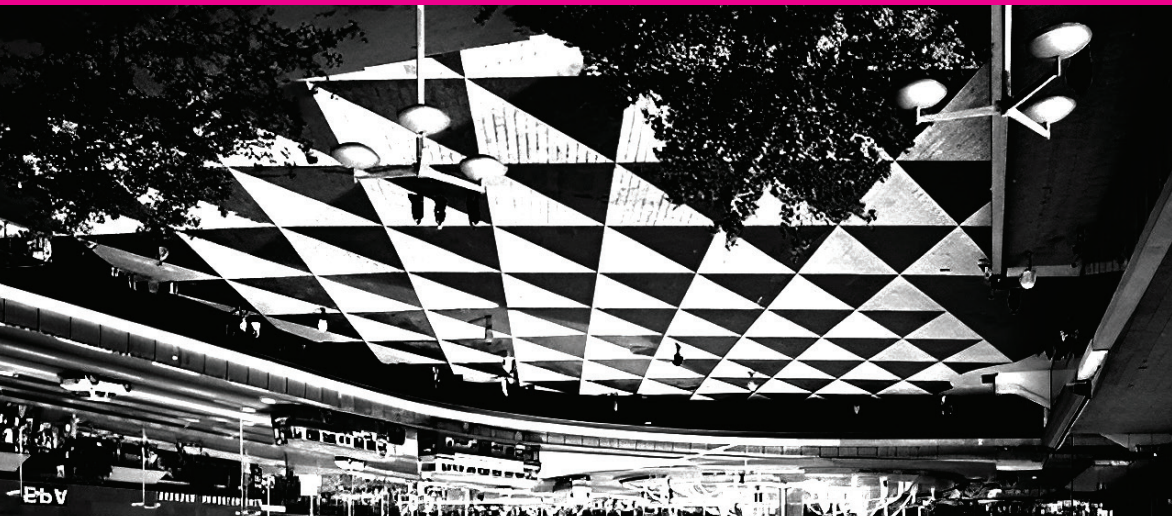

PERSPEKTIV PÅ

STOCKHOLMSKA

Jenny Öqvist

PERSPEKTIV PÅ STOCKHOLMSKA

Perspektiv på stockholmska

Jenny Öqvist

Institutet för språk och folkminnen

Tryckt med bidrag från Olle Engkvists Stiftelse och Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Perspektiv på stockholmska

Jenny Öqvist

© Författaren och Isuf, 2024

Institutet för språk och folkminnen (Isuf)

Box 20057

104 60 Stockholm

www.isuf.se

Grafisk form och sättning: Rätt Satt Hård & Lagman HB

Typsnitt: Berling Nova

Omslag: Tone Gellerstedt, Isuf

Omslagsbild: Vy från Drottninggatan 39 österut mot Sergels torg, Stockholm.

Kulturhuset till höger. Foto Lennart af Petersens, Stadsmuseet i Stockholm. Bilden är beskuren. Tryckt med tillstånd av Stadsmuseet i Stockholm.

Permanentlänk till e-version:

<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-2779>

Papper: Munken Premium Cream 13, 100 g

Tryck: Ljungbergs tryckeri, Klippan, 2024

ISBN: 978-91-89767-22-5 (e-version)

Innehåll

Förord	9
1. Inledning	13
1.1 Bokens syfte, innehåll och uppläggning	15
1.2 Kort om Stockholms språkliga historia	17
2. Vad vet vi om stockholmska?	25
2.1 Forskningen om stockholmska till och med 1950-talet	28
2.2 Forskningen om stockholmska från 1960-talet fram till idag	36
2.3 Sammanfattande diskussion	47
3. Teoretiska och metodiska ramar, material och metod	51
3.1 Arkivinspelningar som undersökningsobjekt – möjligheter och begränsningar	51
3.2 Att studera språklig förändring i arkivinspelningar	53
Tid som variabel i synkrona och diakrona undersökningar	54
3.3 Material	58
Om Stockholmsundersökningen	59
Tid: Födelseår och inspelningsår (och inspelningsålder)	65
Könsfördelning	69
Materialtyp	70
Indelning i social klass	75
3.4 Språklig analysmetod och språkliga variabler	81
3.5 Bivariat och multivariat statistisk analys	83
4. Den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation	91
4.1 Översikt av studiens resultat	92
4.2 Det långa ä-ljudet	94
4.3 Det långa a-ljudet	101
Exkurs: det långa a-ljudet i svenskt rikstalspråk	104
4.4 Det långa å-ljudet	110
4.5 Det långa i-ljudet	114
4.6 R-ljudet	116
4.7 Supradentaler	128
4.8 Sje-ljudet	134
4.9 Äldre rikstalspråkliga drag	145
4.10 Övriga särdrag	149

4.11 Den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation – diskussion och slutsatser	151
Exkurs: jämförelse i verklig tid	158
Sparsamt förekommande särdrag	160
5. Förhöjda tontoppar som interaktionell resurs: en fallstudie	167
5.1 Interaktionell lingvistik – fallstudiens teoretiska och metodiska ram	170
5.2 Om intervjun	171
5.3 Om analyserna	174
5.4 Fonetisk analys av de förhöjda tontopparna	174
5.5 Interaktionell analys av de markanta fallen	178
Utdrag 1.1	183
Utdrag 1.2	187
Utdrag 1.3	191
Utdrag 1.4	193
Utdrag 1.5	196
Summering	198
5.6 Interaktionell analys av de mindre markanta fallen	199
Utdrag 1.6	199
Utdrag 2	203
5.7 Avslutning	206
6. Stockholmska som fenomen och varietet	213
6.1 Hur gammal är (idén om) stockholmskan?	213
Orden stockholmska och Stockholmsdialekt	216
Övriga ord	225
Lexikaliseringen och registreringen av stockholmska – summering och diskussion	228
6.2 Stockholmska som språk(vetenskap)lig varietet	232
6.3 Vad är stockholmska?	236
Överklasstockholmska	237
Riktig stockholmska?	241
Perspektiv på stockholmska	244
Referenser	247
Arkiv	247
Litteratur	247
Bilaga 1. Transkriptionsnyckel	
Bilaga 2. Excerpter ur <i>Svenska språkets lagar</i>	
Bilaga 3. Material överklasstockholmska	

Tabeller

2.1	Stockholmska vokalvariabler enligt tidigare forskning	26
2.2	Stockholmska konsonantvariabler enligt tidigare forskning	27
2.3	Stockholmska prosodiska variabler enligt tidigare forskning	28
3.1	Översikt av studiens delmaterial	61
3.2	Informanternas uppväxtområden på övergripande nivå	62
3.3	Stadsdelar i innerstaden där informanterna växt upp	62
3.4	Talare fördelade på födelsedecennium, materialtyp, kön och inspelningsår	66
3.5	Åldersspridning i materialet räknat på tioårskohorter	67
3.6	Samband mellan födelseår och inspelningsår i materialet	69
3.7	Talarnas fördelning på födelsedecennium och kön	70
3.8	Talarnas fördelning på materialtyp och kön i procent	75
3.9	Informanternas föräldrahusålls SEI-värde, tredelad gruppering	80
3.10	Informanternas högsta utbildningsnivå, tredelad gruppering	80
3.11	Informanternas eget SEI-värde, tredelad gruppering	80
3.12	Talarnas fördelning på materialtyp och social klass egen klassposition i procent	81
3.13	Studiens språkliga variabler	85
4.1	Översikt över de stockholmska särdragens frekvens i materialet	93
4.2	Fördelning av det långa ä-ljudets uttalsvarianter i materialet	98
4.3	Bivariat korstabellanalys av det långa ä-ljudets varianter. Fördelning av varianter, långt <i>ä</i> (procent)	99
4.4	Fördelning av det långa a-ljudets uttalsvarianter i materialet	103
4.5	Det mer öppna och mindre rundade uttalet av det långa å-ljudet i materialet	113
4.6	Fördelning av r-ljudets uttalsvarianter i materialet	120
4.7	Bivariat korstabellanalys av r-ljudets varianter. Fördelning av varianter, <i>r</i> (procent)	122
4.8	Multivariat binär logistisk regressionsanalys av r-ljudet. Frikativt/halvvokaliskt r-ljud	124
4.9	Multivariat korstabellanalys av r-ljudet, födelseår och egen klassposition. Fördelning av varianter, <i>r</i> (procent)	125
4.10	Fördelning av supradentalers uttalsvarianter i materialet	129
4.11	Bivariat korstabellanalys av supradentalers varianter. Fördelning av varianter, supradentaler (procent)	131
4.12	Multivariat binär logistisk regressionsanalys av uttalet av supradentaler. Förekomst av dentalt uttal av supradentaler	132
4.13	Fördelning av sje-ljudets uttalsvarianter i materialet	136
4.14	Bivariat korstabellanalys av sje-ljudets varianter. Fördelning av varianter, sje-ljud (procent)	137

4.15	Multivariat binär logistisk regressionsanalys av sje-ljudet. Ibland eller oftast främre sje-ljud	140
4.16	Multivariat korstabellanalys av sje-ljudets varianter hos talare födda på 1800-talet vs 1900-talet. Fördelning av varianter, sje-ljudet (procent)	141
4.17	Multivariat korstabellanalys av uttalet av sje-ljudet, egen klassposition och kön. Fördelning av varianter, sje-ljudet (procent)	142
4.18	Multivariat korstabellanalys av uttalet av sje-ljudet, kön och egen klassposition. Varianter av sje-ljudet (procent)	143
4.19	Statistiskt signifikanta samband mellan oberoende och beroende variabler	152
4.20	Talare som medverkar i flera medieinspelningar	159
6.1	Den äldre stockholmskans uttalsrepertoar	245

Förord

Det här är en vetenskaplig bok om stockholmska, huvudstadens tal-språk. Boken handlar framförallt om uttal och uttalsvariation i äldre stockholmska, och grundar sig på analyser av arkivinspelningar av stockholmare födda mellan 1862 och 1946. Det har länge saknats en samlad översikt av stockholmskans utveckling och särdrag, och *Perspektiv på stockholmska* är tänkt att fylla denna lucka. Genom att använda olika analysmetoder och kombinera bredd och djup hoppas jag även bidra med nya perspektiv på stockholmska.

Jag har genom åren hållit många föredrag om stockholmska, både i vetenskapliga sammanhang och för allmänheten. Alla tänkvärda frågor och kommentarer från publiken vid dessa tillfällen har inspirerat och motiverat mig i arbetet med boken. Min förhoppning är att boken ska erbjuda givande läsning för studerande och forskare vid universitet och högskolor såväl som för gymnasieelever och allmänhet.

Min forskning om stockholmska tog sin början med ett postdoktorsprojekt hösten 2007. Projektet finansierades av Riksbankens Jubileumsfond (RJ) och Kungliga Vitterhetsakademien (KVHAA) och var placerat vid dåvarande Dialektavdelningen vid Institutet för språk och folkminnen (Isof) i Uppsala. Jag blev sedan anställd vid Isof och fick möjlighet att fortsätta forska om stockholmska även efter projektidens slut, och bestämde mig så småningom för att skriva en bok. Jag vill rikta ett stort tack till RJ och KVHAA liksom till Isof för möjligheten att ägna mig åt denna forskning. Arbetet med boken har utförts periodvis under loppet av många år vid dåvarande Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, respektive Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, och jag tackar alla kollegor på Isof som har stöttat mig i detta arbete.

Vid flera tillfällen har jag haft förmånen att arbeta koncentrerat med boken vid Svenska institutet i Rom, och jag vill tacka den alltid så väl-

kommande och hjälpsamma personalen där. Jag har även haft möjlighet att vistas vid Sigtunastiftelsen. Tack till Harald och Louise Ekmans Forskningsstiftelse för det ekonomiska bidraget och till Sigtunastiftelsens personal för det fina bemötandet.

Redaktör för boken har varit Jenny Nilsson, docent i nordiska språk vid Isuf i Göteborg. Hennes kunnskap, handlingskraft och uppmuntran har varit avgörande för bokens tillblivelse. Manuskriptet till boken är vetenskapligt granskat av Lars-Gunnar Andersson, professor emeritus i modern svenska vid Göteborgs universitet, och Catrin Norrby, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet. Deras många värdefulla påpekanden och konstruktiva förslag har bidragit till att göra boken så mycket bättre. Henrik Gundenäs har stått för ypperlig språkgranskning och dito översättning till svenska av bokens engelskspråkiga citat. Magnus Wennerhag har utfört alla statistiska analyser i boken och även lotsat mig in i statistikens värld genom lästips och svar på otaliga frågor. Denna hjälp har varit ovärderlig, liksom allt stöd, alla råd och alla betydelsefulla synpunkter som han har gett mig under mitt arbete med boken. Anders Ledberg har bidragit med skarpsinniga råd både om de statistiska analyserna och om manuset. Johan Edman har läst hela manuset i en tidigare version och kommit med en mängd kloka och viktiga synpunkter. Bo A. Wendt, huvudredaktör för Svenska Akademiens ordbok, har gett värdefulla synpunkter på delar av kapitel 6. Det finns även andra personer som betytt mycket genom sitt orubbliga engagemang: Gunnar Eriksson, Lotta Hyltén Cavallius, Johanna Lindell, Susanne Nylund Skog, Anna Palm och Ingeborg Svensson. Nu kan Boken läggas till handlingarna.

Till sist vill jag tacka dem som har gjort det möjligt att omvandla manuset till en bok. Formgivningen och sättningen av texten har utförts av Svante Lagman, med skickligt bistånd av Tone Gellerstedt. Omslaget har Tone Gellerstedt gjort, efter en idé av Magnus Wennerhag och mig. Boken har kunnat tryckas tack vare generösa bidrag från Olle Engkvists Stiftelse och Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Stockholm i september 2024
Jenny Öqvist

1. Inledning

Jag vet ej hur det har sig, jag har finare tyger i min kjol än någon ann, jag klär mig efter sista modjournalen, jag brukar Eau de Cologne och talar Stockholmska, men ändå vill det ej lyckas att synas förnäm. (*Wisby Weckoblad* 16 juni 1837, anonym skribent.)

Det finnes en dialekt, som lätt nog skulle kunna bevisas vara den minst intressanta, den minst konsekventa, den minst vackra och den minst riktiga; och det är Stockholmskan – lyten, som tyckas vidlåta hufvudstads-dialekterne i hvarje språk, likasom drägten för hufvudstädernas lägre befolkning. (*Dagligt Allehanda* 17 juni 1843, anonym skribent.)

Vid första anblicken kan det se ut som oförenliga beskrivningar av samma fenomen. Men vid närmare betraktelse verkar ordet *stockholmska* i dessa två citat användas för att ringa in olika sidor av den svenska som talas i huvudstaden: ett "fint" talspråk hos högre samhällsklasser och ett "fult" talspråk bland huvudstadens lägre sociala skikt. En liknande kontrast påträffas i många framställningar om stockholmska från både förr och nu. Uppenbarligen har denna dubbelhet funnits med redan från början när ordet kom i bruk – i citaten återfinns två av de allra äldsta skriftliga beläggen för ordet stockholmska.

Den här spännvidden från gatan till de fina salongerna är inte unik för stockholmskan utan återfinns i åtskilliga andra stadsdialekter, både inom och utom Sveriges gränser. Men som huvudstadsdialekt har stockholmskan ändå en särställning i det svenska språklandskapet. Det har inte minst att göra med att landets centralmakt, jämte en rad andra viktiga samhällsfunktioner, sedan lång tid tillbaka finns samlade i Stockholm. Dessutom är Stockholm en centralpunkt för svenskt näringsliv och hemvist för flertalet framträdande kulturinstitutioner. Det svenska

språket i huvudstaden talas därmed – bland annat – av personer och grupper med politisk, ekonomisk och kulturell makt och prestige.

Det finns även en mer omedelbart språklig orsak till stockholmskans särskilda status, som hör samman med dessa samhällsförhållanden. Språket i och omkring Stockholm, särskilt i de högre sociala skikten, har haft stort inflytande på det svenska riksspråket i både skreven och talad form (se Ståhle 1975:29). Talspråket i huvudstaden har inte minst utgjort en framträdande normkälla vid standardiseringen av det svenska talspråket både under 1600-talet, då ett överregionalt talspråk verkar ha börjat växa fram hos adeln kring hovet (Widmark 1999), och under 1800-talet, då det betydligt mer enhetliga och utbredda rikstalspråket tog form (Teleman 2003:40–42, 94–96).

I Stockholm finns förstås inte bara makten och överheten. Stockholmskan hör också hemma i grupper som befinner sig långt från någon maktposition, vilket det andra citatet ovan påminner om. Det som för många nog förkroppsligar inte bara den folkliga stockholmskan utan rentav stockholmska överhuvudet är det som brukar kallas Södersnack, Söderslang eller Ekensnack – främst förknippat med manliga talare ur arbetarklassen under första hälften av 1900-talet. Idag hittar vi Ekensnackets närmaste motsvarighet i vissa Stockholmsförorter (se t.ex. Kotsinas), även om "förortsstockholmska" oftare förbinds med andra demografiska kategorier än social klass, framförallt etnisk och språklig bakgrund.

Det verkar finnas starka föreställningar och uppfattningar om stockholmska och om stockholmare. Sådana föreställningar kan hämta näring ur de mer handfasta förhållanden som skisserats ovan, men lever också ett eget liv. När vissa språkliga drag systematiskt sammankopplas med särskilda grupper av talare kan man tala om dragen som "registrerade" (enregistrerad; Agha 2003, 2005). Härigenom får språkdragen (också) en social betydelse. Ett visst sätt att tala läggs i munnen på en speciell typ och denna förbindelse låter sig inte lösas upp i första taget – det nyss nämnda Ekensnacket är ett exempel på just detta (jfr Öqvist 2010b).

1.1 Bokens syfte, innehåll och uppläggning

Det huvudsakliga syftet med denna bok är att ge en empiriskt välunderbyggd beskrivning av den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation. Beskrivningen bygger på analyser av arkivinspelningar av 125 stockholmare födda mellan 1862 och 1946. Materialet samlades in av dåvarande Institutionen för nordiska språk (senare Institutionen för svenska och flerspråkighet) vid Stockholms universitet inom olika forskningsprojekt från slutet av 1950-talet fram till 1990-talet. Merparten av materialet är inspelat i början av 1960-talet inom ramen för den så kallade Stockholmsundersökningen. Knappt två tredjedelar av materialet utgörs av intervjuer utförda av studenter och forskare, medan en dryg tredjedel är medieinspelningar som samlats in från Sveriges Radios och Sveriges Televisions arkiv.¹

Den tidigare forskningen om äldre stockholmska är huvudsakligen baserad på analyser av ett mindre urval av samma material (Lindgren 1972; Ståhle 1975; Kotsinas 1988a, 1989, 2005, 2008). Genom att analysera avsevärt fler talare på ett systematiskt sätt kan denna undersökning ge en mer välgrundad bild av den äldre stockholmskans uttal.

Studien är i första hand en analys av den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation, men eftersom materialet sträcker sig över en tämligen lång tidsperiod undersöks också förändring och stabilitet över tid i stockholmskans uttal. Tidsaspekten, mätt i informanternas födelseår och inspelningarnas tillkomstår, är därmed två av de oberoende variabler som ingår i studien. Övriga utomspråkliga variabler är social klass, kön samt materialtyp (forskningsintervju respektive medieinspelning). Att beskriva hur den språkliga variationen hänger samman med dessa faktorer är en central del av studien. Jag har använt statistiska metoder (korstabellanalys och binär logistisk regressionsanalys) för att analysera sambanden mellan de utomspråkliga (oberoende) variablerna och de språkliga (beroende) variablerna.

I tidigare forskning betonas stockholmskans sociala variation, och jag har lagt särskilt stor vikt vid att analysera om och hur uttalsvariationen

1. Digitala kopior av detta material har sedan 2009 funnits vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

hänger ihop med social klasstillhörighet. Informanternas sociala klasstillhörighet har analyserats som sammansatt av tre olika beståndsdelar: informantens yrke, informantens utbildningsnivå samt föräldrarnas yrken. En del information om det framkommer i intervjuerna, och jag har även hämtat uppgifter från Rotemansarkivet, ett register över befolkningen i Stockholms stad 1878–1926.² När det gäller inspelningarna från Sveriges Radio och Sveriges Television är talarna ofta offentliga eller kända personer, och där har det därför gått att hitta bakgrundsinformation i biografiska handböcker och uppslagsverk.

I och med den grundliga indelningen i social klass kan studien ge en mer nyanserad bild av sambandet mellan social klasstillhörighet och uttalsmönster i stockholmskan, och förhoppningsvis även – tillsammans med de statistiska analysmetoder som använts – bidra till metodutvecklingen inom sociolingvistik.

Med uttal har jag hittills avsett det som brukar kallas segmentella uttalsdrag – uttalet av vokaler och konsonanter. Så kallade supersegmentella eller prosodiska drag, som exempelvis nasalering (där uttalet sker delvis genom näsan) betoning och satsmelodi, är däremot inte begränsade till enskilda ljud utan sträcker sig över större enheter i talet, som stavelser, ord och fraser. Sådana drag undersöks inte i materialet som helhet; det vore extremt tidskrävande samtidigt som materialet bara undantagsvis lämpar sig för den typen av analyser. I stället görs en fallstudie av ett prosodiskt särdrag, nämligen yttranden med särskilt höga tonala toppar. Materialet till fallstudien utgörs av en intervju med en informant som talar en utpräglad form av äldre arbetarklasstockholmska. I fallstudien hämtas teoretiska utgångspunkter från interaktionell lingvistik och inspelningen analyseras med samtalsanalytisk metod.

Under arbetet med denna bok har också ett antal frågor väckts som inte låter sig besvaras med det material som har undersökts. Det är frågor av övergripande karaktär som rör stockholmskan som fenomen: Hur gammal är stockholmskan? Vad är stockholmska? Ska stockholm-

2. Hela Rotemansarkivet finns tillgängligt digitalt i datorerna i Stockholms stadsarkivs läsesalar. Delar av Rotemansarkivet går att söka i på webbplatsen <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Rotemannen2012/Search.aspx>.

ska överhuvudtaget räknas som en särskild språklig varietet? Ingen av dessa frågor går att besvara på något enkelt eller definitivt sätt, men det är på sin plats att diskutera dem i denna bok.

Boken är disponerad på följande sätt. Inledningskapitlet avrundas med en skiss av hur den språkliga miljön i Stockholm kan ha sett ut till och med industrialiseringen. I kapitel 2 ges en översikt av den tidigare forskningen om stockholmska. I kapitel 3 diskuteras först studiens teoretiska och metodiska ramverk, varpå följer en redogörelse för studiens material och de analysmetoder som har använts. I kapitel 4 presenteras studiens resultat. Här analyseras stockholmskans uttalsmässiga särdrag, deras frekvens och fördelning i materialet och sambanden mellan uttalsdragen och de utomspråkliga faktorerna. I kapitel 5 överges det övergripande perspektivet. I stället sätts en enda inspelning under luppen i en fallstudie av yttranden med särskilt höga tonala toppar. I bokens sjätte och avslutande kapitel riktas intresset mot stockholmskan som fenomen och varietet. I kapitlet undersöks när och hur den svenska huvudstadens talspråk började avgränsas som "stockholmska", och därpå diskuteras stockholmskans status som språklig varietet. Avslutningsvis diskuteras vad stockholmska är, och de uttalsdrag och de språkideologiska föreställningar som förknippas med stockholmska sätts i relation till bokens resultat.

1.2 Kort om Stockholms språkliga historia

Att det har talats dialekt i Stockholm är en självklarhet. Men från början kan det givetvis inte ha rört sig om någon för staden unik dialekt. Även om vi antar att det kan vara motiverat att skilja ut en särskild stockholmska från andra omgivande dialekter så uppstod denna inte ur tomma intet, utan växte i så fall fram efter hand, i växelverkan med stadens utveckling.

Stockholm anses vara grundat i mitten av 1200-talet och tycks redan under senare delen av seklet ha varit den folkrikaste staden i det dåvarande svenska riket (Lilja 1995:305). Det tidigaste Stockholm växte fram på Stadsholmen med Stortorget som kärna (i nuvarande Gamla stan;

Ericson 2001:33–34). Det saknas säkra uppgifter om folkmängden även under senmedeltiden, men oavsett om det då fanns 4 500–5 500 eller 6 000–7 000 invånare så var Stockholm under sent 1500-tal fortsatt den största stadsbildningen inom landets gränser (Lilja 1995:308–309).

Den språkliga situationen i Stockholm har troligen i alla tider präglats av mångfald. Sveriges befolkning var under det sena 1500-talet övervägande svenskspråkig och talade någon av de dialekter som användes i landet (Teleman 2002:9). I Stockholm talades det huvudsakligen två språk utöver svenska – finska och tyska (Ericson 2001:90–95). Hur stor andel av befolkningen som var finskspråkig är okänt, eftersom källorna inte ger besked om vilka invånare som kom från finsktalande delar av det dåvarande svenska riket (Lager 1966:25).³ Andelen tyska invånare var avsevärt mindre under slutet av 1500-talet än under medeltiden, men uppgick till omkring 12 procent av huvudstadens befolkning. Tyskarna utgjorde därmed den överlägset största utländska gruppen (Lager 1966:25).

Den svenska som talades i Stockholms tidiga historia var långtifrån enhetlig. Staden drog till sig både många tillfälliga besökare och inflyttare från andra platser som talade olika dialekter. Grunden för tal-språket bland de mer fasta svenskspråkiga invånarna måste ha varit de dialekter som sedan tidigare talats omkring Stockholm, i Uppland och Sörmland, alltså olika former av sveamål (se t.ex. Hesselman 1918; Ståhle 1977:224). Det är belagt att Stockholm redan under senmedeltiden, på 1400-talet, var socialt skiktat på så vis att förmögna grupper och fattiga grupper bodde i olika kvarter (Ericson 2001:89–90). Det verkar därför sannolikt att också huvudstadens språk tidigt präglades av social variation och social skiktning.

Under stormaktstiden växte Stockholm kraftigt. Mellan 1620 och 1690 ökade folkmängden från omkring 10 000 till drygt 50 000 personer (Lilja 1995). Även stadens yta växte och bestod nu även av Södermalm och Norrmalm, Munkelägrät (Kungsholmen) i väster och Ladu-

3. Ungefär hundra år tidigare, mot slutet av 1400-talet, uppskattas andelen Finlandsfödda (alltså födda i motsvarande del av det dåvarande Sverige som numera utgör Finland) utgöra omkring 10–20 procent av Stockholms befolkning, men denna uppskattning är osäker (Ericson 2001:93).

gårdslandet i öster (Ericson 2001:99). Först under denna period blev Stockholm Sveriges verkliga administrativa och politiska centrum och därmed landets huvudstad i ordets mer kvalificerade betydelse (Lilja 1995:316–318).

Hand i hand med denna centralisering började det svenska offentliga språket, framförallt skriftspråket, få en mer enhetlig form med hovets språkbruk som främsta förebild (Widmark 1991, 1999). Samtidigt utmärktes Sverige såväl som Stockholm av fortsatt språklig mångfald genom att franska och holländska under 1600-talet etablerade sig som de viktigaste utländska språken, vid sidan av den redan etablerade tyskan (Teleman 2002:24–34 och där anförda referenser). Det finska språket var också fortsatt av stor betydelse – både i den del av det dåvarande svenska riket som numera utgör Finland och inom det nuvarande Sveriges gränser, inklusive Stockholm som tidigt (1577) fick en finsk församling (Teleman 2002:24). Den finländska andelen av Sveriges befolkning ökade under 1700-talet till en fjärdedel, de flesta finstalande; de flesta med höga ämbeten hade dock svenska som modersmål (Teleman 2002:25 och där anförda referenser).

Vid industrialiseringens inträde under mitten av 1800-talet skedde genomgripande förändringar av huvudstaden. Informanterna i mitt material är födda 1862–1946 och denna period är därför av särskilt intresse.

Mellan år 1850 och 1910 skedde en mycket snabb omvandling av Stockholm (Gustafson 1976:30–31). Vid mitten av 1800-talet hade staden 93 000 invånare och var Nordens näst största stad efter Köpenhamn. Stadens befolkning var rörlig både med avseende på bostad och arbete. Liksom i de flesta huvudstäder vid samma tid var Stockholms näringsstruktur väl differentierad. Något som däremot skilde ut Stockholm från andra europeiska storstäder var dess usla sanitära förhållanden och höga dödstal. Femtio år senare hade invånarantalet mer än tredubblats till omkring 300 000. Den ekonomiska strukturen hade också förändrats – tyngdpunkten hade flyttats från hantverksproduktion till ett antal relativt stora företag. Industrierbetarna blev en ny samhällsklass, men ännu snabbare växte grupperna med kontorspersonal, affärsanställda och transportarbetare. I och med de stora ekonomiska

förändringarna fick också kvinnorna en ny arbetsmarknad. Stockholm blev nu dessutom en ren stad tack vare kommunens ökade resurser som bland annat lades på ett kommunalt vattenverk. Dödstalen sjönk kraftigt och blev bland de lägsta i Europa. (Gustafson 1976:30–31)

Den stora befolkningstillväxten i Stockholm berodde till viss del på att dödstalen sjönk och födelsetalen steg. Men framförallt var den en följd av inflyttning. En kraftigt stegrad efterfrågan på arbetskraft, främst inom industrin men också inom hem- och hushållssektorn, drog folk till Stockholm. De som flyttade in till Stockholm under perioden 1860–1900 kom främst från de omkringliggande landskapen, ostkustlänen och inlandet i mellersta Sverige, men med tiden skedde också en utvidgning av upptagningsområdet så att fler personer från mellersta och södra Sverige flyttade till Stockholm (Gustafson 1976:32). Ett tydligt mått på inflyttningens stora betydelse för Stockholm är att andelen infödda invånare endast uppgår till omkring 40 procent under hela perioden 1860–1945 (Ahlberg 1958:80). Majoriteten av huvudstadens invånare var alltså inflyttade, även om det fanns stora skillnader mellan olika åldersgrupper och även mellan olika socialklasser (Gustafson 1976:131–136).⁴

En stor del av alla de människor som flyttade till Stockholm arbetade inom industrin eller med hem- och hushållsarbete och många bodde trångt och tätt inpå varandra (Geijerstam 1897; Jonsson 1934:53–59; Gustafson 1976). Denna situation torde ha resulterat i många språkliga möten mellan personer som talade olika regionala och sociala varieteter, och som på olika sätt anpassade sitt språkbruk efter varandra (jfr Kotsinas 1988a, 1989, 2005, 2008 samt för Göteborgs del även Andersson 2019:34–39). Inflyttarna förändrade alltså rimligen sitt talspråk på olika sätt för att fungera i den nya språksociala miljön, men de bytte knappast dialekt – det är i stället hos nästa generation som växer upp i

4. Även till andra svenska städer kom många inflyttare, men Stockholm utmärker sig med en särskilt låg siffra för andelen infödda invånare. År 1930 hade Göteborg 55 procent infödda invånare, Malmö 49,3 procent och Norrköping 52,5 procent (Bergsten 1951 citerad i Ahlberg 1958:81). Däremot var andelen infödda mot slutet av 1800-talet i Paris och Wien lägre än i Stockholm (omkring 35 procent), medan den var på samma nivå i Berlin (42 procent), något högre i Rom (45 procent) och klart högre i London (63 procent) (ibid.).

Stockholm som vi kan förvänta oss att (gamla och nya) stockholmska språkdrag fick verkligt fäste (Kotsinas 2005:21–22, 2008:440; jfr även Andersson 2019:37–38).

Industrialiseringen medförde alltså att Stockholms språksituation förändrades. Kanske kan man rentav säga att den skapade en speciell grogrund för språklig förändring i Stockholm. Men vad innebar detta mer specifikt för stockholmskan? Det är långtifrån givet. Och tyvärr saknas tillförlitliga källor för att den saken ska kunna undersökas på något djuplodande sätt. Framförallt vet vi för lite om talspråket i Stockholm före industrialiseringen – och därmed blir det svårt att säga vilka språkliga förändringar som inträffade i och med industrialiseringen.

Att spela in tal (och annat ljud) som sedan kunde återges blev först möjligt med fonografen, som uppfanns 1877 av Thomas Alva Edison. Tekniken fick bredare genomslag under 1890-talet då inspelningarna började göras på vaxrullar (Hedblom 1979:114). De tidigaste svenska inspelningarna av tal med språkvetenskapliga ambitioner gjordes mot slutet av 1890-talet av flera landsmålsföreningar i Uppsala (Erdmann 1898:83; sou 1924:26; Hedblom 1979:114–117). Men fonografen var föga lämpad för närmare analyser av talspråk. Kvaliteten på inspelningarna var inte tillräckligt bra. Mer systematiska dialektinspelningar började göras först från 1935 och framåt med grammofon vid det dåvarande landsmålsarkivet i Uppsala (Hedblom 1979:117–120).

Uppteckningar av talspråk – ord och uttryck, grammatik och uttal – gjordes förvisso före inspelningsteknikens intåg i Sverige, men vanligtvis var det då landsbygdens och inte städernas språk som stod i fokus. Under 1800-talet, när landsmålsföreningar och språkforskare började göra mer omfattande språkliga uppteckningar, dominerade det historiska perspektivet. Intresset riktades mot landsbygdens dialekter, som ansågs vara på utdöende och viktiga att dokumentera då de återspeglade en rik folklig (förindustriell) kultur. Mot slutet av 1800-talet började dialekterna kartläggas även i egenskap av nycklar till den nordiska språkhistorien (Teleman 2003; Bockgård & Nilsson 2011:10–11 och där anförda referenser). I bägge fallen ansågs städernas senare utvecklade och utjämnade språkliga varieteter ha föga att ge (jfr Ståhle 1975:29).

För Stockholms del finns inga (bevarade) systematiska uppteckningar

av talspråket från denna tidsperiod – med undantag av det material som Föreningen för Stockholmsmålet i Uppsala lämnat efter sig (ULMA 20, ULMA 573, Bd10090). Under föreningens kortvariga verksamhet (1897–1899) dokumenterades framförallt ord och uttal, vilket förstås är intressant, men materialet är tyvärr alltför begränsat och fragmentariskt för att ha något större språketenskapligt värde (jfr Ståhle 1975:29).

Nästa kapitel går närmare in på den tidigare forskningen om stockholmska.

2. Vad vet vi om stockholmska?

I det här kapitlet ges en kronologiskt ordnad överblick av tidigare språkvetenskaplig forskning om stockholmska med fokus på studiernas undersökningsområden, material och metoder. Ambitionen med översikten är att ge en så heltäckande bild som möjligt, och eftersom mängden tidigare forskning om stockholmska inte är överväldigande har jag tagit med allt som tidigare gjorts. Översikten är indelad i två avsnitt: forskningen till och med 1950-talet och forskningen från 1960-talet fram till idag. Tadelningen avspeglar en förändring i språksyn och forskningsmetodik som förenklat kan beskrivas som en gradvis övergång från mer impressionistiska studier till mer empiriskt grundade analyser. Det här skiftet påbörjades på 1950-talet i forskningen om stockholmska, men fick större genomslag på 1960-talet och framåt i och med sociolingvistikens genomslag. Kapitlet avrundas med en sammanfattande diskussion.

De uttalsmässiga variabler som uppmärksammats i den tidigare forskningen sammanfattas i tabellform nedan (tabell 2.1–2.3). Den löpande texten går inte in i detalj på vilka språkdrag som undersöks i respektive studie. Den intresserade läsaren hänvisas i stället till dessa tabeller. Forskningsöversikten går heller inte närmare in på studiernas resultat. De resultat som har bäring på min studie diskuteras i stället i anslutning till analyserna i kapitel 4 (och i viss mån i kapitel 5 och 6).

TABELL 2.1 Stockholmska vokalvariabler enligt tidigare forskning

Vokal	Exempelord	Stockholmsk(a) variant(er)	Första omnämmande	Vidare omnämmanden
/e:/, /ɛ/	<i>tre, hemma</i>	Mer öppet uttal, ungefär som <i>trä</i>	Sweet (1879)	Persson (1997)
		Mer slutet uttal, ungefär som <i>tri, himma</i>	Uhrström (1911)	Hesselman (1918), Gjerdman (ms 1949), Bergman (1951), Lindgren (1972), Kotsinas (1989, 2005, 2008).
/ɛ:/	<i>räv</i>	Mer slutet uttal, ungefär som <i>rev</i> ("Stockholms-e")	Sweet (1879)	Hesselman (1905, 1906, 1918), Uhrström (1911), Eriksson (1948), Gjerdman (ms 1949, 1954), Bergman (1951), Langenfelt (1953), Ståhle (1975), Kotsinas (1988a, 1989, 1994, 1995, 2005, 2008), Öqvist (2010a, 2010b).
		Mer öppet uttal, ungefär som i <i>här</i>	Kotsinas (1994)	Persson (1997), Öqvist (2010a), Gross (2012), Gross m.fl. (2016).
/u/ /ø/	<i>uggla</i> <i>ögla</i>	Mer främre uttal, ungefär som <i>ögla</i> Mer centralt uttal, ungefär som <i>uggla</i>	Uhrström (1911)	Hesselman (1918), Eriksson (1948), Gjerdman (ms 1949), Bergman (1951), Langenfelt (1953), Gjerdman (1954), Ståhle (1965), Kotsinas (1989, 1995), Öqvist (2010a).
/ɑ:/	<i>lat</i>	Mer främre, mindre rundat; liknande klangfärg som kort a-ljud i <i>lack</i>	Uhrström (1911)	Erickson (1948), Gjerdman (ms 1949, 1954), Bergman (1951), Langenfelt (1953), Ståhle (1975), Kotsinas (1989, 1994, 1995, 2005), Persson (1997), Öqvist (2010b).
		Mer slutet och rundat; drar mot å-ljudet i <i>låt</i>	Gjerdman (ms 1949)	Gjerdman (1954), Bergman (1951), Ståhle (1975), Janson (1983), Kotsinas (1989, 1994, 1995, 2005, 2008), Persson (1997), Öqvist (2010a).
/o:/ /ɔ/	<i>mås</i> <i>fått</i>	Mer öppet, mindre rundat; drar mot a-ljudet i <i>mas</i>	Gjerdman (ms 1949)	Gjerdman (1954), Ståhle (1975), Persson (1997), Kotsinas (2008).
		Mer slutet och rundat; drar mot o-ljudet i <i>mos</i> respektive <i>rott</i>	Gjerdman (ms 1949)	Bergman (1951), Gjerdman (1954), Ståhle (1975), Öqvist (2010b).

/i:/, /y:/	<i>fin, typ</i>	Dämpad klang, "surrande" uttal (Lidingö-i)	Gjerdman (ms 1949)	Langenfelt (1953), Gjerdman (1954), Ståhle (1975), Kotsinas (1994).
/ø:/	<i>rök</i>	Mer öppet uttal, ungefär som i <i>rör</i>	Gjerdman (1954)	Ling (1970), Ståhle (1975), Kotsinas (1994), Öqvist (2010a).
Vokalförlängning & vokaldiftongering			Gjerdman (ms 1949)	Langenfelt (1953), Gjerdman (1954), Ling (1970), Ståhle (1975), Kotsinas (1995, 2005), Öqvist (2010b).

TABELL 2.2 Stockholmska konsonantvariabler enligt tidigare forskning

Konsonant	Exempelord	Stockholmsk(a) variant(er)	Första omnämnande	Vidare omnämmanden
r-ljudet /r/	<i>rock, fyra, bra, mer, förr</i>	Vibrationslöst	Uhrström (1911)	Hesselman (1918), Eriksson (1948), Bergman (1951), Gjerdman (1954), Ståhle (1975), Kotsinas (1988a, 1989, 2005, 2008), Öqvist (2010b).
		(Starkt) vibrantiskt	Gjerdman (1954)	Kotsinas (1989, 2005, 2008), Bodén (2005).
		Retroflect halv-vokaliskt	Öqvist (2010a)	
Supra-dentaler /d, l, r, s, t/	<i>bard, porla, korn, farsa, sport</i>	Dental, ungefär som <i>bad, påla, kon, fassa, spott</i>	Uhrström (1911)	Hesselman (1918), Eriksson (1948), Bergman (1951), Gjerdman (1954), Lindgren (1972), Kotsinas (1995, 2005, 2008), Öqvist (2010b).
d, r+d	<i>har du</i>	bortfall av d <i>ha'ru</i>	Uhrström (1911)	Hesselman (1918), Eriksson (1948), Langenfelt (1953), Lindgren (1972), Kotsinas (1989, 1995, 2005, 2008), Öqvist (2010b).
Sje-ljudet /j/	<i>sjuk</i>	Främre uttal	Gjerdman (ms 1949)	Bergman (1951), Gjerdman (1954), Kotsinas (1994, 2005, 2008), Öqvist (2010a).
		Mer bakre uttal	Kotsinas (1994)	Öqvist (2010a), Bodén (2011).
Tje-ljudet /ε/	<i>kyrka</i>	Affrikativt uttal (med inledande t-ljud)	Bodén (2005)	Bodén (2010, 2011).

TABELL 2.3 Stockholmska prosodiska variabler enligt tidigare forskning

Variabel	Första omnämnande	Vidare omnämnan
Nasalering (nasal röstklang)	Gjerdman (ms 1949)	Langenfelt (1953), Gjerdman (1954), Stähle (1975), Kotsinas (1994, 1995), Öqvist (2010a, 2010b).
Satsmelodi/ intonation	Gjerdman (ms 1949)	Gårding (1964, 1967, 1988), Bruce (1977, 2010), Bodén (2005, 2010), Myrberg (2010), Öqvist (2010b, 11).
Tempo	Langenfelt (1953)	Bodén (2010, 2011).
Ordmelodi/ ordaccent	Gårding & Lindblad (1973, 1977)	Bruce (1977, 2010), Persson (1997), Bodén (2005, 2011).
Rytm	Kotsinas (1988c)	Kotsinas (1990, 1994, 2000), Persson (1997), Bodén (2011), Young (2019, 2022).

2.1 Forskningen om stockholmska till och med 1950-talet

Hur länge har det forskats om stockholmska? Det är inte alldeles enkelt att avgöra, inte minst eftersom det beror på vad som ska räknas som forskning. I tidiga grammatikor, språkläror och ordböcker nämns ibland språket i och kring huvudstaden (t.ex. Salberg 1696⁵; Hiärne 1716–1717:56; Hof 1985 [1753]: § 336–337), men det vore anakronistiskt och missvisande att kalla sådana anmärkningar i verk som behandlar det svenska språket i stort, eller andra dialekter, för ”forskning om stockholmska”. Lite längre fram i tiden utkom två publikationer (Sundevall 1858 Sweet 1879)⁶ som bägge behandlar uttal och som särskilt nämner några drag som utmärker språket i Stockholm. Även i dessa två verk är innehållet om stockholmska dock tämligen perifert sett till helheten.

I det allra första bandet av tidskriften *Svenska landsmål och svenskt folkliv*⁷ ingår ett kort skådespel kallat ”På Kornhamnstorg. En Stockholmsbild” författat av Harald Molander (Molander 1880).⁸ Skådespelet

5. Se Andersson (1884: 23, 32–33, 83).

6. Sweets studie är resultatet av sju månaders studier av svenska i Uppsala (Sweet 1879). Enligt Wainger (1930) är Henry Sweet för övrigt förlagan till fonetikprofessorn Henry Higgins i George Bernard Shaws pjäs *Pygmalion*.

7. Som då hette *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv*.

8. Johan Harald Molander (1858–1900) var författare, översättare och teaterregissör (*Svenskt biografiskt lexikon*). Stycket publicerades senare även i en bearbetad och för-

framfördes vid Landsmålsföreningarnas fest i Uppsala den 7 november 1879 (Victorin 1880:449, 456–457). Det har tillmätts viss betydelse som källa till äldre stockholmska i den språkvetenskapliga litteraturen under 1900-talet (se t.ex. Uhrström 1911; Gjerdman 1949; Bergman 1951; Ståhle 1965, 1977, 1980; Kotsinas 2008). Texten presenteras i tidskriften i två parallella versioner. Den ena är skriven med landsmålsalfabetet och med många från standardspråket avvikande uttal, medan den andra är skriven med vanliga bokstäver och bara viss uttalsanpassning. Rollfigurerna är madam Andersson, som har ett stand på torget, en sjåare (hamnarbetare), busen Kalle och skomakarpojken Ville. De framställs alla som stockholmare genom sitt tal, och särskilt Kalle, styckets huvudperson, har getts ett särpräglad språk. Texten är försedd med en mängd fotnoter där stockholmska ord och uttryck förklaras. I egenkap av skådespel syftar texten knappast till att helt och hållet verklighetstroget skildra de ingående personerna och förhållandena – snarare handlar det om att dramatisera genom att förstärka vissa aspekter (och tona ned andra). Detta framhåller också Molander själv i den korta introduktionen till texten: "Stycket är tydligen väl mycket 'måttadt', hvilket har sin förklaring i bemödandet att få med så mycket som möjligt af karaktäristiska åskådningssätt och vändningar. Föreningen för Stockholmsmålet har lemnat talrika bidrag" (Molander 1880:607).

Föreningen för Stockholmsmålet instiftades 1878. Men denna första upplaga av föreningen blev kortlivad – den upplöstes redan året därpå (sou 1924:27:26). Tyvärr finns inget annat material kvar efter denna landsmålsförening än ovannämnda teaterstycke: "En enda föreningspapper, nämligen den ovan nämnda äldre Föreningens för stockholmsmålet, äro fortfarande fullständigt försvunna. Allt, som bevarats av denna förenings verksamhet, är de 'talrika bidrag', som föreningen lämnat till det i Svenska landsmålen i tryckta dramatiska provet på stockholmsmål, 'På Kornhamnstorg' av Harald Molander, uppfört på landsmålsföreningarnas i Uppsala fest den 7 november 1879" (sou 1924:27, s. 27).

kortad version i *Söndags-Nisses* julnummer (Molander 1897), då under titeln "Från Konhamnstorg [sic]. Busgruff i 1 akt." Replikerna återges där med tydligt uttalsanpassad stavning.

I citatet omtalas föreningen som ”den äldre Föreningen för Stockholmsmålet”. Nästan tjugo år senare, 1897, bildades nämligen en ny förening med samma namn:

Vid ett tillfälle under senare tid, då de allra flesta av dessa landsmålsföreningar nedlagt sin verksamhet, nybildades i Upsala en förening, som med avseende på organisation och arbetssätt är att räkna till landsmålsföreningarna, ehuru föremålet för dess studier icke varit ”landsmål”, nämligen den år 1897 stiftade ”Föreningen för stockholmsmålet”. Ehuru den upptog en föregående förenings namn, finns intet sammanhang mellan de båda föreningarna. Den yngre föreningen sysslade med ej blott ”lägre” stockholmsmål, utan även riksspråksuttalet i Stockholm och Upsala, varöver fonetiska anteckningar gjordes på sammanträdena, jämte det att föreningarna antecknade ord ur olika slags slang och samlade språkprov. Anteckningar gjordes även i Stockholm efter gamla, infödda stadsbor, efter beväringar o. s. v. En nyhet hos denna förening var, att den använde fonograf till upptagande av en del språkprov. Föreningen upplöstes 1901. (SOU 1924:27, s. 26)

Från denna senare upplaga av Föreningen för Stockholmsmålet finns alltså det ovan beskrivna materialet bevarat (ULMA 20, ULMA 573, Bd10090). Efter att föreningens sista sammanträde hållits den 10 mars 1899 förvarades dess arkiv hos Herman Geijer, som i januari 1914 överlämnade det till det landsmålsarkiv som *Undersökningen av svenska folk-mål* förvaldade på Uppsala Universitetsbiblioteket (ULMA 20:3:45).

Utöver stycket *På Kornhamnstorg* har föreningens arbete eventuellt resulterat i ytterligare en tryckt publikation – i Uppsala-dagstidningen *Fyris*, som år 1897 (nr 50 den 30 april) publicerade *Anteckningar till en ”slang”-ordbok. Ord på -is*. Ingen upphovsperson eller signatur anges, men ett särtryck av ordlistan föreligger i föreningens efterlämnade samlingar (bild 2.1). Som framgår av bild 2.1 upptas i ordlistan ord på -is från Stockholm såväl som Uppsala. I övrigt består föreningens efterlämnade material av handskrivna anteckningar och ordsamlingar (ULMA 20, ULMA 573) samt även 1–7 fonografrullar (Bd10090).⁹

9. Osäkerheten i antal beror på att endast en av dessa rullar har digitiserats, Bd10090, och det är alltså bara den jag har kunnat lyssna på. Den innehåller tre upplästa texter samt uttal av vissa av svenskans vokaler, och talarna är Axel Erdmann (f. 1843 i Stockholm, professor i germanska språk vid Uppsala universitet från 1892 samt medlem i Föreningen för Stockholmsmålet), Adolf Noreen (f. 1854 i Sunne, professor i nordiska

BILD 2.1 Särtryck ur tidningen Fyris 1897, *Anteckningar till en 'slang'-ordbok* (ULMA 20:5:56).

Föreningens existens är i sig ett bevis för att det förelåg ett akademiskt intresse för stockholmska (eller "Stockholmsmålet") under dess verksamma år (1879–1878 respektive 1897–1899). Samtidigt kan konstateras att föreningen blev tämligen kortlivad bägge gångerna och att den inte lämnade efter sig några mer betydande spår.¹⁰

språk vid Uppsala universitet från 1887) och Hugo Pipping (f. 1864 i Tavastehus, Finland, docent i fonetik vid Helsingfors universitet 1891). Resterande sex fonografrullar har tidigare saknats men påträffades i november 2018 i Dialekt- och folkminnesarkivets klimatarkiv i Uppsala. Utifrån de uppgifter som finns i årsberättelsen för Styrelsen för undersökning av Upplands folkmål år 1897 (Erdmann 1898:83) samt ULMA:s arkivdagbok (ULMA arkivdagbok DIIIa:3, 16 augusti 1916) verkar det troligt att dessa också är inspelade av Föreningen för Stockholmsmålet under 1897 eller 1898. Stort tack till Mathias Bostrom som uppmärksammade mig på dessa fonografrullars existens.

10. Detta med undantag av fonografrullarna. Innehåll och ljudkvalitet på den digitaliserade fonografrullen (Bd10090) medför visserligen att inspelningen är av mycket begränsad betydelse för språklig analys (och detsamma lär gälla övriga rullar), men vetenskaps- och teknikhistoriskt är dess förekomst förstås intressant (jfr Hedblom 1979).

Under tidigt 1880-tal utkom också en annan uppsats som, liksom teaterstycket *På Kornhamnstorg*, uppmärksammar språkets sociala skiktning (Strindberg 1882). Den tar framförallt sin utgångspunkt i två slangordlistor: en otryckt lista över 600 slangord "upptecknade bland hufvudstadens sjåare, handverkare, sjömän och gatans arbetare" (Strindberg 1882:528), jämte Djos Per Anderssons ordlista (tryckt i Sundt 1850). Uppsatsens namnkunniga upphovsperson, den mångsysslade författaren August Strindberg, menar att storstädernas slang "är framkalladt af de lägre klassernas behof av att gifva luft åt sådana föreställningar dem de bildade sakna eller hvilka dessa söka uttrycka genom mera fina vändningar, omskrifningar, anspelningar o. s. v" (Strindberg 1882:528), men uppger sig samtidigt känna igen ord från sin egen skolgång: "Det är icke utan att författaren till dessa samlingar om Stockholms gatspråk känt sig något hemsk till mods, då han genomgått denna lista och der återfunnit ord, hvilka i hans barndom begagnades kamrater emellan vid ett af hufvudstadens femklassiga läroverk" (Strindberg 1882:32).

Den första publikation som jag otvetydigt vill räkna som ett bidrag till forskningen om stockholmska kom ut år 1911: *Stockholmska. Slang, vulgarismer och skämtord* (Uhrström 1911). Den är skriven av Wilhelm Uhrström, som var filosofie doktor i engelska samt läroverksadjunkt (*Vem är det. Svensk biografisk handbok* 1933). Boken behandlar främst stockholmskans lexikala aspekter (det vill säga ordförrådet) och är ett pionjärbete på slangområdet.¹¹ Materialet till den lexikala delen utgörs dels av Uhrströms egna iakttagelser, dels av skriftligt material hämtat från språkvetenskaplig litteratur samt från dags- och veckopress, revyer och skönlitteratur. Som särskilt viktiga (skönlitterära) källor lyfter Uhrström fram Norlanders *Anderssonskans Kalle* (vilken av böckerna specificeras inte) och Molanders (1897)¹² nyss nämnda skådespel, efter-

11. Uhrström gav ett år tidigare ut häftet *Stockholms skolpojkspråk* (Uhrström 1910) – också detta ett pionjärbete men en renodlad slangordlista, varför jag inte går närmare in på den här. Även andra ordlistor med Stockholms slang gavs ut under 1910-talet, till exempel Thesleff (1912) och Danielsson (1914), liksom under 1930-talet (Bergman 1934).

12. Uhrström har inte utgått från originalutgåvan av skådespelet (Molander 1880; se ovan) utan från den förkortade och bearbetade version som publicerades i skämttidningen *Söndags-Nisse* sju-tton år senare (Molander 1897).

som de enligt hans mening båda visar prov på ”nutida fullt levande vulgärstockholmska” (Uhrström 1911:14). Boken innehåller även ett avsnitt om stockholmskans uttal, men här anges inte lika tydligt vilket material det grundar sig på. Uhrström nämner att de flesta exemplen är hämtade från Molander (1897) och Norlander, men redogörelsen bygger av allt att döma även här delvis på egna iakttagelser. Författaren tonar själv ned sin insats på uttalsområdet i kapitlets inledning: ”Nedanstående utan all fonetisk fackmässighet skisserade utkast över några av de mest karaktäristiska ljudföreteelserna inom det stockholmska uttalet avser närmast det obildade språket” (Uhrström 1911:17).

Nästa bidrag till forskningen om stockholmska kom ut mot slutet av 1910-talet i *Nordisk familjeboks* andra upplaga, den så kallade Uggelupplagan (1904–1926). Där finns en tämligen utförlig artikel under uppslagsordet stockholmska som är författad av Bengt Hesselman, då professor i nordiska språk vid Göteborgs högskola (Hesselman 1918). I artikeln ges en kort historisk bakgrund som understryker att stockholmskan har många likheter med omgivande landsbygdsdialekter i Uppland och Sörmland, samtidigt som stockholmska särdrag har växt fram relativt tidigt. Hesselman beskriver sedan en rad särdrag, framförallt när det gäller uttal och ordböjning (morfologi). (Det finns ingen redovisning av vilket material beskrivningen grundar sig på, vilket knappast är anmärkningsvärt eftersom det rör sig om en artikel i ett uppslagsverk). Det kan vara värt att notera att den inte berör några eventuella sociala skillnader i stockholmskan.

Det dröjde sedan till sent 1940-tal innan fler studier om stockholmska publicerades (såvitt jag kunnat utröna). Manne Eriksson, vid denna tid filosofie doktor i nordiska språk och förste arkivarie vid dåvarande Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (*Vem är vem?* 1964), inkluderar ett avsnitt om stockholmska i sin beskrivning av Upplands folksmål (Eriksson 1948). Eriksson betonar liksom Hesselman att huvudstadens dialekt närmast hör ihop med målen i delar av Uppland (Attundaland) och nordöstra Sörmland men också att andra influenser förekommit, vilket gjort stockholmskan mer riksspråklig än andra uppländska dialekter (Eriksson 1948:20). Samtidigt framhåller Eriksson att stockholmska inte ska likställas med riksspråk och att talspråket i

huvudstaden är socialt skiktat: ”den stockholmska stadsdialekten var aldrig identisk med ’riksspråket’ utan själv en dialekt bland dialekterna, eller snarare en grupp dialekter, skiftande hos olika stånd och yrken” (Eriksson 1948:21). Bland de språkliga drag Eriksson tar upp finns sådana som är gemensamma med andra uppländska dialekter (t.ex. ”sammansfallet av äldre *ä* och *e*”) men också särskilda stockholmska särdrag (t.ex. frånvaro av tjockt *l*, övergång från *d* till *r* i vissa ställningar).

År 1946 hölls ett föredrag om stockholmska på Södra Latins läroverk i Stockholm av Gösta Bergman, filosofie doktor i nordiska språk och då läroverkslektor samt sekreterare för Svenska språknämnden (Lindgren 2007). Föredraget utgavs fem år senare i skriftlig form under titeln *Språket på Söder* (Bergman 1951). Bergman likställer emellertid språket på Södermalm med stockholmska i allmänhet då han inte anser att det finns några större skillnader mellan olika stadsdelar (1951:8). Däremot framhåller han att det i stockholmskan, liksom i andra storstäders språk, finns en social uppdelning, och han uppehåller sig en hel del vid skillnader mellan vad han kallar högspråk och lågspråk. Det är framförallt lexikala särdrag i stockholmskan som behandlas, men även uttalet berörs, och av allt att döma utgår Bergman här från sina egna iakttagelser. Textens förlaga är alltså ett föredrag, som uppenbarligen syftar både till att vara lärorikt och till att roa, och vi ska därför knappast utgå från att Bergmans redovisning av de stockholmska språkdragen är fullständig.

I Olof Gjerdmans efterlämnade samlingar finns ett opublicerat föredragsmanuskript med titeln *Stockholmsspråket nu och för sjuttio år sedan*, daterat 1949 (ULMA 26250:1:21). Källan till stockholmskan ”för sjuttio år sedan” är *På Kornhamnstorg* (Molander 1880), och denna gestaltning jämförs med Gjerdmans egna observationer av samtida stockholmska samt Hjalmar Brantings tal i rösträttsfrågan i urtima riksdagen 1918.¹³ Gjerdman var fonetiker (docent i fonetik vid Uppsala universitet 1918–1950 och därefter professor; *Svenskt biografiskt lexikon*) och föredraget fokuserar på stockholmskans uttalsmässiga särdrag, men tar

13. Talet spelades dock inte in i riksdagen, utan på hotell Continental i Stockholm i maj 1919 (smdb.kb.se/catalog/id/001494191/2).

även upp lexikala och syntaktiska aspekter. Särskilt intressant är att tre uttalsdrag här för första gången nämns som utmärkande för stockholmskan: nasalering (då vokaler uttalas delvis genom näsan), vokalförlängning samt brant tonhöjdsstigning.¹⁴ Liksom Bergman (1951) menar Gjerdmann att det finns två olika sorters stockholmska, som markerar sociala skillnader, och att den bildade, kultiverade stockholmskan har växt fram som en reaktion mot den lägre, vulgära stockholmskan: "Om man inte gör det antagandet förefaller det mig svårt att begripa bl.a. den motsättning ifråga om uttalet av vokalerna a och å som man kan iaktta inom stockholmskan" (Gjerdmann 1949:30). Gjerdmann framhåller också att det finns en betydande variation hos talare av bildad stockholmska och tycks därvid utgå främst från Brantings riksdagstal. Underlaget till Gjerdmanns jämförelser är alltså dels ett skådespel, dels hans egna observationer samt ett inspelat tal av Branting.

I en bok utkommen till Stockholms 700-årsjubileum ägnas ett kapitel åt språket i Stockholm (Langenfelt 1953) skrivet av Gösta Langenfelt, filosofie doktor i engelska och läroverkslektor. Langenfelt utgår från sina egna iakttagelser, inte sällan av språket hos kända stockholmare, men också från tidigare litteratur om stockholmska samt skönlitterära verk skrivna av stockholmare och/eller på stockholmska.

Året därpå kom den första mer systematiska empiriska undersökningen av stockholmska. Olof Gjerdmann studerar uttalet av ett antal vokaler och konsonanter samt även nasalering (Gjerdmann 1954). Till undersökningen spelades 35 olika personer in som kom från fem olika delar av innerstaden samt från fem olika områden utanför tullarna. Ambitionen (som man enligt författaren i stort sett lyckades med) var att spela in infödda, bofasta stockholmare i olika åldrar och av båda könen och som inte hade någon högre skolutbildning. Talet som spelades in är uppläst text. Intressant nog nämner Gjerdmann att en del uttalsdrag som anses typiska för stockholmskan inte är speciellt frekventa i materialet, vilket går stick i stäv med hans egna förväntningar:

14. I kapitel 5 analyseras närmare ett av dessa drag, branta tonhöjdsstigningar, som jag kallar förhöjda tontoppar.

Jag kan inte säga att de 35 upptagningarna av stockholmsuttal har överraskat mig med några egenheter som jag inte har iakttagit tidigare, men på annat sätt har upptagningen överraskat mig mycket. En del uttal som brukar anses karakterisera stockholmspråket förekommer nämligen i mitt upptagningsmaterial inte alls i den utsträckning jag hade väntat. (Gjerdman 1954:169)

Det empiriska materialet är visserligen alltför litet för att medge några långtgående slutsatser – inte minst eftersom det består av uppläst text och inte spontant tal – men det är ändå värt att notera att den enda utpräglad empiriska tidiga studien av stockholmskans uttal lyfter fram särdragens sällsynthet.

Det är alltså tämligen glest med forskning om stockholmska fram till 1950-talet. Det är också slående att flera av publikationerna är av det mer lättsamma eller preliminära slaget. Inte sällan saknas redogörelser för vilket underlag beskrivningen bygger på, vilket nog ofta får tolkas så att någon systematisk undersökning inte har gjorts. Särskilt för den äldre stockholmskan utgörs materialet ofta av skönlitterära källor, vilket gör analyserna osäkra. Detta är knappast unikt för just forskningen om stockholmska under den här tidsperioden – även om det är notabelt att forskningen om landsbygdens dialekter under samma tidsperiod utmärktes av en större systematik (jfr kapitel 1) – men det innebär lika fullt att den kunskap om stockholmska som dessa tidiga studier kan ge oss står på mindre stabil grund.

2.2 Forskningen om stockholmska från 1960-talet fram till idag

Efter Gjerdmans (1954) studie dröjde det tio år till nästa bidrag till forskningen om stockholmska: en undersökning av stockholmskans satsmelodi, eller intonation, baserad på spontant talspråk (Gårding 1964). Författaren, Eva Gårding, var också hon fonetiker. Gårding studerade stockholmskans satsmelodi genom att analysera tryckförhållanden i fraser och meningar i en 90 minuter lång inspelning av ett spontant samtal mellan tre stockholmare. Några år senare använde Gårding

(1967) samma inspelning jämte inlästa meningar för att undersöka prosodiska skillnader mellan spontant och uppläst tal (i tempo, pauseringar, gränser, betoning och viss mån intonation).

Carl-Ivar Ståhle (1965) analyserade uttalet av kort *ö* som *u* och kort *u* som *ö* i stockholmskan. Artikeln bygger framförallt på tidigare litteratur i ämnet, och enligt Ståhle själv är avsikten "bara att med några iakttagelser och funderingar i ämnet söka stimulera till en saklig debatt" (Ståhle 1965:3). Ståhle utgår i viss mån även från inspelningar av äldre stockholmska som fanns vid Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, där han var professor (men exakt vilka inspelningar anges inte). I en studie om verbböjningstyper och verbfrekvens i stockholmskt berättarspråk (Ståhle 1966) användes också delar av detta material, närmare bestämt "transkriberade bandupptagningar av några skildringar från 1870- och 80-talens Stockholm, framförda i radio 1938–1940 av stuveriförmannen Per Ludvig Lindgren. Originalbanden tillhör Sveriges Radios arkiv; här har använts kopior, tillhörande Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet" (Ståhle 1966:5; mer om detta material strax).

Under det sena 1960-talet och tidiga 1970-talet kom även två studier som tydligt tillhör det då framväxande forskningsfältet sociolingvistik. Björn Jernudd och Tommy Willingsson (1968) gjorde en kvantitativ studie av hur 14-åriga skolelevers ordanvändning skiljer sig mellan olika geografiska områden i Stockholm. Eleverna fick se ett antal bilder och ombads ange vilka ord de oftast använder (för det som respektive bild visar) när de pratar med varandra på skolgården. De mönster som påvisades för orden kopplades sedan till huvudstadens sociala differentiering. För bestämning av ett visst bostadsområdes sociala karaktär användes den geografiska fördelningen av röster på Högerpartiet i det senaste riksdagsvalet. Berit Ling (1970) analyserade vokaldiftongering hos Stockholmsungdomar.¹⁵ I Lings undersökning handlade det om långt *e*-ljud, *å*-ljud och *ö*-ljud, som vid diftongering glider över i ett *e*-ljud. Materialet till studien bestod av inspelningar med 200 elever i

15. En diftong består av två olika vokaler i följd som ingår i en och samma stavelse (som i ordet *paus*).

grundskolan från sex olika delar av Stockholm. Varje informant spelades in individuellt i 15 minuter när de gavs fem olika uppgifter, bland annat att beskriva en bild, att läsa upp skrivna meningar och att återberätta en bildserie. Med sitt systematiska urval av informanter och omfattande material är den ett tydligt exempel på en tidig svensk sociolingvistisk studie.

Under ledning av Carl-Ivar Ståhle inleddes 1957 en undersökning av språket i Stockholm, den så kallade Stockholmsundersökningen, som kom att pågå fram till 1973 på Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet (Ståhle 1975; Stahre 1988:38).¹⁶ Både talat och skrivet språk samlades in genom ett stort antal intervjuer med stockholmare, genom insamling av befintliga bandupptagningar, framförallt från Sveriges Radios och Televisions arkiv, i någon mån från dåvarande ULMA (Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala) samt genom excerpering av diverse olika texter (Ståhle 1975; Kotsinas 1988a:134–137, 1989:17–18, 2005:7–8).

På 1970-talet publicerades flera studier baserade på Stockholmsundersökningens material (Holmqvist 1972; Lindgren 1972; Ståhle 1975). Holmqvist (1972) undersökte pronomenbruk och substantiv- och verbböjning hos 16 av de äldsta talarna i SU-materialet, födda 1862–1903. Per Ludvig Lindgrens (född 1863) språk tjänade som utgångspunkt för jämförelserna. Birgitta Lindgren och Carl-Ivar Ståhle (Lindgren 1972) gjorde en analys av samma informants tal som baserades på fem timmars inspelningar av radioprogram. I studien undersöktes uttal, morfologi och syntax samt även stillägen i Lindgrens tal.

Ståhle (1975) presenterade en översiktlig analys av stockholmskans utveckling under sent 1800-tal och 1900-tal, som framförallt baserades sig på Stockholmsundersökningen. Exakt vilka delar av materialet som ingår i analysen anges inte, men det tycks främst ha rört sig om äldre inspelningar från Sveriges Radios arkiv, inklusive de med Per Ludvig Lindgren. Ståhle (1975:32) nämner dessutom ett antal nya drag i stockholmskan som han har observerat bland ungdomar. I ett föredrag från

16. En stor del av intervjuerna från Stockholmsundersökningen ingår i mitt material; jfr kapitel 1 och se vidare avsnitt 3.3.

1976 som publicerades postumt analyseras likheter mellan svenskan i Stockholm och finlandssvenskan med utgångspunkt i skönlitteratur, excerpter och inspelningar från su-materialet och språkvetenskaplig litteratur (Ståhle 1981a). Studien uppehåller sig framförallt vid uttal, ord och ordformer, samt vid den språkhistoriska bakgrunden till det mer slutna uttalet av ä-ljudet, så kallat Stockholms-e. I en annan språkhistorisk studie undersökte Ståhle hur 1800-talets "pigspråk" i Stockholm kan ha sett ut utifrån skönlitterära och språkvetenskapliga källor (Ståhle 1977). Studien inkluderade ord och ordformer, syntax samt i viss mån uttal.

Under 1970-talet kom också flera mycket betydelsefulla studier av svenskans ordmelodi som mer indirekt bidragit även till forskningen om stockholmska (Gårding & Lindblad 1973; Gårding 1977; Bruce 1977; Bruce & Gårding 1978). Något liknande kan sägas om Tore Jansons (1983) studie av det långa a-ljudet i stockholmskan, vars primära syfte är att underbygga ett teoretiskt resonemang om ljudförändringar. Janson undersöker dels om fonemgränsen mellan långt *a* (/a:/) och *å* (/o:/) uppfattas olika av yngre och äldre stockholmare genom ett lyssningstest (32 deltagare), dels om dessa fonem uttalas olika av yngre och äldre stockholmare genom ett uttalstest (med 3 av deltagarna från lyssningstestet). Men studien är alltså framförallt teoretiskt inriktad och syftar till att visa att analysen av ljudförändringar kan komma längre om hänsyn tas till samspelet mellan talproduktion och talperception.

Mats Eriksson (1988) analyserade hur "talaktsadverbialen" *ju, väl, då, va* och *alltså* används i stockholmskt talspråk. Utgångspunkten är att samtalskontexten är avgörande för adverbialens användning och funktion. Materialet består av inspelningar och transkriptioner av två olika samtalssituationer: en gruppdiskussion mellan fem gymnasieelever i en söderförort (från projektet *Skolspråk*, 1975) och två enskilda intervjuer med vuxna män, 30 respektive 36 år gamla (från Stockholmsundersökningens Farstamaterial, 1970).

Gårding (1988) återvände till samma material som i sin studie av stockholmskans satsmelodi nästan 25 år tidigare (Gårding 1964), nu kompletterat med observationer av radiointervjuer och analyser av ett

nyinspelat material. I det nya materialet har stockholmska talare¹⁷ fått läsa upp en lista med frågor och svar, som utformats utifrån de observerade radiointervjuerna. Liksom tidigare undersöker Gårding satsmelodin genom att analysera tryckförhållanden, men hon ser även närmare på stockholmskans ordmelodi.

Det sena 1980-talet och det tidiga 1990-talet utgjorde en påtagligt produktiv period i forskningen om huvudstadens språk. Det beror framförallt på att Ulla-Britt Kotsinas då påbörjade sin mångåriga forskning om stockholmska ur olika aspekter.¹⁸ Kotsinas (1988b) undersökte om Ekensnackets slangordsförråd lever kvar och om det i så fall har förändrats.¹⁹ Underlaget till studien är en enkät där betydelsen hos 58 olika äldre slangord ska anges. Enkäten besvarades av 699 skolelever i fyra olika Stockholmsförorter (Danderyd, Rinkeby/Tensta, Farsta och Flemingsberg). I en senare studie redovisade Kotsinas (2001) resultaten från en vidareutveckling av undersökningen, där enkäten ändrats så att alltför allmänt kända, äldre slangord bytts ut mot dels mer okända äldre ord, dels nyare slangord. Denna enkät besvarades av totalt 905 elever i grundskola och gymnasium i fyra olika Stockholmsförorter och två landsortskommuner samt av 174 vuxna stockholmare. Skolungdomarna ombads dessutom uppge tio egna slangord för tio normalord.

I den allra första studien av "Rinkebysvenska" diskuterade Kotsinas om denna ska klassificeras som dialekt eller ej utifrån åtta olika kriterier, bland annat dess regionala avgränsning och dess förhållande till standardspråket (Kotsinas 1988c).²⁰ Materialet till studien bestod av

17. Hur många framgår inte.

18. Kotsinas har även gett ut flera ordböcker över olika former av Stockholmsslang, en av dem i samarbete med Dogge Doggelito (Kotsinas 1996; Doggelito & Kotsinas 2004).

19. En annan studie av Ekensnacket som också riktar in sig på lexikala aspekter, särskilt rim och ramsor, är af Klintberg (1991). Den faller dock utanför ramen för denna forskningsöversikt då den inte är en språkvetenskaplig studie utan behandlar Ekensnacket "i litteratur och folklore" (som titeln anger).

20. Redan några år tidigare tog Kotsinas (1985) upp fenomenet "invandrarspråk" och språkförändringar och nämnde vissa uttalsdrag hos ungdomar med invandrade föräldrar, men kallade det då (ännu) inte Rinkebysvenska: "Å ena sidan signalerar de prosodiska dragen i de flesta fall 'stockholmare', medan å andra sidan främst vokalljuden tycks skilja sig från de i stockholmskan vanliga, speciellt på det sättet att det hos talare med invandrarbakgrund tycks finnas en tendens till förändring av stavelselängden i betonade

inspelade samtal mellan ungdomar från Rinkeby och intervjuer med högstadiel elever i Flemingsberg (samt i viss mån inspelningar av samtal och lek bland barn i Kista och Handen).

Fem av Kotsinas publikationer baserar sig på Stockholmsundersökningens material. I fyra av dessa analyseras stockholmskans förändring över tid och dess sociala variation (Kotsinas 1988a, 1989, 2005, 2008) och i den femte undersöks attityder till stockholmskan (Kotsinas 1991). Jag frångår här tillfälligt den kronologiska framställningen för att ge en samlad översikt av dessa studier.

Artikeln från 1989 är delvis en sammanfattning av flera tidigare publicerade texter, däribland Kotsinas (1988a). I bägge texterna beskrivs stockholmskans övergripande utveckling och Stockholms befolkningsutveckling sedan industrialiseringens genombrott under andra hälften av 1800-talet. Den senare artikeln går längre fram i tiden och dryftar framväxten av både "det s.k. ekenssnacket, som tycks ha uppkommit ungefär vid sekelskiftet, och den s.k. rinkebysvenskan, som idag synes vara på väg att utvecklas i vissa stockholmsförorter" (Kotsinas 1989:14). I båda studierna diskuteras teoretiska modeller (främst från Trudgill 1986) för språk- och dialektförändring som kan tillämpas på de förändringar som har skett i Stockholmsspråket. Empiriskt lyfter Kotsinas i 1988a-artikeln fram ett antal språkliga företeelser i stockholmskan, framförallt lexikala men även några uttalsmässiga (s. 138–139), och resonerar kring deras sociala variation och förändring över tid. Kotsinas (1989) går närmare in på Stockholmsundersökningens material, som analyseras på ett övergripande plan. Dessutom beskrivs de viktigaste språkliga särdragen hos fyra talare som får representera två olika tidsperioder och två olika sociala statusnivåer.²¹ Sammanfattningsvis menar Kotsinas (1988a, 1989) att Stockholmsundersökningens material påvisar tydliga skillnader mellan två olika stockholmska sociolekter under hela

stavelser, vilket bidrar till en viss 'stötighet' i talet, trots att detta för övrigt flyter snabbt och väl. Resultatet blir ett uttal som närmast tycks signalera 'stockholmare med invandrarbakgrund'" (Kotsinas 1985:56).

21. EH (kvinna) f. 1862 och RC (man) f. 1887, högstatustalare; Per Ludvig Lindgren f. 1863 och GK (man) f. 1904, lågstatustalare. Här och i det följande anges arkivinformer med enbart initialer, medan talare från mediematerialet anges med utskrivna namn.

tidsperioden, men också att sociolekterna har närmast sig varandra ”i tider av social utjämning” (Kotsinas 1988a:146; 1989:35). Vidare finns även klara diakrona skillnader i språket hos lågstatustalarna, medan högstatusvarieteteten förblir relativt oförändrad. Vissa drag är också stabila både status- och tidsmässigt.

I artikeln från 2005 görs en mer detaljerad språklig analys av talet hos fyra manliga stockholmare från Stockholmsundersökningens material.²² Kotsinas har utgått från 15–20 minuters inspelningar av varje talare och beskriver de stockholmska särdrag som framträder i uttal, morfologi/syntax och lexikon. I jämförelsen av talarnas språk pekar Kotsinas på diakrona och sociala skillnader (och likheter), men understryker också att beskrivningen inte ska ses som slutgiltig (Kotsinas 2005:8). I en artikel som ingår i *Signums svenska kulturhistoria* (i delen med undertiteln *Det moderna genombrottet*) beskriver Kotsinas (2008) stockholmskans utveckling. Som underlag används skildringar av stockholmska i tidens dagspress, skönlitteratur och (i någon mån) språkvetenskap samt inspelningar från Stockholmsundersökningens material. Här analyseras talet hos ”de såvitt känt äldsta infödda stockholmare vilkas språk finns bevarat i inspelningar” (Kotsinas 2008:426), alla tre födda på 1860-talet.²³ Liksom i de tidigare studierna diskuteras likheter och skillnader mellan talarna i uttal och ordval, och de sociala skillnaderna mellan högre och lägre samhällsklasser som de tre talarna utgör exempel på framhålls. Dessutom analyseras talet hos två stockholmare födda några decennier längre fram, bägge talare av ”den nya varietet av stockholmskan som kallades *ekenssnacket* eller *söderslangen*” (Kotsinas 2008:442), som enligt Kotsinas uppkom i de språkligt mycket heterogena, inflyttartäta områdena i Stockholm, särskilt på Södermalm.²⁴

Kotsinas (1991) studerar mediernas attityder till den stockholmska som talas av framförallt ungdomar i lägre socialgrupper. Materialet består av de omkring 130 artiklar och insändare i Stockholmstidningar

22. Per Ludvig Lindgren f. 1863 och GK (man) f. 1904, lägre social klass; Sven Hedin (den kända upptäcktsresanden) f. 1865 och JN (man) f. 1904, högre social klass.

23. EH (kvinna) f. 1862 och Sven Hedin, f. 1865, högre social klass; Per Ludvig Lindgren f. 1863, lägre social klass.

24. ES (kvinna) f. 1894 och GK (man) f. 1904, bägge lägre social klass.

från perioden 1870–1970 som ingår i Stockholmsundersökningens skriftliga material, kompletterat med tidningsklipp från 1980- och 1990-talet som samlats in "ganska slumpvis" (Kotsinas 1991:105). Uppsatsen kan ses som en pendang till studierna av stockholmskans språkliga utveckling – liksom där lyfts huvudstadens sociala och demografiska utveckling fram som viktiga faktorer, men här gäller det alltså de attityder till "Ekensnacket" respektive "rinkebysvenskan" som getts medialt utrymme. Inte minst visar det sig att dessa två lågstatusvarieteter har mycket gemensamt (jfr även Kotsinas 1989), både i hur de växt fram och hur de skildras i medier.

Kotsinas (1994) numera klassiska bok om ungdomsspråk bygger på inspelningar av gruppsamtal med Stockholmsungdomar och behandlar bland annat användningen av slangord och diskurspartiklar. När det gäller uttal undersöks fem olika långa vokaler (*ä, a, i, y* och *ö*) samt sje-ljudet. Ett hundratal personer i åldrarna 14–17 år spelades in i grupper om 3–5 personer med en vuxen som samtalsledare (Kotsinas 1994:29–30). Inspelningarna är gjorda i fyra olika Stockholmsförorter under åren 1989–1991. Två av förorterna har slagits ihop till det område som i studien kallas Väster, medan de övriga två förorterna kallas Norr respektive Söder. Områdena är valda med tanke på sina skilda socioekonomiska förhållanden och kulturella traditioner (Kotsinas 1994:26–27). Norr präglas av mycket höga medelinkomster hos en befolkning som kan beskrivas som överklass och övre medelklass, medan Söder är mer blandat men dominerat av arbetarklass och lägre medelklass med betydligt lägre genomsnittsinkomster. De flesta invånare i båda dessa områden är svenskfödda, men i Söder finns enligt Kotsinas "ett visst inslag" av invandrare (Kotsinas 1994:28). Väster beskrivs av Kotsinas (1994:28) som ett arbetarområde dominerat av utlandsfödda invånare och deras barn. I de detaljerade uttalsanalyserna ingår dock endast inspelningarna från Norr och Söder. Inspelningarna i Väster var på olika sätt problematiska och diskuteras mer översiktligt (se Kotsinas 1994:31, 32). Dessutom menar Kotsinas (1994:144) att Västersvenskan, som hon kallar den, har betydligt större variation än ungdomsspråket i Söder och Norr, både mellan olika talare och mellan olika situationer. Detaljerade analyser, med procentandelar för olika uttalsvarianter, skulle därmed kunna bli miss-

visande (1994:144). Underlaget för analyserna av språket i Norr och Söder består av cirka 20 timmars inspelningar av 59 talare (Kotsinas 1994:32).

Martin Persson (1997) analyserade i en C-uppsats uttalet av de långa vokalerna *a*, *e* och *ä*, jämte ordmelodi och stavelsestruktur, hos fem högstadieelever i Rinkeby. Materialet utgörs totalt av fyra inspelade gruppintervjuer med vardera fyra elever. Författaren har valt ut fem av dessa sexton elever och excerperat hundra ord med satsbetoning för var och en av informanterna för närmare analys. Som nyss nämndes saknas detaljerade uttalsanalyser av området Väster i Kotsinas (1994) studie, vilket tyvärr omöjliggör systematiska jämförelser mellan de tre olika undersökningsområdena. Perssons (1997) studie råder i någon mån bot på detta.

Kotsinas (2000) undersökte lexikala och grammatiska drag som kan kopplas till pidginisering och kreolisering hos vuxna förstagenerationsinvandrare i Stockholm. Materialet består huvudsakligen av inspelade samtal mellan en polsk och fem grekiska invandrare som är mellan 23 och 46 år gamla och som har bott i Sverige i 3–15 år (Kotsinas 2000:162). Kotsinas diskuterar även helt kort uttalet hos tonåringar med invandrarbakgrund som bor i stadsdelar som Rinkeby eller Alby (i Stockholm), Gårdsten (i Göteborg) och Rosengård (i Malmö) och lyfter särskilt fram intonationen (Kotsinas 2000:185).

Inom ramen för forskningsprojektet *Språk och språkbruk hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer*, som bedrevs 2001–2006, gjordes flera studier av vad dessa forskare kallar ”svenska på mångspråkig grund” i Stockholm. I projektet spelades 222 gymnasieungdomar in från Stockholm, Göteborg och Malmö i gruppintervjuer, muntliga framställningar, klassrumsdiskussioner, elevgruppsdiskussioner samt egeninspelningar.²⁵ Petra Bodén (2005, 2010, 2011) gör jämförande analyser av uttalet i svenska på mångspråkig grund i Göteborg, Malmö och Stockholm. Till de två senare, mer omfattande studierna utgörs materialet av språkprov som valts ut från forskningsprojektets inspelningar och som bedömdes i ett lyssnartest av jämnåriga personer. De språkprov som en

25. För närmare beskrivningar av projektet och fler resultat, se Källström & Lindberg (2011), Bodén (2005), Otterup (2005), Tingsell (2007) och Ganuza (2008).

majoritet av testdeltagarna ansåg vara fall av "svenska på mångspråkig grund" analyseras auditivt och akustiskt i syfte att identifiera fonetiska särdrag.²⁶ Analyserna inkluderar såväl enskilda språkljud (r-ljudet, sje-ljudet och tje-ljudet) som prosodiska drag (ordmelodi, satsmelodi, tempo och rytm). I Natalia Ganuzas (2008) avhandlingsstudie undersöks en syntaktisk konstruktionstyp: satser som inleds med något annat än subjekt. I standardspråket är omvänd ordföljd, där predikatet kommer före subjektet (*Igår var jag hemma*), normen i sådana satser, medan rak ordföljd, där subjektet kommer före predikatet (*Igår jag var hemma*), bland annat har observerats hos talare av Rinkebysvenska (Kotsinas 1988c, 1990, 1994, 2000). Ganuza analyserar vilken ordföljd denna konstruktionstyp har hos ungdomar i Göteborg, Malmö och Stockholm i de olika typer av talspråksmaterial som ingår i projektets databas.

Ellen Bijvoet och Kari Fraurud undersökte sociolingvistisk medvetenhet och språkliga attityder hos unga stockholmare, ett forskningsprojekt som tog sin början inom ramen för, och med material från, *Språk och språkbruk hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer* (t.ex. Bijvoet & Fraurud 2011; jfr även Bijvoet 2003), men som sedan utvecklades vidare med delvis nya metoder och med nytt material (Bijvoet & Fraurud 2010, 2012, 2016). I den vidareutvecklade studien deltog 343 ungdomar från nio olika gymnasieskolor i Stockholm som fick i uppgift att lyssna på tolv olika språkprov och göra bedömningar av exempelvis talarnas språkliga och sociala bakgrund.

I sin avhandling från (2010) gjorde Sara Myrberg en teoretiskt inriktad, fonologisk studie av intonationssystemet i Stockholmssvenska.²⁷ Materialet består av 420 inspelade upplästa meningar och omkring 17 minuters sammanhängande tal från fem olika sammanhang (bland annat en ljudbok, en radiointervju och ett radiosänt telefonsamtal). Det framgår inte vilken eller vilka stockholmska varieteter inspelningarna

26. Auditiv analys bygger på forskarens uppfattning och tolkning av talet, medan akustisk analys grundar sig i mätningar av talets fysiska egenskaper. Med andra ord står perceptionen av talet i fokus vid auditiv analys, medan produktionen av tal är det som analyseras akustiskt.

27. Studiens många teoretiska resonemang och implikationer lämnas dock därhän, eftersom de faller utanför ramen för denna forskningsöversikts syften.

representerar, men av allt att döma rör det sig om regional standard-svenska som den talas i Stockholmstrakten.

Samma år undersökte jag själv användningen av stockholmska dialektdrag i svensk populärmusik (Öqvist 2010a). Det viktigaste materialet till studien utgörs av ett femtiotal musikalbum utgivna år 1974–2008 av 20 olika artister från Stockholm som representerar ett antal olika musikstilar (t.ex. punk, hiphop, ny våg, pop). De språkliga analyserna innefattar uttalsdrag, lexikala drag och ett syntaktiskt drag (förekomsten av rak ordföljd i satser som inleds med något annat än subjekt).

I en studie av Ekensnacket som språklig varietet och kulturellt fenomen utforskade jag varför denna variant av stockholmska har kommit att uppfattas som den mest autentiska (Öqvist 2010b). Det empiriska underlaget till studien består dels av inspelade intervjuer med stockholmare födda 1862–1942, till största delen hämtade från Stockholmsundersökningens material, dels av ett mindre urval filmer, musikalbum och tv- och radiosända sketcher från 1930-talet och framåt där stockholmska och stockholmare gestaltas. Analysen är begränsad till uttalsmässiga särdrag i Ekensnacket.

I ytterligare en studie om Ekensnacket analyserade jag ett av dess uttalsmässiga särdrag: tonala toppar som är påfallande höga, alltså högre än vid vanlig fokusbetoning (Öqvist 2011, 2014).²⁸ Materialet till denna fallstudie är en dialektintervju från 1962, där informanten är en man i övre medelåldern (född 1904) som talar utpräglat Ekensnack (Öqvist 2011, 2014). Inspelningen analyseras med samtalsanalytisk metod, och intonationsenheterna med förhöjda tontoppar analyseras också auditivt och akustiskt.

Variationen i uttalet av det långa ä-ljudet hos ungdomar i Sveriges två största städer, Stockholm och Göteborg, undersöktes i två studier som bägge baserades på material från projektet *Språk och språkbruk hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer* (Gross 2012; Gross, Boyd, Leinonen & Walker 2016). I den senare, mer omfattande studien analyseras uttalet av det långa ä-ljudets allofoner hos sammanlagt 57 gymnasieungdomar. Totalt 795 förekomster av långt ä segmenteras och analy-

28. Denna studie redovisas i bearbetad form i kapitel 5.

seras med hjälp av det fonetiska analysprogrammet Praat. Frågan som undersöks är om uttalet av det långa ä-ljudet håller på att förändras i Stockholm och Göteborg så att yngre uttalar ä-ljudet mer öppet, en förändring som Leinonen (2010) redan har konstaterat när det gäller talare på landsbygden kring dessa städer. Denna förändring minskar avståndet mellan ä-ljudets två huvudsakliga allofoner i svenskan, det mer öppna uttalet före *r* (som i *lära*) och det normala före övriga språkljud (som i *läsa*). De utomspråkliga faktorer som inkluderas för att utröna eventuella samband med ä-uttalet är, utöver bostadsort (Göteborg eller Stockholm), kön (kvinna eller man) och moderns födelseland (Sverige eller annat land).

Det avslutande bidraget i denna forskningsöversikt är Nathan Youngs (2019, 2022) omfattande studie av stockholmskans talrytm. Rytmen operationaliseras i studien som ett index kallat *the normalized pairwise variability index for vowels* (nPVIV) och analyseras akustiskt. Materialet utgörs av ljudinspelningar med 36 män från Stockholm i åldern 24–45 år från ett stratifierat urval av sociala klasser. Ungefär hälften av informanterna identifierar sig själva som "svenskar", och ungefär hälften som "invandrare". Young undersöker bland annat om stockholmskans talrytm är olika för olika sociala klasser, med särskilt fokus på om den rasifierade arbetarklassens talrytm har lägre grad av variation (dvs. låter "staccato") i jämförelse med de andra varieteterna, och om rytmen skiljer sig mellan olika talstilar.

2.3 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har jag velat ge en översiktlig bild av vilka undersökningsområden, metoder och material som varit aktuella i den tidigare forskningen om stockholmska, som har drygt 100 år på nacken. Spännvidden i fråga om metoder och material är rätt stor, medan det finns en större kontinuitet när det gäller ämnesområden. Intresset för stockholmskans uttalsmässiga drag och sociala variation har funnits med och varit dominerande från början. Noterbart är att den stockholmska som talas av grupper med lägre social status har studerats i avsevärt

större utsträckning än högstatusstockholmskan. Under större delen av 1900-talet handlade det främst om arbetarklassens stockholmska och från 1980-talet och framåt även om det som först kallades Rinkeby-svenska.²⁹ Den enda mer omfattande studien av högstatusstockholmskan (eller överklassstockholmskan) är Kotsinas (1994) undersökning av stockholmskt ungdomsspråk. Den utmärker sig även genom att vara den mest omfattande empiriska studien av stockholmskans uttal till dags dato.

Uttalet i den äldre stockholmskan, alltså som den talades ungefär från 1800-talets slut fram till 1900-talets första decennier, har som vi sett framförallt beskrivits av Kotsinas (särskilt 1988a, 1989, 2005, 2008) och Ståhle (1975) samt även av Uhrström (1911), Hesselman (1918), Gjerdman (1949, 1954), Bergman (1951), Langenfelt (1953) och Lindgren (1972). Men någon större undersökning av den äldre stockholmskans uttal finns inte. Studierna från 1960-talet och framåt bygger alla på delar av det stora material som samlades in vid Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, huvudsakligen under 1960-talet (su-materialet; jfr kapitel 1). Kotsinas studier baseras delvis på en översiktlig genomlysning av stora delar av su-materialet, men såvitt jag förstår främst på systematisk analys av fem av de informanter som är födda på 1800-talet, samt två födda i början av 1900-talet.³⁰ I övriga studier har framförallt en av dessa informanter (Per Ludvig Lindgren) analyserats systematiskt (Lindgren 1972), medan andra delar av su-materialet har analyserats mer summariskt (Ståhle 1975).

Det saknas alltså en samlad beskrivning av den äldre stockholmskans uttalsmönster, dess sociala variation och dess (eventuella) förändring, samtidigt som det finns ett till stora delar utforskat, omfattande äldre material med inspelningar av stockholmare. Detta utgör i korthet bakgrunden till min egen studie.

29. Forskarna inom projektet *Språk och språkbruk hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer* beskriver, som nämndes ovan, sitt studieobjekt som "svenska på mångspråkig grund" (SMG) i Stockholm och inte som stockholmska.

30. Dessa talare är: EH (kvinna) f. 1862, Sven Hedin f. 1865, RC (man) f. 1887, JN (man) f. 1904, alla fyra högre social klass; Per Ludvig Lindgren f. 1863, ES (kvinna) f. 1894, GK (man) f. 1904, alla tre lägre social klass.

3. Teoretiska och metodiska ramar, material och metod

Detta kapitel ägnas åt uttalsstudiens teoretiska och metodiska ramar samt dess material och undersökningsmetoder. Kapitlet inleds med ett resonemang om det undersökta materialets möjligheter och begränsningar (3.1). Därefter diskuteras hur språklig förändring kan studeras i arkivinspelningar och hur tidsvariabeln har hanterats i tidigare sociolingvistisk forskning (3.2). Sedan beskrivs studiens material och de utomspråkliga variabler som inkluderats (3.3). Därefter beskrivs den språkliga analysmetoden och de språkliga variablerna (3.4) och till sist redovisas de statistiska analysmetoderna (3.5).

3.1 Arkivinspelningar som undersökningsobjekt – möjligheter och begränsningar

Beskrivningen av äldre stockholmska i denna bok grundar sig på arkivinspelningar, det vill säga ett redan befintligt material. Studien placerar sig därmed på sätt och vis mittemellan historisk sociolingvistik och mer gängse sociolingvistik. Liksom i samtida sociolingvistiska uttalsstudier utgörs materialet av inspelat talspråk, inte av skrivna texter, vilket vanligen är fallet i historiska studier som sträcker sig längre tillbaka i tiden. Samtidigt har jag inte haft kontroll över dess tillkomst, och på så sätt liknar det närmast ett historiskt material (jfr Labov 1994:74; Nordberg 2014:144).

De intervjuer som utgör knappt två tredjedelar av materialet kan övergripande sägas ha syftat till att dokumentera stockholmarnas talspråk, och även i viss mån historiska levnadsförhållanden i Stockholm. De är på många sätt passande för mina syften. Men jag har alltså exem-

pelvis inte kunnat påverka inspelningssituationerna, bestämma vilken information som ska samlas in om informanterna eller styra materialinsamlingen med hänsyn till representativitet och generaliserbarhet. Den resterande tredjedelen av materialet utgörs av radio- och tv-program från Sveriges Radios och Sveriges Televisions arkiv, insamlade för att dokumentera stockholmares talspråk över tid. De olika program som ingår i detta material har givetvis en uppsjö olika syften och utformningar som legat bortom (även) de insamlade forskarnas kontroll.

Eftersom det inte vore möjligt att samla in samma material idag så erbjuder de befintliga inspelningarna en unik möjlighet att analysera den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation. Samtidigt medför materialet begränsningar, inte minst i fråga om möjligheten att utforma undersökningen utifrån särskilda teoretiska utgångspunkter och frågeställningar.

En central del av min undersökning är att utvärdera om det finns mönster i uttalsvariationen som står i samband med sådant som informanternas födelseår, kön eller sociala klasstillhörighet. Låt oss säga att det finns en statistiskt signifikant korrelation mellan variationen i uttalet av sje-ljudet, kön och social klass på så sätt att det främre uttalet är mycket vanligare hos män än hos kvinnor, liksom hos informanter som tillhör det lägsta skiktet jämfört med informanter som tillhör det högsta skiktet. Informanter som är män och som tillhör arbetarklassen använder alltså ett främre sje-ljud i långt större utsträckning än andra informanter. Så mycket skulle gå att utläsa av de statistiska analyserna. Men att utifrån detta resultat hävda att ett främre uttal av sje-ljudet betyder eller markerar manligt kön och lägre social klass – det är något annat. Det räcker inte att påvisa statistiska samband för att dra slutsatsen att ett visst uttal uppbar en viss social betydelse:

Kvantitativa generaliseringar av det slag som förekommer i surveyundersökningar är viktiga, men för att kunna uttala oss om variationens innebörd måste vi undersöka vad som ligger bakom sådana generaliseringar. Själva faktum att samma variabler regelmässigt kan samverka med flera kategorier – till exempel kön, etnicitet och klass – visar att innebörden av dem inte direkt sammanhänger med dessa kategorier, utan med något som sammanhänger med dem alla.

Variabler indexerar med andra ord demografiska kategorier inte direkt utan indirekt (Silverstein 1985) på så vis att de är förbundna med egenskaper och attityder som ligger bakom konstruktionen av kategorier. (Eckert 2008:455)

Att det exempelvis finns ett visst klassmönster för ett visst uttal indikerar att uttalet är socialt meningsbärande. Men då kopplingen är indirekt måste de språkliga formernas sociala innebörd analyseras och påvisas på andra sätt än med statistiska distributionsanalyser (jfr även Eckert 2003, 2008:454–455, 2012:88–90, 2016a, 2016b:71–75; Bell 2016:403). Av en viss demografisk kategoritillhörighet följer alltså inte automatiskt användning av ett visst uttal. Våra språkliga beteendemönster är inte enkla utfall av ålder, kön, klasstillhörighet etc. – även om dessa har med saken att göra. Snarare återspeglar sambanden olika handlingsmönster och förhållningssätt som i sin tur är sammanvävda med de demografiska kategorierna (Eckert 2012:92).³¹

I denna undersökning får jag alltså nöja mig med att analysera sambanden mellan sådana faktorer och uttalsvariationen i materialet. Det gör inte analyserna irrelevanta – så länge faktorer som ålder, kön och social klass har stor betydelse i samhället kan de antas spela en viktig roll för den språkliga variationen (Eckert 2016b:71; jfr även Eckert 2008:455).

3.2 Att studera språklig förändring i arkivinspelningar

I första hand är detta en undersökning av uttal och uttalsvariation i äldre stockholmska och inte en studie av språklig förändring (och stabilitet). Detta eftersom materialet är så pass fragmentariskt och heterogent. Samtidigt sträcker sig materialet över en tämligen lång tidsperiod, varför det kan vara värt att analysera det diakront – så långt det går.

31. Det är samtidigt denna indirekta relation mellan språkliga och demografiska variabler som gör språklig variation till en så dynamisk resurs: "It is this indirect nature of the relation between variables and categories that allows variation to be a resource not simply for the indexing of place in the social matrix but for the construction of new places and of nuanced social meanings" (Eckert 2003:5).

Både synkrona och diakrona analyser aktualiserar frågan om vilken roll språkbrukarnas ålder spelar. Som Thelander (1982:52) påpekar är åldersvariabeln troligen den mest komplexa av de bakgrundsvariabler som brukar inkluderas i sociolingvistiska studier. Hittills har jag nöjt mig med (den avsiktligt vaga) benämningen "äldre stockholmska" eftersom det inte är givet vilken eller vilka tidsperioders stockholmska min studie beskriver. Vilken tidsperiods stockholmska ska till exempel en talare som föddes 1883 och spelades in 1962 anses representera – sekelskiftets (då informanten var ung vuxen), det tidiga 1960-talets (vid observationstillfället, då informanten var nästan 80 år) eller kanske 1930-talets (då informanten var medelålders)? Svaret beror inte minst på hur man ser på individens språkliga utveckling över tid – hur mycket som ligger fast sedan unga år och hur mycket som fortsätter att förändras genom livet. Innan materialet till min egen studie beskrivs närmare (3.3) ges en sammanfattning av hur tidsvariabeln tidigare behandlats inom sociolingvistik.

Tid som variabel i synkrona och diakrona undersökningar

Språkförändringar studeras inom sociolingvistikens dels synkront i vad som brukar kallas studier i skenbar tid eller tvärsnittsstudier, dels diakront i vad som kallas studier i verklig tid eller longitudinella studier. I tvärsnittsstudier får olika åldersgrupper inspelade vid samma tidpunkt representera olika generationer (mer om det strax). Longitudinella studier kan antingen vara trendstudier, varvid ett nytt, likvärdigt urval av individer görs vid varje observationstillfälle, eller panelstudier, då samma individer spelas in vid olika tidpunkter. Dessa två olika sätt att göra urvalet på har olika styrkor och svagheter. I panelundersökningar går det att spåra hur enskilda talare i olika åldrar förändrar sitt språk över tid. Men när talarna har blivit äldre anses de inte vara lika representativa för språksamhället som vid det första observationstillfället. Av praktiska skäl blir dessutom bortfallet ofta betydande vid det senare observationstillfället (Thelander 1982:56; Cukor-Avila & Bailey 2013:257). I trendundersökningar, där olika grupper av talare utvalda utifrån likvärdiga urvalsprinciper spelas in vid flera olika tillfällen,

kan representativiteten däremot bli lika god vid bägge tidpunkterna.³² Trendundersökningar är således den metod som fordras för att fånga språkförändringar på samhällsnivå, medan panelundersökningar krävs för att kartlägga enskilda talares förändringsmönster genom livet (Sankoff 2006:112; Sankoff & Blondeau 2007:561).

Longitudinella studier är ett relativt nytt fenomen inom sociolingvistik. Det beror framförallt på att man behöver jämförbara data från olika tidpunkter för att kunna göra tillförlitliga undersökningar av språkförändring. För en studie av uttalsfenomen bör till exempel forskaren ha tillgång till språkligt material av liknande typ och med olika talare som också bör utgöra ett representativt urval av det språksamhälle som ska studeras (se Labov 1966:319). Sådana undersökningar är givetvis inte lätta att få till stånd och var så i än mindre utsträckning på 1960-talet, när studiet av språkförändring började etableras inom sociolingvistik genom Labovs studier av språksituationen på ön Martha's Vineyard i nordvästra USA (Labov 1963) och i New York (Labov 1966). Metoden att studera språkförändring synkront introducerades i dessa studier som ett alternativ till diakrona undersökningar³³: "Genom att studera språkliga beteendeskilnader mellan på varandra följande åldersgrupper i vårt urval kan vi sluta oss till språkförändringar.

32. För att en trendstudie ska vara tillförlitlig måste dock det språksamhälle som studeras ha varit någorlunda stabilt ur demografiskt hänseende under den tid som förflutit mellan tidpunkterna (Labov 1994:76). Annars kan en demografisk förändring förväxlas med en språklig förändring i en viss population (Cukor-Avila & Bailey 2013:256). Ett visst språkligt drag kan till exempel vara särskilt vanligt hos en del av populationen vilken dramatiskt ökar eller minskar över tid.

33. Som Labov (1963:292) påpekar finns tidigare studier där metoden används: "The prototype of close studies of sound change in a single community is Gauchat's 1899 investigation of the patois of Charmey, in French-speaking Switzerland. Gauchat observed and tabulated differences in six phonological features in the speech of three generations: speakers over 60 years old, those between 30 and 60, and those under 30." (Se även Gauchat 1905.) Ett svenskt exempel som förtjänar att nämnas i detta sammanhang är Gjerdmans (1918, 1927) nydanande undersökning av uttalet i Sörmlands städer, där han utgår från att talare i olika åldersgrupper representerar språksamhället vid olika tidpunkter. Gjerdman dokumenterar också noggsamt den språkliga variationen hos de undersökta talarna och resonerar utförligt om varför det är viktigt att dialektforskare inte bara redogör för "det typiska" (1917:8–11). Han inskräper bland annat: "För åtminstone de allra flesta dialektundersökare är därför det enda rätta tillvägagångssättet så vitt jag förstår att handla efter principen: allt jag iakttagit kan visa sig vara av intresse" (Gjerdman 1917:11).

Detta slags ansats kan betecknas som en pseudotrendstudie, en serie tvärsnitt i skenbar snarare än verklig tid” (Labov 1966:319). Språket hos talare i olika åldersgrupper används alltså för att studera och rekonstruera pågående språkförändringar. Unga personers uttal anses återspegla språksamhället vid observationstillfället, medan äldre personers uttal förmodas vara representativt för samhällets språkbruk då de var unga (Labov 1966:319–320). Synkrona studier av språkförändring vilar med andra ord på den teoretiska grundvalen att individers talspråksmönster i stort sett ligger fast från unga år.

Metoden är inte okomplicerad. I sådana studier måste det gå att skilja mellan pågående språkförändringar på samhällsnivå och så kallad åldersgradering (*age grading*; Hockett 1950:453), det vill säga språkliga mönster som upprepas i varje generation men som inte slår igenom i språksamhället som helhet (Labov 1994:73). Det kan gälla vuxna talare som tenderar att tala mer standardspråkligt under medelåldern, eller yngre talare som oftare använder stigmatiserade uttalsdrag (Thelander 1982:56; Labov 1994:73; jfr även Sankoff 2005:1004–1005 och referenser däri). För att en studie av språkförändring ska vara pålitlig bör därför analysen av synkrona data alltid kompletteras med en jämförande analys av diakrona data (Labov 1972:275–276, 1994:73; Sankoff 2006:112). I Labovs (1963, 1966) första studier av språkförändring i skenbar tid gjordes jämförelser med historiskt material i form av äldre dialektinspelningar och skriftliga uppgifter från dialektatlas och andra tidigare undersökningar.

Sedan några decennier finns ett växande antal longitudinella studier av språkförändring som använder undersökningar från 1960- och 1970-talet som jämförelsematerial (Sankoff 2005:110, 2006:113). Sankoff (2006) ger en översikt av tretton sådana uppföljningsstudier av sju olika språk i tio länder (t.ex. Cedergren 1987; Trudgill 1988; Sankoff, Blondeau & Charity 2001; Cukor-Avila 2002; Sundgren 2002; se Sankoff 2006:114 för fler referenser), där de två förstnämnda är exempel på renodlade trendstudier och resterande fyra kombinerar trend- och panelundersökningar. Sankoff (2006:113–115) sammanfattar hur dessa studier har bidragit med nya insikter om styrkor och svagheter hos tvärsnittsstudier och longitudinella panel- och trendstudier.

I många av uppföljningsstudierna förekommer en kombination av cyklisk, generationsbunden språkförändring – åldersgradering – och samhällelig språkförändring, medan däremot ingen av studierna påvisar enbart åldersgradering.³⁴ Tvärsnittsstudier är följaktligen en mycket effektiv metod för att upptäcka pågående språkförändringar (Sankoff 2006:113).

Panelstudierna visar att de flesta talare är relativt språkligt stabila genom livet. Den teoretiska utgångspunkten för tvärsnittsstudier, att individens språkliga mönster fastställs i unga år och sedan förblir i stort sett oförändrade, verkar alltså stämma rätt väl överens med panelstudiernas resultat. Men det finns också vuxna talare – främst bland yngre vuxna – som förändrar sitt språk i samma riktning som en pågående förändring i språksamhället (som identifierats genom trendundersökning) (Sankoff 2006:114–115). Sankoff (2005:1011) föreslår att detta ska kallas för livsloppsförändring³⁵ och därmed skiljas från åldersgradering, som bör användas endast när ett visst språkligt mönster upprepas i ett språksamhälle generation efter generation. Ofta handlar det då om en språklig variabel som är stabil på samhälls nivå (Sankoff 2005:1011).

Vidare visar uppföljningsstudierna enligt Sankoffs (2006:113–115) översikt att språkförändringsprocesser på samhälls nivå sker snabbare än individuella språkförändringsprocesser. Under loppet av våra liv förändras alltså vårt språk inte alls i samma utsträckning som i samhället som helhet – det är unga människor som leder samhällseliga språkförändringar (Sankoff 2006:115).

Ytterligare en slutsats om tvärsnittsstudier är att de visserligen ger en god bild av förändringsriktningen, men att de kan underskatta förändringshastigheten (Sankoff & Blondeau 2007:582; jfr även Boberg 2004:258 och Sankoff 2007:115). Det beror på att livsloppsförändringar

34. Bland de studier som Sankoff (2006) granskar finns alltså ingen som bara påvisat åldersgradering, medan däremot en annan översiktsartikel av samma författare tar upp en studie av r-ljudet i portugisiska i Carioca, Brasilien (Callou, Moraes & Leite 1998 citerad i Sankoff 2005:1005) där man i uppföljningen enbart fann åldersgradering, och ingen språkförändring.

35. Min översättning av *lifespan change*, Sankoff (2005:1011).

inte fångas i tvärsnittsstudier – talare som (till 90–100 procent) använder en innovativ variant skulle antas ha använt denna variant hela livet, medan vissa av dessa talare i själva verket skulle ha förändrat sitt språk under livets gång (Sankoff 2006:115). Denna bild har dock komplicerats något av senare studier. Exempelvis pekar Gregersen, Maegaard & Pharao (2009) i sin panelstudie av kort *æ* i danskan på avsaknaden av tydliga mönster – vissa talare ökar sin användning av den innovativa varianten genom livet, medan andra minskar den. Wagner & Sankoff (2011) visar i sin panelstudie av futurum i Montréal-franskan att vissa individer ökade sin användning av den konservativa futurumvarianten på bekostnad av den innovativa varianten när de blev äldre – deras språkförändring går alltså i motsatt riktning jämfört med språksamhället i stort. På så vis kan alltså en tvärsnittsstudie även överskatta en pågående språkförändrings hastighet (Wagner & Sankoff 2011:275).

Min undersökning av den äldre stockholmskans uttal gränsar närmast till en tvärsnittsstudie men materialet är alltför ofullständigt för att en regelrätt tvärsnittsstudie ska låta sig göras. Jag har försökt att få ut så mycket som möjligt av materialet och samtidigt vara försiktig både med att jämföra alltför skilda företeelser och att dra för långtgående slutsatser. En mer detaljerad bild ges i nästa avsnitt där undersökningens material presenteras och diskuteras.

3.3 Material

I forskningsöversikten i förra kapitlet nämndes Stockholmsundersökningen, ett projekt som leddes av Carl-Ivar Ståhle på Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 1957–1973 (se vidare avsnitt 2.2). Stockholmsundersökningens inspelningsmaterial utökades 1989–1995 med ytterligare intervjuer av Ulla-Britt Kotsinas (se Kotsinas 2005:7). Materialet till min undersökning består dels av (ett urval av)³⁶

36. Jag har uteslutit de inspelningar som finns med skolbarn och skolungdomar, bland annat av etiska skäl. Jag har även valt bort det så kallade *Farstamaterialet*. Detta material är inspelat 1970 och består av 36 relativt korta (14–17 minuter) intervjuer med män (födda 1930–1940) som alla har flyttat från Stockholms innerstad till förorten

de inspelningar som samlades in inom ramen för Stockholmsundersökningen, dels av dessa kompletterande intervjuer. Till största delen utgörs det undersökta materialet av de intervjuer med Stockholmsbor som gjordes av forskare och studerande vid Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet under dessa två tidsperioder. Studiens material omfattar även de befintliga inspelningar som tillfogades Stockholmsundersökningen genom kopior av radio- och tv-inspelningar (ur Sveriges Radios och Sveriges Televisions arkiv) och av ett mindre antal ULMA-inspelningar där stockholmare medverkar.³⁷ I tabell 3.1 nedan visas en översikt av studiens olika delmaterial, ordnade efter inspelningsår.

Räknat på antal talare består knappt två tredjedelar av materialet av intervjuer (totalt 79 informanter, delmaterial 3–7 i tabell 3.1), medan en dryg tredjedel är medieinspelningar från Sveriges Radios och Sveriges Televisions arkiv (46 informanter, delmaterial 1–2 i tabell 3.1).³⁸

Eftersom en så stor del av mitt material samlades in inom ramen för Stockholmsundersökningen är det relevant att se närmare på hur man i detta projekt avgränsade och definierade sitt studieobjekt.

Om Stockholmsundersökningen

Ståhle (1975:29–30) beskriver projektets bakgrund och material på följande sätt:

[I] Stockholm med de rikt differentierade sociala miljöerna, med de olika stadsdelarna, länge isolerade från varandra, och de snabba språkförändringarna med åtföljande generationsskillnader skulle en enda infödd meddelare, hur många stockholmsanor han än räknade, bara ge en nyans i en starkt skiftande språklig verklighet. Någon sammanfattande framställning har därför ännu inte sett dagen, även om åtskilligt står att hämta i t.ex. Hesselmans artikel Stockholmska i Nordisk familjebok (2:a uppl.) och Gösta Bergmans Språket på Söder.

Farsta. Intervjuaren utgår från ett frågeformulär som kretsar kring informanternas upplevelser av boendemiljön i Farsta. Det främsta skälet till att exkludera detta material är att det ytterligare skulle ha snedvridit könsfördelningen.

37. Mediematerialet har kompletterats av mig med en handfull inspelningar från Kungliga bibliotekets samlingar.

38. Digitala kopior av detta material finns sedan 2009 vid Institutet för språk och folkminnets arkiv i Uppsala.

Det fanns goda skäl för institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet att ta reda på mer. Stockholmsundersökningen började 1957 och pågick till 1973, stödd av Stockholms stad, Statens humanistiska forskningsråd och Magnus Bergvalls fond. Samlingarna består nu till sin huvuddel av bandupptagningar av omkring 200 stockholmare i skilda generationer och socialgrupper och ett kartotek på drygt 40 000 kort med prov på ordförråd och grammatiska företeelser. Källorna är ordförteckningar, skönlitteratur, dagböcker, skämtpress, reportage osv. [...] Undersökningen blev från början historiskt inriktad – det gällde främst att få den äldsta generationens tal på band, bl.a. för att kunna jämföra det med de skrivna källornas uppgifter om äldre Stockholmspråk.

De personer som spelats in beskrivs som "stockholmare" och det tal-språk som studeras benämns "Stockholmspråk" (vilket även återfinns i uppsatsens titel). I de publikationer som emanerat från Stockholmsundersökningen ges inga definitioner av dessa ord eller av "Stockholm" (vars geografiska utbredning förstås är föränderlig). Därför har jag indirekt fått sluta mig till deras innebörd genom information om var informanterna var uppvuxna, samt var de bodde under sina vuxna liv.

I de flesta fall har det gått att hitta i alla fall någon uppgift om var informanten växte upp. Däremot har det bara sällan gått att få fram något om talarnas bostadsadresser genom livet. I intervjuerna är intresset för informanternas uppväxtområden märkbart större än intresset för var de har bott senare under livet. Det återspeglar sannolikt ett antagande om att barndomens och ungdomens språkliga miljö är mer avgörande än vuxenlivets. Dessutom ligger ju informanternas unga år ännu längre tillbaka i tiden, så ett större fokus på denna period kan motiveras även utifrån syftet att dokumentera dåtida levnadsförhållanden i Stockholm.

I intervjuerna framkommer alltså ofta uppgifter om informanternas uppväxtadresser. Som komplement till detta har jag i vissa fall nyttjat Rotemansarkivet. Det är ett register över befolkningen i Stockholms stad 1878–1926 som bland annat innehåller uppgifter om bostadsadresser. När det gäller informanter som medverkar i mediematerialet har framförallt biografiska handböcker och andra liknande källor anlåtats,

TABELL 3.1 Översikt av studiens delmaterial

Delmaterial	Inspelningsår	Talarnas födelseår	Antal talare	Längd
1. Arkivmaterial från Sveriges Radio & Television (inkl mina kompletteringar)	1912–2015 ^a	1865–1944	45	25 tim
2. Radioprogram med Per Ludvig Lindgren	1938, 1941, 1943, 1950	1863	1	1 tim ^b
3. ULMA-intervju med kvinna	1955	1862	1	1 tim 25 min
4. Intervjuer med äldre stockholmare	1960–1965 (1982) ^c	1870–1906	43	29 tim
5. Intervjuer med yngre stockholmare	1960–1971	1928–1946	9	3 tim 20 min
6. Kompletterande intervjuer med äldre stockholmare	1989–1990	1911–1925	5	6 tim
7. Intervjuer med före detta springsjasar	1994–1995	1917–1940	21	30 tim 45 min
Samtliga	1934–1995 (1912)	1862–1946	125	96 tim 30 min

^a En av dessa inspelningar är gjord (med fonograf) år 1912, nästa inspelningsår är först 1934. Axel Klinckowström (född 1867) spelade 1912 in sitt eget jubileumstal på herrsällskapet Iduns 50-årsdag, riktat till deltagarna vid sällskapets tänkta 100-årsjubileum 50 år framåt i tiden.

^b Det finns totalt ca 6 timmars inspelningar med Lindgren i su-materialet men jag har bara analyserat 1 timme av dessa (detta eftersom hans uttal redan har analyserats utförligt av Lindgren & Ståhle 1972 (jfr avsnitt 2.2).

^c En av intervjuerna är gjord 1982 av en student (vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet) som inom ramen för en uppsats i svenska intervjuar en släkting.

även här kompletterade med Rotemansarkivet. På detta sätt har det gått att få fram vissa uppgifter om uppväxtområden för de allra flesta av studiens informanter (110 av 125)³⁹, vilket åskådliggörs nedan. I tabell 3.2 anges uppväxtområden på övergripande nivå, i fallande ordning efter antal informanter. I tabell 3.3 visas fördelningen mellan olika stadsdelar i innerstaden, också här i fallande ordning efter antal informanter (observera att de informanter som endast har angett en stadsdel ofta uppger sig ha flyttat inom denna).

När det gäller informanternas bostadsadresser som vuxna saknas

39. För två av de intervjuade informanterna framkommer endast att de är uppvuxna i Storstockholm, och för tretton av talarna i mediematerialet finns endast uppgift om att de är födda och/eller uppvuxna i Stockholm.

TABELL 3.2 Informanternas uppväxtområden på övergripande nivå

Uppväxtområde	Antal informanter
Innerstaden	70
Endast förort och/eller närkommun	15
Innerstaden och förort eller närkommun	14
Innerstaden och utanför Storstockholm	6
Närförort och/eller närkommun och utanför Storstockholm	4
Utanför Storstockholm	1

TABELL 3.3 Stadsdelar i innerstaden där informanterna växt upp

Stadsdel	Antal informanter
Södermalm (enbart)	20
Östermalm (enbart)	9
Gamla stan (enbart)	6
Norrmalm (enbart)	6
Vasastan (enbart)	6
Kungsholmen (enbart)	4
Gamla stan, Norrmalm, Östermalm, Kungsholmen, Vasastan	1
Gamla stan, Södermalm, Gamla stan	1
Gamla stan, Östermalm	1
Kungsholmen, Norr Mälarstrand	1
Kungsholmen, Vasastan	1
Kungsholmen, Östermalm	1
Kungsholmen, Östermalm, Gamla stan	1
Norrmalm/Vasastan	1
Norrmalm, Östermalm, Vasastan	1
Södermalm, Kungsholmen	1
Södermalm, Långholmen	1
Södermalm, Vasastan	1
Vasastan, Norrmalm, Kungsholmen	1
Östermalm, Långholmen	1
Östermalm, Norrmalm	1
Östermalm, Vasastan	1

det för majoriteten av informanterna (74 personer) närmare uppgifter, medan vissa uppgifter finns för 51 av informanterna. Ett trettiotal av dessa har endast uppgett att de har bott i innerstaden, medan ett dussin bara angett förorter eller närkommuner. Ett par har bott både i innerstaden och utanför. Sex av informanterna har delvis bott utanför Storstockholm.

Uppgifterna om var informanterna har växt upp och bott under sina liv är inte uttömmande. Ofta nämner informanterna ett eller flera ställen där de har bott, utan att säga något om huruvida de också har bott på andra adresser. Endast i vissa fall säger informanterna uttryckligen att de bodde på denna eller dessa platser under hela uppväxten, eller att de nu har räknat upp alla sina bostadsadresser. De flesta uppgifterna om informanterna i mediematerialet präglas av samma ofullständighet.

Informanternas föräldrars härkomst tycks inte ha spelat någon roll för urvalet i Stockholmsundersökningen. Endast för 8 av de 79 informanter som intervjuas framkommer något om föräldrarnas ursprung och av dessa uppger tre att en förälder eller båda föräldrarna härstammar från Stockholm.⁴⁰

Undersökningsobjektet "Stockholmsspråk" kan i Stockholmsundersökningen på så sätt likställas med talspråket hos personer som huvudsakligen har växt upp i Stockholm⁴¹ och som samtliga har bott i Stockholm större delen av livet (och de allra flesta hela livet), där Stockholm omfattar förorter och grannkommuner som ingår i Storstockholm. Uppenbarligen har man inte gjort någon snäv gränsdragning, som exempelvis att talarna måste ha varit uppvuxna och boende i innerstaden hela livet, än mindre att de måste vara stockholmare i flera generationer. Detta ser jag som en fördel med materialet – genom den generösare gränsdragningen avspeglar det bättre Stockholms mångfacetterade språkmiljö. I min undersökning har jag därför valt att följa denna avgränsning och även inkludera de informanter som bara delvis växt upp i Stockholm, den enda informant som har växt upp utanför Stockholm

40. I mediematerialet har jag bara funnit uppgifter om sju talares föräldrars härkomst, varav fyra har en eller två föräldrar från Stockholm.

41. Med ett undantag: en informant har växt upp i Uppsala.

(i Uppsala) samt de informanter som har bott en viss del av livet utanför Stockholm.

Det kunde ha varit önskvärt att ta med både uppväxtområden och vuxenboendeområden som oberoende variabler i materialet för att kunna undersöka eventuella samband med uttalsvariationen. Med tanke på uppgifternas ofullständighet har det dock inte varit genomförbart. (Dessutom är fördelningen mellan olika stadsdelar märkbart ojämn, vilket ytterligare undergräver möjligheten till kvantitativa analyser.)

Inom traditionell dialektologi och sociolingvistik har man framförallt intresserat sig för fysisk plats, medan social och uppfattad plats långt mer sällan har tagits med i beräkningen (se Britain 2013; Johnstone 2004:65–66; Vaattovaara 2012a:179). Då plats oftast har likställts med fysisk plats har begreppet inte heller problematiserats i någon större utsträckning. Eller som Britain (2013:471) uttrycker det: plats har behandlats som en tom scen där sociolingvistiska processer utspelar sig. På senare år har detta förändrats. Diskussioner om hur plats kan förstås och analyseras i relation till språklig variation har fått stort genomslag i sociolingvistik, jämte empiriska studier av hur sambanden ser ut i specifika fall (t.ex. Britain 2002, 2010, 2013; Eckert 2004; Johnstone 2004, 2009; Johnstone, Andrus & Danielsson 2006; Johnstone & Kiesling 2008; Schmidt & Auer 2010; Hansen, Schwarz, Stoeckle & Streck 2012; Vaattovaara 2012a, 2012b; Teinler 2016; Montgomery & Moore 2017; Nilsson & Nylund Skog 2019).

Det finns alltså goda grunder för att hävda att sambandet mellan plats och språk – precis som sambandet mellan till exempel kön och språk – bara skenbart är objektivt och enkelt (Johnstone 2004:65–66). Plats är både något fysiskt som är objektivt mätbart och något subjektivt som upplevs och tolkas av människor: ”Ur detta perspektiv anses talare konstruera platsen utifrån sina upplevelser av det fysiska och det sociala rummet, och olika talare kan rent språkligt förhålla sig till platsen på helt skilda sätt och med mycket olikartade syften” (Johnstone 2004:66).

Materialet möjliggör tyvärr inte heller några analyser av talarnas relation till platsen Stockholm. Det finns säkerligen stor variation i hur studiens olika informanter rör sig i och nyttjar Stockholm och hur de

ser på, värderar och förhåller sig till (olika delar av) staden, något som också ger upphov till skiftande mönster för mellanmänsklig kontakt och interaktion (jfr Eckert 2004:109). Att sådana omständigheter kan ha ett samband med uttalsvariation har framkommit i empiriska studier som exempelvis Labovs (1963) undersökning av olika befolkningsgrupper på ön Martha's Vineyard och Eckerts (2000) studie av elever på en amerikansk gymnasieskola i Detroit-området (jfr även Eckert 2004 och Johnstone 2004).

Plats – i form av informanternas uppväxt- och bostadsort – skiljer sig alltså från de andra demografiska kategorierna i min undersökning genom att utgöra ett slags urvalsinstrument snarare än en variabel. När materialet samlades in användes den fysiska platsen Stockholm (inklusive förorter och vissa grannkommuner som ingår i Storstockholm) som ett sätt att ringa in och avgränsa studieobjektet, och genom min användning av materialet blir detta giltigt även för denna studie.

Tabell 3.4 nedan visar talarnas fördelning på födelsedecennium, materialtyp, kön och inspelningsår. I kolumnen inspelningsår längst till höger anges det eller de årtal då varje informant är inspelad. Semikolon skiljer mellan olika informanter (t.ex. 1938; 1960) medan flera årtal i rad utan semikolon emellan (t.ex. 1935, 1937 & 1941) betyder att samma informant finns representerad i olika inspelningar.

Som framgår av tabell 3.4 är materialet mer eller mindre asymmetriskt fördelat i de flesta avseenden.⁴²

Härnäst dryftas var och en av de utomspråkliga variabler som åskådliggörs – tid (födelseår och inspelningsår), kön och materialtyp – samt även social klasstillhörighet (som av utrymmesskäl inte presenteras i tabellen).

Tid: Födelseår och inspelningsår (och inspelningsålder)

I studien undersöks två olika tidsvariabler, informantens födelseår och materialets inspelningsår, eftersom tidigare forskning har visat att båda dessa kan ha betydelse för uttalsvariationen (jfr 3.2). Tabell 3.1

42. Se även diskussionen av delvis samma material hos Kotsinas (1988a:134–137; 1989:17–18; 2005:7–8).

TABELL 3.4 Talare fördelade på födelsedecennium, materialtyp, kön och inspelningsår

Födelse- decennium	Totalt antal talare	Talare inom respektive materialtyp						Insplningsår
		INTERVJUER			ETERMEDIA			
		Kvinnor	Män	Alla	Kvinnor	Män	Alla	
1860-tal	7	1	0	1	0	6	6	1912; 1934 & 1936; 1935, 1937 & 1941; 1938; 1938–1955; 1955; 1962.
1870-tal	8	3	4	7	0	1	1	1938; 1960; 1961 (2); 1962 (2); 1963; 1964.
1880-tal	25	8	9	17	5	3	8	1935; 1940; 1961 (5); 1962 (5); 1963 (6); 1964; 1965 (3); 1966; 1968; i.u. (1).
1890-tal	19	8	6	14	0	5	5	1953; 1961 (3); 1962 (3); 1963; 1964 (4); 1936, 1964 & 1980; 1965 (2); i.u. (4).
<i>Delsumma 1800-tal</i>	58	20	19	39	5	15	20	
1900-tal	11	1	5	6	1	4	5	1960; 1962; 1963 (3); 1964 (3); 1964 & 1983; 1965; 1979 & 1982.
1910-tal	13	3	3	6	1	6	7	1958; 1964; 1964 & 1965; 1965 (2); 1989 (4); 1994; 1995; i.u. (2).
1920-tal	27	8	11	19	2	6	8	1948, 1949 & 1963; 1950 & 1964; 1962; 1963, 1965, 1981, 1986 & 1997; 1964 (2); 1964 & 1965; 1964 & 1966; 1964 & 1977; 1965; 1990; 1994 (11); 1995 (5)
1930-tal	9	1	4	5	0	4	4	1961 (3); 1963, 1964 & 1997; 1964 (2); 1994; 1995; 1963, 1973, 1979 & 1993 (& i.u.).
1940-tal (1946)	6	3	1	4	1	1	2	1964 & 2015; 1971 (3); 1994; 2014
<i>Delsumma 1900-tal</i>	66	16	24	40	5	21	25	
Totalt	125	36	43	79	10	36	46	

TABELL 3.5 Åldersspridning i materialet räknat på tioårskohorter

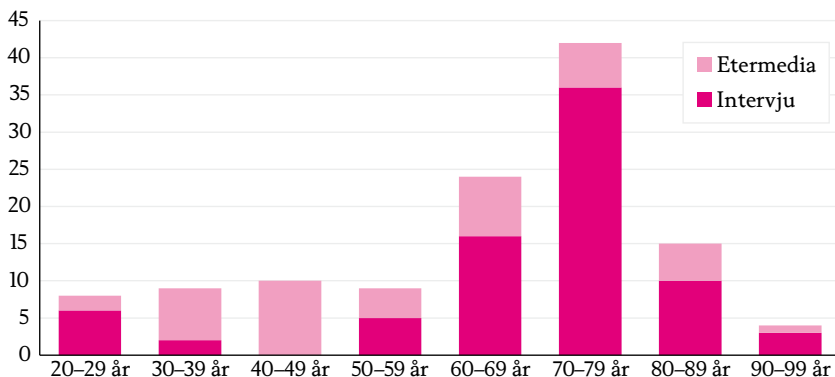
Ålder	Materialtyp		Talare	
	Intervju	Etermedia	Antal	Procent
20–29	6	2	8	6,6
30–39	2	7	9	7,4
40–49	0	10	10	8,3
50–59	5	4	9	7,4
60–69	16	8	24	19,9
70–79	36	6	42	34,7
80–89	10	5	15	12,4
90–99	3	1	4	3,3
Totalt	78	43	121^a	100,0

^a För fyra informanter finns uppgifter om vilket årtionde inspelningen har skett men det saknas exakt inspelningsår och därför har deras ålder vid inspelningen inte kunnat räknas fram.

och 3.4 visar att det finns en stor spännvidd i födelseår (1862–1946), inspelningsår (1912–2015) och (därmed) även inspelningsålder i materialet. Exempelvis är sammanlagt endast 14 talare födda under 1860- och 1870-talen, medan 44 talare är födda under 1800-talets två sista decennier. Den ojämna fördelningen fortsätter under 1900-talet. I särklass flest talare är födda på 1920-talet (16 av de 21 före detta springsjasarna i delmaterial 7 är födda på 1920-talet), medan bara 15 talare är födda 1930–1946.

När det gäller ålder vid inspelningen var den yngsta informanten i mediematerialet 20 år (delmaterial 3) och den yngsta i intervjumaterialet 23 år (delmaterial 7), medan den äldsta informanten var 93 år (delmaterial 1). Sett till ålder vid inspelningstillfället är åldersspridningen alltså stor, och dessutom är den ojämn. Detta framgår av tabell 3.5 och figur 3.1, och den sistnämnda tydliggör också att obalansen är ännu större i intervjumaterialet.

Å ena sidan kan det framhållas som en styrka hos materialet att informanternas födelseår spänner över drygt 80 år (1862–1946), då detta kan ge en bild av stockholmskans utveckling över en tämligen lång tidsperiod. Å andra sidan är födelseåren ojämnt fördelade över tidsperioden, med en majoritet av talarna som är 60 år eller äldre vid inspelningstillfället. Medelåldern för talarna vid inspelningstillfället i inter-

FIGUR 3.1 Åldersspridningen i materialet.

vjumaterialet är 68,5 år (medianålder 71,5 år) medan den är klart lägre, 54,8 år (median 55 år), i mediematerialet.⁴³ Den största gruppen talare återfinns i spannet 70–79 år; färre än en tredjedel av talarna är yngre än 60 år. Allt detta försämrar givetvis materialets representativitet och generaliserbarhet.

Min undersökning liknar närmast, som nämndes i avsnitt 3.1, en tvärsnittsstudie. Ett par av delmaterialen är något mer fördelaktiga ur denna aspekt. I delmaterial 4 (jfr tabell 3.1 ovan) ingår relativt många informanter (42) med viss spridning på födelseår (1870–1906) som är inspelade inom en kort tidsperiod (1960–65 + 1982). Också delmaterial 7 rymmer rätt många informanter (21) och har en sammanhållen inspelningsperiod (1989–90). Spridningen på födelseår är dock mindre (1911–25). Det kvarstående problemet med dessa delmaterial, som omöjliggör en regelrätt tvärsnittsstudie, är just avsaknaden av yngre och medelålders talare.

För att underlätta jämförelser över tid, särskilt med tanke på de statistiska analyserna (se vidare avsnitt 3.4), har födelseår såväl som inspelningsår delats in i två perioder. För födelseår innehåller period 1 de informanter som är födda på 1800-talet, och period 2 informanterna

43. I mediematerialet är 17 informanter inspelade vid fler än ett tillfälle, och medelvärdet där grundar sig på samtliga inspelningsstillfällen.

TABELL 3.6 Samband mellan födelseår och inspelningsår i materialet

Inspelningsår	Födda på 1800-talet		Födda på 1900-talet		Samtliga	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1912–1963	45	75	17	24	62	48
1964–2015	15	25	53	76	68	52
Totalt	60	100	70	100	130	100

som är födda på 1900-talet. Denna indelning ger en relativt jämn fördelning av talarna, vilket är en förutsättning för de statistiska analyserna; dessutom är den intuitivt tilltalande. Inspelningsår har jag delat upp i perioderna ”inspelat 1912–1963” respektive ”inspelat 1964–2015”. Denna uppdelning är gjord för att fördelningen ska bli så jämn som möjligt och samtidigt inte skära igenom ett och samma årtal. Bägge tudelningarna är grova, vilket också motiveras av de statistiska analyserna – en finare indelning skulle ge för få informanter i varje kategori för att fungera nöjaktigt.

Indelningarna av födelseårsperiod och inspelningsperiod överlappar i stor utsträckning med varandra men inte helt, vilket framgår av tabell 3.6. Tabellen visar hur tidsvariablerna förhåller sig till varandra räknat per inspelning (eftersom vissa informanter medverkar i flera inspelningar).

För omkring tre fjärdedelar av inspelningarna överlappar födelseperiod och inspelningsperiod (samma fördelning gäller alltså för inspelningarna med informanter födda under 1800-talet som för inspelningarna med informanter födda under 1900-talet). Hade samvariationen varit total hade det varit meningslöst att inkludera både födelseperiod och inspelningsperiod, men eftersom det finns en viss diskrepans är det relevant att undersöka bägge tidsvariablerna.

Könsfördelning

Som framgår av tabell 3.7 nedan är könsfördelningen i materialet som helhet 46 kvinnor (37 procent) gentemot 78 män (63 procent).

Räknas bara informanterna födda på 1800-talet är könsfördelningen jämnare: 25 kvinnor (42 procent) och 33 män (58 procent), medan

TABELL 3.7 Talarnas fördelning på födelsedecennium och kön

Födelsedecennium	Alla	Kvinnor		Män	
	Antal	Antal	Procent	Antal	Procent
1860-tal	7	1		6	
1870-tal	8	3		5	
1880-tal	25	13		12	
1890-tal	19	8		11	
<i>Delsumma 1800-tal</i>	58	25	42 %	34	58 %
1900-tal	11	2		9	
1910-tal	13	4		9	
1920-tal	27	10		17	
1930-tal	9	1		8	
1940-tal	6	4		2	
<i>Delsumma 1900-tal</i>	66	21	32 %	45	68 %
Totalt	125	46	37 %	78	63 %

det motsatta förhållandet förstås råder för informanterna födda på 1900-talet. Jämför vi i stället materialtyperna (se tabell 3.4) visar det sig att intervjumaterialet har en i stort sett jämn könsfördelning med 36 kvinnor (46 procent) och 42 män (54 procent), medan mediematerialet är desto mer asymmetriskt med bara 10 kvinnor (22 procent) men 36 män (78 procent).⁴⁴

Materialtyp

Grovt sett finns två typer av inspelningar i materialet: forskningsintervjuer och mediematerial. Det finns både likheter och skillnader mellan dessa två materialtyper samtidigt som det också finns avsevärda olikheter inom materialtyperna. Det gäller särskilt mediematerialet som domineras av intervjuer (27 informanter), men som även rymmer samtal utan intervjuare och politiska debatter (10 informanter) samt monologiskt tal (14 informanter; dock medverkar 5 av dessa talare även

44. Detta beror rimligen på att forskarna har vinnlagt sig om en jämn könsfördelning i intervjumaterialet, medan de inte kunnat styra över könsfördelningen i det redan befintliga mediematerialet.

i en intervju).⁴⁵ De monologiska inspelningarna avviker från det övriga materialet genom att enbart inbegripa en talare, medan övriga medieinspelningar – precis som forskningsintervjuerna – utgörs av samtal i olika former.

Det som förenar alla slags inspelningar i mediematerialet, och det som samtidigt skiljer dem från forskningsintervjuerna, är att de är iscensatta för en publik (jfr Heritage 1985). Oavsett om det rör sig om en monolog, en intervju eller ett samtal mellan jämbördiga riktar sig aktiviteten (också) mot en tredje part, en publik eller en *overhearing audience* i Heritages (1985) termer. Detta går att konstatera utan att studera materialet närmare. För att få reda på om, när och hur deltagarna orienterar sig mot publiken som en tredje part skulle materialet behöva undersökas med samtalsanalytiska metoder, vilket faller utanför ramen för denna studie. Jag får därför nöja mig med att konstatera att mediematerialet utgörs av offentligt tal som är iscensatt för en (okänd) publik och att detta kan ha konsekvenser för mitt studieobjekt, informanternas uttal.

Det är rimligt att utgå från att det generellt förekommer ett mer välartikulerat talspråk och fler standardspråkliga uttalsformer i radio och tv än i privata vardagssamtal. Detta gäller mest uppenbart i mediematerialets monologiska inspelningar som utgår från skrivna manuskript – i vissa fall rör det sig om rena uppläsningar av texter. Samtidigt är det så att ingen av talarna i mediematerialet är hallåa eller nyhetsuppläsare. Endast en är fast medarbetare vid Sveriges Radio⁴⁶ och ytterligare en programledare av mer tillfällig karaktär,⁴⁷ medan resterande 44 talare är medverkande i olika program. Som medverkande var de inte direkt underordnade den tydligt utjämnade uppsvenska språknorm som hade utveckplats genom den första gruppen anställda vid Radiotjänst på

45. Ett antal av talarna i mediematerialet medverkar i flera olika program, varför summan av medverkande i olika programtyper överstiger det totala antalet informanter i mediematerialet (som uppgår till 46).

46. Maud Reuterswärd, mångårig medarbetare vid Sveriges Radio, medverkar i materialet som intervjuare i två korta radioreportage samt även som gäst i ett radioprogram.

47. Sven "Svenne Berka" Berqvist, legendarisk idrottare, är tillsammans med Jeanette von Heidenstam programvärd för tv-programmet *Önskeprogrammet* (dock har han en helt annan roll än von Heidenstam och blir stundtals intervjuad av henne).

1920-talet (som samtliga hade universitetsutbildning) och som sedermera blivit praxis (Jonsson 1989:61, 66–68). Denna praxis gällde nämligen endast medarbetarna, och inte ens alla dessa utan främst hallåor och nyhetsuppläsare: ”Andra medarbetargrupper, såsom kommentatorer, reportrar och utrikeskorrespondenter, tilläts däremot ha kvar olika regionala drag i språket. Huvudsaken var att de var begripliga i hela riket” (Jonsson 1989:68).

Skillnaderna mellan mediematerialet och forskningsintervjuerna ska inte heller överdrivas. Forskningsintervjuernas *raison d'être* kan sägas vara att fånga det till sin natur flyktiga talspråket för att möjliggöra kommande lyssningar och analyser av inspelningen. På så vis är forskningsintervjuerna också iscensatta för en publik, men en tänkt, framtida sådan med begränsade, specifika intressen.

Forskningsintervjuerna och medieinspelningarna – utom monologerna – har det gemensamt att de är samtal i olika former, närmare bestämt institutionella samtal. Detta är en samlingsterm för samtal där minst en part deltar som en del av sitt arbete (Linell 2011:101; jfr även t.ex. Drew & Heritage 1992). De ”institutioner” det är frågan om här är å ena sidan akademin, oftast Stockholms universitet, å andra sidan etermedierna, oftast Sveriges Radio. De flesta av dessa samtal i materialet är dyadiska intervjuer där en professionell part (forskare eller journalist/programledare) ställer frågor till en intervjuperson. Även om materialet inte undersöks ur ett samtalsanalytiskt perspektiv⁴⁸ är det relevant att ge en bild av vilka slags sammanhang (eller verksamheter) som de studerade uttalsformerna ingår i, samt inte minst att ytterligare klargöra skillnaderna – och likheterna – mellan materialtyperna. Med utgångspunkt i Linells (1998:242, 2011:109) diskussion av hur vardagliga och institutionella samtal skiljer sig åt kan följande punkter formuleras:

1. Vardaglighet
2. Arbetsrelatering
3. Förplanering
4. Uppgifts- och beslutsorientering

48. Med ett undantag: den intervju som analyseras i den samtalsanalytiska fallstudien i kapitel 5.

5. Dokumentation
6. Ämnen
7. Reglering av turtagning
8. Krav på kontinuerligt samtalande
9. Formalitet
10. Diskretion

På punkterna 1–5 gäller för forskningsintervjuerna såväl som mediematerialet: 1) att verksamheten inte tillhör det vardagliga privatlivet för någon av parterna, 2) att verksamheten är del av minst en parts arbete, 3) att tid och plats är bestämda på förhand, 4) att det finns en uppgift som ska lösas (även om den i forskningsintervjuerna kan vara ganska löst formulerad) och 5) att samtalet dokumenteras (spelas in).

På punkterna 6–10 är mediematerialet generellt av tydligare institutionell karaktär än forskningsintervjuerna. Samtalsämnen är i större utsträckning givna på förhand i mediematerialet (punkt 6). På ett övergripande plan är samtalsämnet för forskningsintervjuerna bestämt på förhand, men det finns också (varierande) utrymme för informanten att vara med och styra ämnesvalen i viss riktning och även att introducera nya ämnen (något som hanteras på skiftande sätt i olika intervjuer).

Turtagningen regleras i de flesta medieintervjuerna mycket strikt av journalisten/programledaren (punkt 7), som ställer frågor och ger svarsutrymme till intervjupersonen (eller i förekommande fall intervjupersonerna). Även i forskningsintervjuerna är det intervjuaren som styr turtilldelningen, men där finns fler utökade samtalsturer i form av exempelvis berättelser och även partier med tätare turväxling som inte nödvändigtvis utgörs av frågor och svar – till exempel kan intervjuaren komma in på egna erfarenheter knutna till Stockholm, varvid intervjun tillfälligt kan få karaktär av mer vardagligt samtal.

Kravet på kontinuerligt samtalande, eller annorlunda uttryckt ringa tillåtelse av tystnad, är mycket tydligt i mediematerialet och mindre strängt i forskningsintervjuerna (punkt 8). Graden av formalitet varierar både inom och mellan materialtyperna (punkt 9), men generellt är samtalen rätt informella och saknar mestadels facktermer av olika slag (som kan vara vanliga i andra typer av institutionella samtal). Känns-

liga ämnen undviks oftast helt i mediematerialet men berörs i vissa av forskningsintervjuerna, där exempelvis fattigdom och trångboddhet ibland tas upp (punkt 10).

Låt oss nu se lite närmare på forskningsintervjuerna. Intervjuerna är gjorda av forskare eller studenter (i några fall är intervjuaren även släkt med informanten). Det övergripande syftet för samtliga intervjuer tycks ha varit att dokumentera informanternas talspråk och i många fall deras upplevelser av och kännedom om levnadsförhållandena i Stockholm under deras livstid. Det sistnämnda gäller dock inte i delmaterial 7, där yngre stockholmare intervjuas. Hur mycket av intervjuerna som rör informantens egna erfarenheter och hur mycket som rör livet i Stockholm och stadens utveckling mer allmänt (i delmaterial 1 samt 4–6) varierar avsevärt. Skillnaderna kan hänföras till flera olika förhållanden, ofta samtidigt verkande: intervjuarnas olika tillvägagångssätt, informanternas skiftande hantering av intervjusituationen och inte minst samspelet mellan intervjuare och informant (se även kapitel 5 samt Bockgård 2010a, 2010b, 2011 och Nilsson 2012). I delmaterial 5–6 är intervjuerna dock generellt mer personligt hållna – intervjuerna tycks där ofta vara ute efter att fånga informanternas egna livserfarenheter. Delmaterial 6 är dessutom speciellt eftersom alla informanter har arbetat som springsjasar i sin ungdom.⁴⁹ Springsjasintervjuerna är också generellt längre än övriga intervjuer och intervjuaren är genomgående densamma.⁵⁰

Det är relevant att se närmare på könsfördelningen även sett till materialtyp, eftersom den är tämligen ojämn. Som korstabuleringen i tabell 3.8 visar medverkar kvinnorna i avsevärt större utsträckning i forskningsintervjuer än i etermedier, medan de manliga talarna är ganska jämnt fördelade mellan materialtyperna.⁵¹

49. I intervjuerna framkommer det att Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet fått kontakt med informanterna genom ett upprop i *Dagens Nyheter* om "springsjasminnen", och att informanterna har skickat in skriftliga svar till DN där de berättat om sina erfarenheter av att arbeta som springsjasar i Stockholm (däremot är det oklart vem/vilka som är initiativtagare till uppropet).

50. Det är samma manliga intervjuare som gjorde intervjun 1982 med sin släkting inom ramen för en uppsats, där det framkommer att han är född 1965 och född och uppvuxen i Stockholm.

51. I avsnitt 3.4 beskrivs korstabellanalys närmare.

TABELL 3.8 Talarnas fördelning på materialtyp och kön i procent

Materialtyp	Kön	
	Kvinna	Man
Etermedier	78,3	54,4
Intervju	21,7	45,6
Totalt (N)	46	79

Indelning i social klass

Att tilldela informanterna en social klasstillhörighet är en uppgift som skiljer sig markant från att fastställa födelseår och inspelningsår, kön och materialtyp. Tidsvariabeln är visserligen komplex att handskas med (jfr ovan), men det besvärliga är inte att avgöra värdena på variablerna födelseår och inspelningsår – svårigheten ligger i att tolka vad de innebär, i det här fallet hur de kan kopplas till språkbruk och språkförändring (jfr avsnitt 3.1). Social klass är komplext på ett annat sätt, eftersom det inte finns något givet sätt att definiera eller mäta den på (jfr Crompton 2010:10).⁵² Det finns emellertid åtskilligt empiriskt stöd för att yrke spelar en nyckelroll (Crompton 2010), och yrkestillhörighet ligger också till grund för många av de sociala klassifikationssystem som används inom forskning och statistik. Inte minst gäller detta SEI, som varit en viktig indelningsgrund i svensk offentlig statistik och som används i denna studie (mer om SEI strax).

I det undersökta materialet finns endast begränsad information om talarnas sociala bakgrund. Ofta anges i inspelningsanteckningarna i vilken församling talaren är född, och ganska ofta även talarens (huvudsakliga) yrke.⁵³ Under intervjuerna framkommer dock många gånger mer – detta gäller naturligt nog särskilt de intervjuer där informantens personliga erfarenheter står i fokus – och jag har noterat

52. Först och främst är klass givetvis ett centralt begrepp inom sociologin, men att gå närmare in på detta enorma forskningsfält faller utanför ramen för denna studie; se exempelvis Crompton (2014) för en grundläggande översikt.

53. Detta är ingen kritik mot de ansvariga forskarna utan bara en bedömning av materialets status som helhet. Som Kotsinas (2005:8) framhåller gjordes mycket av materialinsamlingen före sociolingvistikens genombrott och det är därför snarare anmärkningsvärt att informanterna har en så pass varierande social bakgrund.

alla sådana uppgifter. Som komplement har jag även här använt Rotemansarkivet. Rotemansarkivet är alltså ett register över befolkningen i Stockholms stad 1878–1926 som innehåller uppgifter om bostadsadress. Dessutom finns uppgifter om vilka yrken personerna har som bor i hushållet och ibland uppges även deras utbildning. När det gäller inspelningarna från Sveriges Radio och Sveriges Television är talarna inte sällan offentliga eller kända personer. Där har det ofta gått att få fram bakgrundsinformation genom olika biografiska handböcker och liknande källor, främst *Svenskt biografiskt lexikon* och *Vem är det. Svensk biografisk handbok*.

Informanternas sociala klasstillhörighet har analyserats på tre olika sätt: utifrån informantens föräldrars/vårdnadshavares yrken, utifrån informantens utbildningsnivå och utifrån informantens eget yrke. För yrken (informantens såväl som föräldrarnas) har SEI använts (Statistiska centralbyrån, 1982). Jag har valt SEI eftersom systemet utgår från svensk arbetsmarknad, eftersom det är förhållandevis enkelt och eftersom det är ett relativt vanligt mått. SEI är en socioekonomisk indelning i grupper, inte en yrkesindelning i och för sig, som bygger på individens position på arbetsmarknaden:

Indelningen är ett försök att i varje kategori samla yrken där innehavarna befinner sig i likartade situationer i arbetet och på arbetsmarknaden. I den mån man lyckas med detta syfte, blir systemet lämpat för att studera välfärdsfördelning, livschanser och differentiellt beteende, vilket är en central motivering för en socioekonomisk indelning. [...] Det är i detta perspektiv som de olika indelningsprinciper som SEI bygger på skall ses. Att skilja mellan företagare och anställda är ett återkommande element i alla socioekonomiska indelningar. Det förefaller också väl motiverat bland annat på grund av den skillnad i kontroll över den egna arbetssituationen som råder mellan dessa grupper. Att skilja mellan arbetare och tjänstemän är också klassiskt. [...] Både för arbetaryrkena och för tjänstemannayrkena görs en uppdelning efter antalet utbildningsår som normalt nu krävs för olika yrken. Avsikten med denna uppdelning är att kunna fånga skillnader i arbetssituation och i den avkastning av arbetet som varierande kvalifikationer ger. (SCB 1982:30)

Precis som många andra system för klassindelning utifrån yrkestillhörighet utgår alltså SEI från en hierarkisk indelning. En rad olika faktorer anses placera individen på en viss nivå inom denna hierarki, exempelvis anställningsform, inflytande över hur arbetsuppgiften utförs, plats i arbetsplatsens hierarki samt yrkets krav på utbildning och formella meriter.

Vissa äldre yrken som förekommer i mitt material, inte minst informanternas föräldrars/vårdnadshavares yrken, saknas (naturligt nog) i SEI. Andra yrken har en annan social position under min undersökningsperiod än då SEI kom till. SEI är också mer finmaskigt för de lägre klasspositionerna än för de högre (jfr Börjesson 2005). För att göra materialet rättvisa har jag kompletterat SEI med vissa uppgifter från äldre klassificeringssystem (Carlsson 1950; Moberg 1951; se även Börjesson 2005) som dels ger en mer korrekt klassificering av äldre (föräldrade eller förändrade) yrken, dels har en mer fingradig indelning av högre klasspositioner.⁵⁴

För föräldrars/vårdnadshavares yrke har jag behandlat hushållet som en enhet. Det är ofta oproblematiskt eftersom fadern vanligen är den enda yrkesarbetade hushållsmedlemmen. Om båda föräldrarna ingår i hushållet och båda yrkesarbetar har den förälder som arbetar heltid valts i första hand, och om båda arbetar heltid har den med högst social position valts. Om informanten helt eller huvudsakligen har växt upp med endast en av föräldrarna har den ensamstående förälderns yrke valts (jfr Börjesson & Palme 2001:17; Börjesson 2005:8 fotnot 29). Att inkludera föräldrahushållets SEI är ett sätt att fånga något av informantens sociala uppväxtvillkor, som kan antas ha betydelse för informantens språkutveckling och språkbruk. När det gäller informantens egen SEI har många haft flera olika yrken, vilket är naturligt med tanke på att de ofta har spelats in sent i livet. I dessa fall har jag valt det yrke som har högst social position (förutsatt att informanten inte bara har haft det

54. Dessutom har jag i ett par fall ändrat SEI-klassifikationerna då de enligt min uppfattning inte är i linje med systemet i övrigt. Det gäller *konstnär* (facklärdd arbetare enligt SEI), som ändrats till mellantjänsteman, samt *ombudsman* (facklig eller dylik högre tjänsteman enligt SEI), där jag i stället utgått från det yrke informanten hade före/efter arbetet som ombudsman (målare; kvalificerad arbetare enligt SEI).

helt tillfälligt). Gifta informanter som inte yrkesarbetar har tilldelats samma yrke som sina makar. Även de gifta informanter som det saknas uppgift om har kodats efter sina makar.

Genom att jämföra föräldrahushållets klassposition och informan- tens egen klassposition går det att få ett mått på sambandet mellan dessa två variabler och samtidigt få en bild av klassrörligheten i mate- rialet.⁵⁵ Det visar sig att hälften av informanterna (50,4 procent) inte har förändrat sin klasstillhörighet utan tillhör samma klasskikt mätt i föräldrahushållets och egen SEI. En fjärdedel (24,8 procent) av studiens talare har rört sig uppåt klassmässigt. Av dessa har tre fjärdedelar (23 informanter) flyttat upp ett steg, medan en fjärdedel (8 informanter) har flyttat upp två steg (det vill säga de har rört sig från det lägsta till det högsta skiktet). Drygt en tiondel (11,2 procent) av talarna har i stället rört sig nedåt klassmässigt, samtliga med ett steg. För resterande infor- manter (13,6 procent) saknas uppgifter (om antingen föräldrahushållets eller egen SEI). Sambandet mellan dessa två klassvariabler är alltså inte så starkt att det blir överflödigt att undersöka båda.

För utbildning har jag använt Svensk utbildningsnomenklatur (scb 2000). Vissa modifieringar har gjorts för att återspegla ett äldre skol- system som dessutom genomgick genomgripande förändringar under undersökningsperioden (Fredriksson 1971: kap 1; Richardson 2010: kap 6–7). Som framgår av citatet ovan tar även SEI hänsyn till utbildning genom att som en av indelningsgrunderna använda det antal utbild- ningsår som "normalt nu krävs" för ett visst yrke. Detta "nu" ligger läng- re fram i tiden än mitt material – tidigare skolsystem innebar generellt lägre krav på formell utbildning än de som används i SEI. Inte minst därför är det värdefullt att skilja ut utbildning som en separat kategori.

Avsikten med att analysera informanternas sociala klasstillhörighet på tre olika sätt är givetvis att försöka göra klassifikationen mer nyan- serad, inte minst genom att göra det möjligt att undersöka vilket av måtten (föräldrahushållets SEI, utbildning eller informantens SEI) som ger störst genomslag i de statistiska analyserna.

55. Något som hade varit intressant att undersöka närmare är eventuella samband mel- lan klassrörlighet och uttalsmönster, men tyvärr är det för få fall i de olika gruppering- arna för att ge tillförlitliga statistiska analyser.

För att göra materialet mer lätthanterligt och generaliserbart har jag slagit ihop värdena i respektive klassindelingsgrund till större grupper. De sammanslagna kategorierna för utbildning är: i) folkskola ii) realskola eller gymnasieexamen samt iii) universitetsutbildning; för SEI: i) arbetare ii) lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare samt iii) högre tjänstemän, ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare.

Tabellerna nedan visar fördelningen på dessa kategorier för föräldrahushållens SEI (tabell 3.9), informanternas utbildning (tabell 3.10) och informanternas SEI (tabell 3.11), samtliga uppdelade även på kön.

Som framgår av tabell 3.9–3.11 är spridningen av informanter inom de tre olika klasskategorierna visserligen inte helt jämn, men ändå relativt välbalanserad (särskilt jämfört med flera av de andra utomspråkliga variablerna).

När det gäller förhållandet mellan social klasstillhörighet och kön finns vissa nämnvärda skillnader i fördelningen. De största skillnaderna mellan könen inbördes klassfördelning finns i den första klassvariabeln, informanternas föräldrahushåll (tabell 3.9). Drygt dubbel så stor andel av kvinnorna (41 procent) tillhör här det mellersta skiktet jämfört med männen (19,4 procent) medan kvinnornas andelar av det lägsta respektive högsta skiktet (35,9 procent och 23,1 procent) är ungefär tio procentandelar lägre än männens (45,8 procent respektive 34,7 procent).

När det gäller utbildning (tabell 3.10) är det i princip samma procentandel kvinnor och män som enbart har genomgått folkskola (42,9 procent respektive 41,8 procent). Något fler kvinnor än män har gått realskola eller tagit gymnasieexamen (35,7 procent respektive 27,8 procent), medan männen i högre grad än kvinnorna har universitetsutbildning (30,4 procent respektive 21,4 procent).

Även i fråga om klasstillhörighet utifrån informantens eget yrke (tabell 3.11) är det i stort sett samma andel kvinnor och män som tillhör det lägsta klassskiktet (30 procent respektive 28,8 procent). Ungefär tio procentandelar fler av kvinnorna tillhör mellanskiktet (40 procent respektive 30 procent), medan männen i stället i större utsträckning tillhör det högsta klassskiktet (41,3 procent respektive 30 procent).

TABELL 3.9 Informanternas föräldrahushålls SEI-värde, tredelad gruppering

Informanter	Okvalificerade och kvalificerade arbetare	Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	Alla
Kvinnor				
Män				
Alla				

^a Det saknas uppgift om föräldrahushållets SEI-värde för 14 informanter (av totalt 125).

TABELL 3.10 Informanternas högsta utbildningsnivå, tredelad gruppering

Informanter	Folkskola	Realskola el. gymnasieexamen	Universitet	Alla
Kvinnor				
Män				
Alla	51 (42,1 %)	37 (30,6 %)	33 (27,3 %)	121 (100 %) ^a

^a Det saknas uppgift om informantens högsta utbildning för 4 informanter (av totalt 125).

TABELL 3.11 Informanternas eget SEI-värde, tredelad gruppering

Informanter	Okvalificerade och kvalificerade arbetare	Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	Alla
Kvinnor	12 (29,3 %)	17 (41,5 %)	12 (29,3 %)	41 (100 %)
Män	23 (29,1 %)	23 (29,1 %)	33 (41,8 %)	79 (100 %)
Alla	35 (29,2 %)	40 (33,3 %)	45 (37,5 %)	120 (100 %) ^a

^a Det saknas uppgift om SEI-värde för 5 informanter (av totalt 125).

Den allmänna tendensen är alltså att kvinnorna till klart större del tillhör mellanskiktet och till klart mindre del tillhör det högsta skiktet, medan ungefär samma andel kvinnor och män ingår i det lägsta klasskiktet.

Även relationen mellan variablerna egen klassposition och materialtyp är värd att uppmärksamma. Den är snedfördelad i ännu högre grad än vad som var fallet för kön och materialtyp (se tabell 3.8), vilket framgår av korstabellen i tabell 3.12. Hela 94,3 procent av informanterna i det lägsta klasskiktet medverkar i forskningsintervjuer och alltså bara till 5,7 procent i etermedierna. Bland talarna i det högsta skiktet däremot deltar 73,3 procent i etermedierna, medan bara 26,7 procent av

TABELL 3.12 Talarnas fördelning på materialtyp och social klass egen klassposition i procent

Materialtyp	Egen klassposition (SEI)		
	Arbetare	Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare
Etermedier			
Intervju			
Totalt (N)	35	40	45

dem intervjuas av forskare. För mellanskiktet gäller de omvända siffrorna: 72,5 procent medverkar i forskningsintervjuer och 27,5 procent i etermedierna.

För att sammanfatta denna genomgång av studiens material: materialets heterogenitet och asymmetri är omfattande och går inte att bortse från. Uttalsanalysernas resultat måste därför tolkas försiktigt.⁵⁶ Detta gäller för studien i dess helhet och kommer inte att noteras i samband med varje enskilt resultat. Däremot kommer både särskilt osäkra fall och resultat som kan anses vara mer robusta att uppmärksammas.

3.4 Språklig analysmetod och språkliga variabler

Den språkliga analysen har varit materialdriven samtidigt som den utgått från tidigare forskning. Konkret innebär detta att jag både har lyssnat efter vissa på förhand bestämda variabler och försökt att ha öronen öppna för andra särdrag, och notera förekomsten av uttal som avviker från den nutida regionala standardsvenska som talas i Storstockholm.⁵⁷ För detta referensuttal har jag utgått från det som Bruce (2010:117–118,

56. Liknande synpunkter på su-materialet framförs av Kotsinas (2005:7–8; jfr även 1989:18).

57. Ett exempel på en variabel som finns beskriven i tidigare forskning om stockholmska men som inte finns med i min studie är u-uttal av kort *ö* respektive *ö*-uttal av kort *u*: "Utan direkt motsvarighet i bygdemålet är däremot stockholmskans sammanblandning af kort *u* och *ö* (t.ex. *göbbe lilla, sjöng, sjung*), detta särskildt framför *r* (märk Strindbergs rim *dörr-surr*) ..." (Hesselman 1918:32; se även tabell 2.1 i avsnitt 2.1).

171–174) kallar för centralsvenskt standardspråk, Riads (2014) beskrivning av centralsvenska samt även beskrivningen av standardsvenskans uttal i Svenska språknämndens uttalsordbok (2003).

Men givetvis går det inte att enbart utgå från en nutida uppfattning om vad som är standardsvenskt respektive stockholmskt vid analys av ett (när)historiskt material. Därför har jag även konsulterat äldre uttalsbeskrivningar, framförallt sådana som behandlar riksspråket men även i viss mån dialekter och språkhistoria (Dalín 1850–1853; Rydqvist 1850–1883; Nordisk Familjebok 1876–1899; 1904–1926; Lundell 1879, 1910; Lyttkens & Wulff 1889; Noreen 1903–1907; Gjerdman 1918, 1927; Östergren 1919–1979; Gjerdman & Henningsson 1933; Wessén 1958; Elert 1966; Bergman 1968). De uttalsdrag som avviker från referensuttalet har jag undersökt vidare i de äldre uttalsbeskrivningarna för att kunna bedöma om de är, eller var, specifikt stockholmska, om de även finns i andra närliggande dialekter eller om de snarare är äldre, rikstalspråkliga drag. Dessutom kan det finnas drag som inte skiljer sig från dagens referensuttal – och därmed inte heller lika lätt fångas av mina öron – men som avvek från samtida riksspråksuttal (det torde främst handla om uttalsdrag som har gått från att tillhöra stockholmskan till att ingå i standardmässigt talspråk). För att inte missa sådana drag har jag här även tagit hjälp av de äldre uttalsbeskrivningarna.

Jag har lyssnat igenom varje inspelning i dess helhet 2–5 gånger, näranalyserat relevanta delar och i vissa fall excerperat stycken för mer detaljerad lyssning och analys med hjälp av Audacity och/eller Praat.⁵⁸ Med undantag av ett mindre antal inspelningar och utdrag är materialet inte transkriberat. Detta är naturligtvis en nackdel – en transkription fungerar som en överblickbar och sökbar representation av talspråksmaterial, och det är avsevärt svårare att analysera materialet systematiskt endast utifrån ljudinspelningarna. Eftersom syftet med undersökningen är att ge en översiktlig bild av stockholmskans uttalsutveckling har jag prioriterat helheten framför att hinna med både transkription och analys, men då bara märka med att analysera delar av materialet.

58. Audacity är ett fritt tillgängligt ljudredigeringsprogram (<http://audacityteam.org/>) och Praat är ett fritt tillgängligt fonetiskt analysprogram (www.fon.hum.uva.nl/praat/).

De språkliga variabler som ingår i undersökningen redovisas i tabell 3.13 nedan. För varje variabel anges dess referensuttal, dess stockholmska variant(er) och dess variabelvärden (i kapitel 4 beskrivs uttalsvariablerna närmare).

Som framgår av tabellen har jag inte räknat alla förekomster av variablerna. Därmed kan inte exakta frekvenser av ett visst uttal anges (i stil med: "informanten använder variant x av variabel y i 47 procent av fallen").⁵⁹ Det hade blivit alltför tidskrävande – särskilt då det i de allra flesta fall inte funnits någon transkription till hjälp för att lokalisera förekomsterna. Dessutom hade det kunnat ge en bedrägligt exakt bild av materialet, när det i själva verket oftast rör sig om en glidande skala utan klara gränser mellan olika uttalsvarianter, samtidigt som vissa belägg är svåra att uppfatta och därmed knepiga att klassificera (exempelvis då de står i obetonad ställning, vid högt taltempo eller av inspelningstekniska skäl). Dessa svårigheter gäller i varierande grad alla variablerna i min undersökning med undantag av sje-ljudet, vars varianter är relativt lätta att särskilja.⁶⁰

3.5 Bivariat och multivariat statistisk analys

Redan tidigare i detta kapitel har univariat statistisk analys – analys av en variabel åt gången – använts: i avsnitt 3.2 presenterades studiens material och fördelningen och spridningen av de icke-språkliga, oberoende variablerna i materialet redovisades. I kapitel 4 redogörs för samma typ av analys för de språkliga variablerna, där frekvens och fördelning av de olika varianterna beskrivs. Denna beskrivande statistik besvarar grundläggande frågor om materialet, samtidigt som den utgör första steget till analys av eventuella samband mellan olika variabler med hjälp av bivariat och multivariat analys (se Djurfeldt, Larsson & Sjärnhamn 2003:37). Genom de bivariata och multivariata analyserna

59. Jämför även Svahn & Nilsson (2014:47) och Nilsson (2015a:183).

60. Liknande och mer utförliga problematiserande resonemang förs av Svahn & Nilsson (2014:48–49) och Nilsson (2015:182–183).

undersöks eventuella samband mellan de icke-språkliga, oberoende variablerna som exempelvis födelseår, kön och klass, och de språkliga, beroende variablerna, till exempel uttal av ä-ljudet.⁶¹

Den bivariata analysmetod som används i studien är korstabellanalys eller korstabulering: ”Grundprincipen i korstabulering är att vi kombinerar frekvensfördelningarna för två kvalitativa variabler för att se hur många observationer vi får av samtidigt förekommande värden” (Djurfeldt, Larsson & Stjärnhagen 2003:148). I vissa fall används även multivariat korstabellanalys som fungerar enligt samma princip, fast det då är fler än två kvalitativa variablers frekvensfördelningar som kombineras.

För att fördjupa undersökningen av eventuella samband mellan de oberoende och de beroende variablerna har även regressionsanalys använts (multivariat binär logistisk regressionsanalys). Mycket förenklat kan man säga att regressionsanalysen ställer de oberoende variablerna mot varandra och klarlägger vilken eller vilka av dem som har störst betydelse för variationen i uttal (för mer om analysmetoden se Djurfeldt 2009:12–13 samt Barmark & Djurfeldt 2009).

I regressionsanalyserna används ett mått som kallas oddskvot. Det värde som anges för oddskvot visar hur stor sannolikheten är att talare som tillhör en viss grupp använder ett visst uttal i jämförelse med den referenskategori som anges. Värdet 1 innebär att det inte finns någon skillnad i sannolikhet, värden mindre än 1 att sannolikheten blir lägre och värden större än 1 att sannolikheten blir högre. (I regressionsanalysen av r-ljudet, som redovisas i tabell 4.8 i kapitel 4, innebär exempelvis oddskvoten 48,571 för informanter som är födda på 1900-talet att denna grupp har 48 gånger större benägenhet att uttala r-ljudet frikativt/halvvokaliskt än informanterna som är födda på 1800-talet.)

För att bi- och multivariat statistisk analys ska ge tillförlitliga och statistiskt signifikanta resultat krävs att materialet som analyseras uppfyller vissa villkor. I allmänhet brukar dessa förutsättningar handla om hur många fall den aktuella databasen innehåller, antalet olika värden

61. De bivariata och multivariata statistiska analyserna har genomförts med statistikprogrammet spss av Magnus Wennerhag, professor i sociologi vid Södertörns högskola.

TABELL 3.13 Studiens språkliga variabler

Variabel	Exempelord	Referensuttal	Stockholmsk(a) variant(er)	Variabelvärden	Växling ml referensuttal och mer sluttet uttal	Genomgående mer sluttet uttal
långt ä-ljud /e:/ (ej före r)	<i>räv</i>	[e:] halvöppet, främre, orundat	Mer sluttet uttal, ungefär som <i>rev</i> (Stockholms-e)	Referensuttal	Referensuttal	
långt a-ljud /a:/	<i>tal</i>	[a:] öppet, bakre, med viss läpprundning	Mer sluttet och rundat; drar mot ä-ljudet i <i>täl</i>	Referensuttal	Vissa fall mer sluttet och rundat /a:/	Ofta mer sluttet och rundat /a:/
långt å-ljud /o:/	<i>mås</i>	[o:] halvsluttet, bakre, rundat	Mer främre, mindre rundat; liknande klangfärg som kort a-ljud i <i>tall</i>	Referensuttal	Vissa fall mer främre och mindre rundat /a:/	Ofta mer främre och mindre rundat /a:/
långt i-ljud /i:/	<i>fn</i>	[i:] sluttet, främre, orundat	Mer sluttet och rundat; drar mot o-ljudet i <i>mos</i>	Referensuttal	Förekomst av mer sluttet och rundat /o:/	Förekomst av mer sluttet och rundat /o:/
r-ljud /r/	<i>rock, fyra, bra, mer, förr</i>	[r] Rullande r: vibrant	Mer öppet, mindre rundat; drar mot a-ljudet i <i>mas</i>	Referensuttal	Förekomst av mer öppet och mindre rundat /o:/	Förekomst av mer öppet och mindre rundat /o:/
Supradentaler /d, l, n, s, t/	<i>bard, parla, korn, farsa, sport</i>	[d, l, n, s, t] Supradental	Dämpad, "surrande" klang, (Lidingö-i)	Referensuttal	Förekomst av /i:/ med dämpad klang	Förekomst av /i:/ med dämpad klang
Sje-ljudet /j/ (före betonad vokal)	<i>sjuk</i>	[j] Bakre sje-ljud	Vibrationslöst r: frikativa eller halvokavol (inklusive retroflex halvokavol)	Ibland eller ofta referensuttal	I princip genomgående frikativa eller halvokavol	Förekomst av retroflex halvokavol
			Dental [d, l, n, s, t], ungefär som <i>bad, päla, kon, fassa, sport</i>	Referensuttal	Förekomst av dentalt uttal	Genomgående dentalt uttal
			Främre sje-ljud	(Oftast) Referensuttal	Växling ml referensuttal och främre sje-ljud	Oftast främre sje-ljud

som respektive variabel kan anta samt spridningen av värdena inom respektive variabel. Om databasen innehåller alltför få fall, om variablerna har alltför många (möjliga) värden och/eller om spridningen av värdena är alltför ojämn är risken att få eller inga statistiskt signifikanta resultat erhålls. När man använder databaser med relativt få fall, som i denna studie, är det särskilt viktigt att ta hänsyn till de två senare villkoren: antalet värden som varje variabel kan ha får inte vara för stort och det måste finnas en tillräcklig spridning av värdena inom varje variabel (se t.ex. Barmark & Djurfeldt 2015:142–143).

Som framgått tidigare i kapitlet har antalet variabelvärden reducerats för de oberoende variablerna genom sammanslagning till större grupper – exempelvis har jag slagit ihop födelseår till två stora grupper (födda på 1800-talet respektive på 1900-talet) och utbildning till tre grupper (folkskola, realskola eller gymnasieexamen samt universitetsutbildning). Även de språkliga variablerna kan anta maximalt tre olika värden (vilket dock främst motiveras av att min undersökningsmetod är så pass grov att fler värden inte låtit sig urskiljas).

När det gäller spridningen av värdena inom varje variabel är man som forskare givetvis i långt högre grad utlämnad till resultatet av (de univariata) analyserna. Av studiens sju språkliga variabler visade sig fyra ha tillräckligt stor spridning av värdena för att bi- och multivariat analys ska ge tillförlitliga och statistiskt signifikanta resultat: det långa ä-ljudet, r-ljudet, sje-ljudet och supradentaler.

I korstabellanalyserna har Cramérs V använts för att mäta sambandet mellan oberoende och beroende variabler (se Djurfeldt, Larsson & Stjärnhagen 2003:154–155). I regressionsanalyserna används Nagelkerkes R^2 för att mäta sambandet mellan alla de ingående variablerna (se Barmark & Djurfeldt 2009:132). För bägge dessa mått kan värdet variera mellan 0 och 1, där 0 betyder att det inte finns något samband alls medan 1 betyder att det finns ett fullständigt samband. Exempelvis kan värdet Cramérs V 0,3 för sambandet mellan variationen i r-uttal och informantens födelseår tolkas så att uttalsvariationen för r-ljudet till 30 procent kan förklaras av värdet för födelseår.

Dessutom undersöks huruvida detta samband är statistiskt signifikant och i så fall i vilken grad. Ett statistiskt signifikant samband är ett

samband påvisat i ett stickprov ur en viss population – exempelvis att fler arbetare än högre tjänstemän använder ett bakre sje-ljud – som kan sägas gälla för hela populationen (Barmark & Djurfeldt 2015:140–141). För att ta reda på om ett samband är statistiskt signifikant eller inte gör man ett signifikanstest som resulterar i ett sannolikhetsvärde (*probability value*) mellan 0 och 1. Detta så kallade p-värde anger sannolikheten för att det påvisade sambandet skulle uppkomma i ett stickprov av samma storlek om det inte fanns något samband alls i populationen. Ett p-värde på 0,1 innebär då att det finns en tioprocentig möjlighet att det påvisade sambandet har uppkommit i stickprovet fast det inte finns något samband i populationen. Med andra ord innebär detta att vi kan vara 90 procent säkra på att det finns ett samband i populationen. För säkra slutsatser av signifikanstest krävs dels att urvalet i undersökningen är slumpmässigt, dels att det är utan bortfall (Barmark & Djurfeldt 2015:147). I min undersökning är inte urvalet slumpmässigt. Jag har ändå valt att använda mig av signifikanstest, men att vara mycket försiktig med att dra slutsatser om hela populationen.

Signifikansen av ett samband är avhängigt av stickprovets storlek, det vill säga hur många personer som undersöks (Barmark & Djurfeldt 2015:141–142). Även mycket små skillnader blir signifikanta om man har ett mycket stort stickprov, medan sambanden måste vara starka för att de ska bli statistiskt signifikanta när man undersöker få personer. I den här undersökningen har signifikansgränsen satts till 0,1 eller 10 procent. Denna lägsta signifikansnivå innebär alltså att det finns en tioprocentig risk för att det påvisade sambandet inte är reellt utan bara ett resultat av slumpmässiga faktorer – det är alltså till 90 procent tillförlitligt. Vid den högsta nivån, signifikans på 0,1 procents nivå, är risken för ett slumpmässigt orsakat resultat följaktligen 0,1 procent och man kan vara 99,9 procent säker på att det finns ett samband i populationen. I tabellerna i kapitel 4 där dessa resultat redovisas framställs graden av statistisk signifikans som brukligt med följande symboler (i stigande ordning): † för signifikans på 10 procents nivå, * för 5 procents nivå, ** för 1 procents nivå och *** för 0,1 procents nivå. När sambandet inte är statistiskt signifikant anges bara värdet för Cramérs V, utan någon efterföljande symbol.

4. Den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation

I detta kapitel presenteras resultaten av min undersökning av den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation. De uttalsmässiga särdragen och deras frekvens och fördelning i materialet redovisas och kopplingen till utomspråkliga faktorer analyseras med bivariat och multivariat korstabulering. Där det är befogat fördjupas analyserna av sambanden mellan uttalsvariationen och de oberoende variablerna ytterligare med hjälp av multivariat binär logistisk regressionsanalys.

Kapitlet är disponerat på följande vis. Närmast ges en kort översikt av resultatet av uttalsanalyserna (4.1), varefter vart och ett av uttalsdragen som har stockholmska varianter behandlas (4.2–4.8). Varje avsnitt inleds med en närmare beskrivning av uttalsvariabeln och en orientering om tidigare forskning. Sedan redogörs för användningsmönster i materialet och resultatet av eventuella statistiska analyser av sambanden mellan utomspråkliga och språkliga variabler. Efter detta beskrivs fyra äldre uttalsvarianter som är tidstypiska snarare än regionalt specifika drag, men som ändå sätter sin tydliga prägel på materialet (uttalsvarianten *opp(e)*, bortfall av ändelsevokalen -e, tje-ljud med t-förslag och uttal av *honom* med långt *o* i den första stavelsen; 4.9). Därefter behandlas ett par uttalsdrag som inte brukar förknippas med stockholmska, tjockt l-ljud och uttal av initialt *sl* som *schl* (4.10). Slutligen sammanfattas och diskuteras studiens resultat (4.11); därtill görs en kort exkurs där uttalet hos några talare som medverkar i flera olika medieinspelningar analyseras i verklig tid (longitudinellt). Där det är möjligt jämförs mina resultat med forskning om samma variabler i modernare stockholmska (och i något fall andra regionala varieteter).

4.1 Översikt av studiens resultat

Till att börja med vill jag lyfta fram några övergripande tendenser. Det är regel snarare än undantag att en informant uttalar ett visst språkljud – till exempel sje-ljudet – på flera olika sätt. Även en talare som företrädesvis använder en viss uttalsvariant använder i princip alltid även andra varianter. Informanternas uttal i det undersökta materialet utmärks med andra ord av omfattande intraindividuell variation. Det är därför sällan enkelt att kategorisera en informants uttal och det handlar ofta om gradskillnader snarare än tydliga rågångar (se även resonemangen i 3.4). En annan viktig sak att hålla i minnet är att det rör sig om relativt små nyanser i stockholmskan, både i jämförelse med det centralsvenska standardspråket (alltså referensuttalet) och mellan olika varianter av stockholmska. Skillnaderna är inte tillnärmelsevis lika stora som mellan en utpräglad dialekt och standardspråk. Detta kan vara värt att påpeka innan jag nu övergår till de drag som avviker från referensuttalet, som naturligt nog kommer att stå i fokus i fortsättningen.

Tabell 4.1 visar en översikt av de stockholmska uttalsdragens första förekomster och frekvens i materialet. I kolumnen längst till vänster anges variabeln. I den tredje kolumnen från vänster anges variabelns referensuttal och i nästa de stockholmska varianterna av variabeln ifråga. I den femte kolumnen från vänster anges både det första observationstillfället för ett visst uttal och den äldsta informant som använder uttalet. För bägge dessa anges först talarens födelseår, därefter inspelningsår. För det långa ä-ljudet ska uppgifterna således utläsas: 1912 är det första inspelningsår då detta uttal finns belagt, hos en informant som är född 1867. Den äldsta informant som har detta uttal är född år 1862 och inspelad 1955. Ibland sammanfaller första observationstillfälle och äldsta informant, som till exempel för Lidingö-i. I den sjätte kolumnen från vänster anges det totala antalet informanter som använder det särskilda stockholmska uttalet. I den sista kolumnen, längst till höger, specificeras detta närmare så att det framgår vilka värden respektive variabel har och hur många talare som placerar sig i de olika alternativen.

Det mest allmänt förekommande stockholmska särdraget i materia-

TABELL 4.1 Översikt över de stockholmska särdragens frekvens i materialet

Variabel	Exempelord	Referensuttal	Stockholmsk(a) variant(er)	Första förekomst per inspelningsår resp. födelseår	Antal användare	Användare per variabelvärde
långt ä-ljud /ɛ:/ (ej före r)	<i>räv</i>	[ɛ:]	Mer slutet uttal, ungefär som <i>rev</i> (Stockholms-e)	1912 (f.år 1867) 1862 (i.år 1955)	121	Växling: 33 Genomgående: 88
långt a-ljud /ɑ:/	<i>tal</i>	[ɑ:]	Mer främre, mindre rundat; liknande klangfärg som kort a-ljud i <i>tall</i>	1937 (f.år 1865) 1862 (i.år 1955)	11	Vissa: 7 Ofta: 4
			Mer slutet och rundat; drar mot å-ljudet i <i>tål</i>	1962 (f.år 1895)	3	Vissa: 2 Ofta: 1
långt å-ljud /o:/	<i>mås</i>	[o:]	Mer öppet, mindre rundat; drar mot a-ljudet i <i>mas</i>	1935 (f.år 1865) 1862 (i.år 1955)	7	Förekomst: 7
			Mer slutet och rundat; drar mot o-ljudet i <i>mos</i>	1962 (f.år 1904)	1	Förekomst: 1
långt i-ljud /i:/	<i>fin</i>	[i:]	Dämpad, "surrande" klang, (Lidingö-i)	1965 (f.år 1918)	3	Förekomst: 3
r-ljud /r/	<i>rock, fyra, bra, mer, förr</i>	[r] Rullande r: vibrant	Vibrationslöst r: frikativa eller halv-vokal (inklusive retroflex halv-vokal)	1938 (f.år 1863)	96 ^a	(I princip) genomgående: 96
			Retroflex halv-vokal	1936 (f.år 1899)	5 ^b	Förekomst: 5
Supradentaler /d, l, n, s, t/	<i>bard, porla korn, farsa, sport</i>	[d, l, n, s, t] supradental	Dental [d, l, n, s, t], ungefär som <i>bad, päla, kon, fassa, spott</i>	1938 (f.år 1863)	34	Förekomst: 30 Genomgående: 4
Sje-ljudet /h/ (före betonad vokal)	<i>sjuk</i>	[h] Bakre sje-ljud	Främre sje-ljud	1935 (f.år 1865) 1862 (i.år 1955)	33	Växling: 11 Oftast: 22

^a Varav 5 är retroflex halv-vokal.

^b Dessa 5 ingår i de 96 som använder ett frikativt och/eller halv-vokalisert r-uttal, men har alltså även skiljits ut; se vidare avsnitt 4.6.

let är som synes ett mer slutet uttal av långt ä-ljud (t.ex. räv>rev). Det följs tämligen tätt av vibrationslöst uttal av r-ljudet. De tre andra vokaler (a, å och i) särskilda Stockholmsvarianter förekommer mycket sparsamt i materialet, medan de två övriga stockholmska uttalen av konsonantljuden (supradentaler och sje-ljudet) är betydligt mer frekventa. Nu till en närmare granskning av uttalsdragen (i samma ordningsföljd som i tabell 4.1.)

4.2 Det långa ä-ljudet

Det långa ä-ljudet (som i *räv*) uttalas i centralsvenskt standardspråk, det jag kallar referensuttalet, som en halvöppen, främre och orundad vokal. Den här typen av beskrivning av vokaluttal brukar kallas artikulatorisk beskrivning, eftersom den utgår från hur språkljuden formas, eller artikuleras. Den är gängse inom fonetiken, och jag använder den genomgående i kapitlet. Innan jag går närmare in på det långa ä-ljudet i stockholmskan ska jag därför reda ut grunderna i detta beskrivnings-sätt, med utgångspunkt i Bruce's (2010:103–106) beskrivning av vokalers artikulation.

Den artikulatoriska beskrivningen av vokaluttal handlar om hur tungans, käkarnas och läpparnas rörelser gör att utrymmet i munhålan och svalget förändras på olika sätt, vilket ger upphov till olika vokalljud. Det kan vara enklast att utgå från ett avslappnat neutralläge när tungan ligger still och käken är lätt sänkt och munnen något öppen. Vid uttal av till exempel i-ljudet (som i *fin*) flyttas tungan uppåt och framåt så att den kommer så nära den hårda delen av gommen som möjligt, utan att nudda vid den (om vi trycker tungan mot gommen bildas i stället ett j-ljud). Samtidigt dras läpparna något isär. Munhålan blir vid uttalet av i-ljudet liten, medan svalgutrymmet blir stort. Det motsatta förhållandet råder när vi uttalar det långa a-ljudet (som i *tal*). Då flyttas tungan bakåt och nedåt mot svalget till, vilket ger en stor munhåla och ett litet svalgutrymme. Dessutom rundas läpparna lätt.

Det långa i-ljudet är en sluten, främre och orundad vokal. Det långa a-ljudet däremot är en öppen, bakre och lätt rundad vokal. Dessa två

vokaler ligger på maximalt avstånd från varandra bland svenskans vokaler. Hur är det då med två uttal som ligger mycket närmare varandra, som exempelvis det långa och det korta a-ljudet? Skillnaden mellan långt och kort a-ljud handlar som benämningen anger om vokalens kvantitet eller längd, men det finns också en tydlig skillnad i kvalitet eller klangfärg. Skillnaden ligger framförallt i dimensionen främre–bakre: vid uttal av det korta a-ljudet flyttas tungan längre fram i munnen än vid uttal av det långa a-ljudet. En annan olikhet är att det långa a-ljudet uttalas med lätt läpprundning, medan läpparna inte rundas vid det korta a-ljudet. Medan det långa a-ljudet är en öppen, bakre och lätt rundad vokal, är det korta a-ljudet en öppen, främre och orundad vokal. (Bruce 2010:103–106)

Som nämndes ovan är det långa ä-ljudet i centralsvenskt standard-språk en halvöppen, främre och orundad vokal. Skillnaden mellan ä-ljudet och i-ljudet, som är en sluten, främre och orundad vokal, ligger främst i graden av öppenhet–slutenhet. Tungan flyttas i bägge fallen uppåt och framåt från neutralläget men den stannar klart tidigare då ä-ljudet uttalas, så att det finns ganska gott om luft kvar mellan tungan och gommens tak.

I den äldre stockholmskan kan ä-ljudet (som i *räv*) uttalas mer slutet (eller mindre öppet om man så vill) än referensuttalet, så att det liknar referensuttalet för långt e-ljud (som i *rev*).⁶² Det långa e-ljudet är en halvsluten, främre och orundad vokal. (Det ligger alltså mellan i-ljudet och ä-ljudet i grad av öppenhet/slutenhet.) Jämfört med ä-uttalet flyttas tungan högre upp, lite närmare gomtaket, när ett långt e-ljud uttalas.

Ett sammanfall av *e* och *ä* förknippas sedan länge med huvudstadens dialekt under namnet "Stockholms-e". Men uttalet har även varit karakteristiskt för Uppland i stort (Eriksson 1948:13; Källskog m.fl. 1993:68) och är det väl i viss mån ännu (se Teinler 2016, t.ex. 166–168, som också benämner det "Upplands-e"). Det föreligger även i finlandssvenskan (Ståhle 1981a:7). I ett språkhistoriskt perspektiv är "Stockholms-e" en

62. Detta gäller inte i ord som *bär*, där ä-ljudet följs av *r*. Före *r*-ljudet har det långa ä-ljudet i såväl referensuttalet som i stockholmskan i stället ett mer öppet uttal.

beteckning för "sammanfallet av gammalt *ä* och *e* (ur äldre *i*) till ett enhetligt mellanljud mellan *ä* och *e*" (Eriksson 1948:13; se även Hesselman 1905, 1906). I min undersökning ingår dock endast det långa ä-ljudet som variabel, eftersom det bara är uttalet av detta ljud som avviker från referensuttalet. Jag tillåter mig ändå att använda termen "Stockholms-e" tillsammans med beskrivningar som "ett mer slutet uttal av ä" och liknande.

Att Stockholms-e har blivit så välkänt, och sammankopplat med just huvudstaden, beror nog åtminstone delvis på att det figurerat flitigt i olika populärkulturella sammanhang (jfr Preston 1996:59; se även Öqvist 2010). Ett av de mer kända exemplen på detta återfinns i Gösta Rybrandts svenska översättning av musikalen *My fair lady* (Lerner 1959). I de uttalsövningar som åskådliggör blomsterförsäljaren Eliza Dolittles lågstatusuttal, som fonetikprofessorn Henry Higgins försöker förändra, har originaltextens "the rain in Spain stays mainly in the plain" (Lerner 1956:50) översatts till "en räv klev bland säv och rev en annan räv". Eliza Dolittle uttalar alltså detta: "en *rev* klev bland *sev* och rev en annan *rev*" (Lerner 1959:65). Denna ramsa citeras även senare i musikalen i två sångnummer, som visar att Eliza Dolittles uttal har förändrats. Frasen "den spanska räven rev en annan räv" i sången *Den spanska räven* (Lerner 1959:72) är här den mest välkända. Användningen av Stockholms-e i den svenska översättningen av *My fair lady*⁶³ kan ses som evidens för att draget var tillräckligt välkänt för att fungera symboliskt i sammanhanget. Samtidigt har dragets förekomst i musikalen sannolikt kommit att bidra till dess ryktbarhet och särskilda ställning som Stockholmsstereotyp.⁶⁴

Hur länge har då Stockholms-e funnits i huvudstadens talspråk? Det råder det lite olika uppfattningar om. Hesselman (1905:105–106, 114;

63. Rybrandts översättning fick många positiva omdömen vid premiäruppsättningen 1959 (Franzon 2009:50). Den har också stått sig osedvanligt länge – ännu på 2000-talet är det Rybrandts översättning som används när musikalen sätts upp i Sverige, ibland dock med vissa bearbetningar (Franzon 2009:52–54).

64. Med andra ord torde detta ha utgjort ett led i uttalsdragets "registrering" (enregistrerment; Agha 2003). När en språklig form "registreras" kopplas den till ett visst sätt att tala (ett "register") som också förknippas med en viss typ av talare, en "mönstertalare" (exemplary speaker; Agha 2003). Detta behandlas mer utförligt i kapitel 6.

1906:68) menar att det troligen inte går längre tillbaka än tidigt 1800-tal, medan Ståhle (1981a: 7–8) anser att det funnits åtminstone sedan 1700-talets början: "Säkert är att det s.k. Stockholms-e, alltså med fullständigt sammanfall mellan de tre ljuden av skilda ursprung, *näsa* och *nesa*, *räv* och *rev*, *häl* och *hel*, i ett e-ljud, varit fullt utbildat redan vid 1700-talets början." Deras olika ståndpunkter beror inte minst på att de gör olika bedömningar av de källor som finns från 1600-talet, där Ståhle är mer benägen att ta fasta på de (få) fall av så kallade Stockholmsrim⁶⁵ som påträffats.

I sin uttalsordbok anger Lyttkens & Wulff (1889:14*–15*)⁶⁶ att det långa ä-ljudet hålls åtskilt från e-ljudet i större delen av östra Svealand (till vilket de räknar Uppland, Sörmland, samt östra delarna av Västmanland och Närke), men att det ersätts av *e* i den nordöstra delen, som innefattar Uppland och Södertörn inklusive Stockholm. I sin studie av de sörmländska stadsmålen finner Gjerdmán (1927:11–13) att talarna från Strängnäs, Mariefred, Södertälje och Trosa inte skiljer mellan långt *e* och långt *ä* (medan däremot talarna från Torshälla, Eskilstuna, Katrineholm och Nyköping gör det). Eriksson (1948:21) beskriver sammanfallet av (äldre) *ä* och *e* som "en allmän uppländsk språkegenhet" i sin beskrivning av Upplands folkmål.

Oavsett dragets utbredning i närområdet omkring Stockholm kan vi konstatera att sammanfallet av *e* och *ä* till ett mellanljud eller e-liknande uttal nämns i så gott som alla tidigare studier av huvudstadens dialekt. Enligt samtliga äldre studier är draget allmänt förekommande i Stockholm (Sweet 1879; Uhrström 1911:17; Hesselman 1905, 1906, 1918; Eriksson 1948:21; Gjerdmán 1949:20, 1954:170; Bergman 1951:10–11; Langenfelt 1953:132; Ståhle 1975:31). Ståhle, som bland annat utgått från delar av SU-materialet, skriver om "högspråket" och "lägspråket" i Stockholm att: "Det enda som de har helt gemensamt gentemot det vårdade rikssvenska talet är egentligen det fullständiga sammanfallet mellan *e* och *ä*, både korta och långa" (Ståhle 1975:31). Senare menar däremot Kotsi-

65. Några exempel på Stockholmsrim är att rimma *ben* med *hän*, och *steg* med *väg*.

66. Asteriskerna efter sidnumren används i originalet för att skilja mellan den inledande delen av uttalsordboken och själva ordlistan, där pagineringen börjar om från 1, utan asterisk. Jag har behållit asteriskerna för att sidhänvisningarna ska bli korrekta.

TABELL 4.2 Fördelning av det långa ä-ljudets uttalsvarianter i materialet

Uttalsvarianter av /ɛ:/	Antal	Procent
Referensuttal	4	3,2
Växelvis Sthlms-e och referensuttal	33	26,4
Genomgående Sthlms-e	88	70,4
Totalt		

nas (2008; jfr även Kotsinas 1988a och 2005) att det slutna uttalet av ä-ljudet är mer utpräglat hos högstatalare än hos lågstatalare födda fram till sekelskiftet (det vill säga 1900) i su-materialet. Jag återkommer till detta.

Det långa ä-ljudets uttal i materialet framgår av tabell 4.2. Av materialets 125 informanter har ungefär 70 procent ett genomgående mer slutet uttal av det långa ä-ljudet, medan ungefär 26 procent använder ett slutnare uttal omväxlande med referensuttalet. Endast 3,2 procent (n=4) använder konsekvent referensuttalet. Sammantaget använder således 121 av 125 talare, nästan 97 procent, ibland eller alltid Stockholms-e. Uttalet varierar i slutenhet, från e-ljud [e:] till ett ljud någonstans mellan [e:] och [ɛ:] (men som ändå är hörbart slutnare än [ɛ:]). Denna variation kan finnas hos en och samma informant, det vill säga intra-individuellt, men uttalets slutenhetsgrad varierar också mellan olika informanter, det vill säga interindividuellt.

Den bivariata korstabellanalysen i tabell 4.3 visar sambandet mellan de oberoende variablerna och det långa ä-ljudets varianter i materialet. Analysen visar signifikanta samband mellan informantens födelseår och uttal av det långa ä-ljudet, samt mellan inspelningsår och uttal av det långa ä-ljudet. I bägge fallen är sambanden relativt blygsamma – Cramérs V på 0,228 respektive 0,236 innebär ju att ungefär 23 procent av variationen i ä-uttalet kan förklaras av informanternas födelseår respektive materialets inspelningsår. Alla informanter födda på 1800-talet använder Stockholms-e, antingen genomgående (80 procent) eller växelvis med referensuttalet (20 procent). Siffrorna för inspelningsår är nästan identiska: 79 procent av informanterna inspelade 1912–1963 har genomgående Stockholms-e, medan 21 procent växlar med referens-

TABELL 4.3 Bivariat korstabellanalys av det långa ä-ljudets varianter.
Fördelning av varianter, långt ä (procent)

	Refe- rens- uttal	Växelvis Sthlms-e och ref.uttal	Genom- gående Sthlms-e	Totalt (N)	Cramérs V
Födelseår					0,228*
1800-tal	0	20	80	59	
1900-tal	6	32	62	66	
Kön					0,079
Kvinna	2	30	67	46	
Man	4	24	72	79	
Föräldrars klassposition (SEI)					0,156
Arbetare	6	21	72	47	
Lägre/mellantjänstemän och småföretagare	3	40	57	30	
Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	0	26	74	34	
Utbildning					0,156
Folkskola	4	27	69	51	
Realskola eller gymnasieexamen	5	16	78	37	
Universitet	0	39	61	33	
Egen klassposition (SEI)					0,060
Arbetare	3	23	74	35	
Lägre-/mellantjänstemän och småföretagare	3	30	68	40	
Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	4	29	67	45	
Inspelningsår					0,236*
1912–1963	0	21	79	62	
1964–2015	6	34	60	68	
Materialtyp					0,151
Etermedia	0	24	76	46	
Intervju	5	28	67	79	
Totalt (%)	3,2	26,4	70,4	–	
Totalt (N)	4	33	88	125	

uttalet. Bland informanterna födda på 1900-talet återfinns det fåtal som genomgående använder referensuttalet (6 procent). Ett konsekvent mer slutet ä-uttal dominerar även här, men i mindre grad (62 procent) och andelen som växlar mellan referensuttal och mer slutet uttal har ökat till ungefär en tredjedel (32 procent). Även här är procentsiffrorna för inspelningsår i stort sett desamma (60 respektive 34 procent). Det som främst förändras över tid är således att andelen talare som uppvisar ett växlande uttal ökar, medan andelen som genomgående uppvisar ett slutnare uttal minskar. Korstabellanalysen visar inga signifikanta samband mellan förekomst av Stockholms-e (växlande eller konsekvent) och social klasstillhörighet (varken föräldrars SEI, egen SEI eller egen utbildning), kön eller materialtyp.

De fyra talare som saknar förekomster av Stockholms-e och alltså genomgående använder referensuttalet är alla födda på 1920-talet och inspelade på 1990-talet. Samtliga ingår i delmaterial 7 (intervjuer med tidigare springsjasar som är inspelade 1994–1995; se avsnitt 3.2). Övriga sju informanter i detta delmaterial uppvisar följande uttalsmönster: nio informanter uttalar genomgående det långa ä-ljudet mer slutet, medan åtta informanter växlar mellan ett mer slutet uttal och referensuttal. Kan de fyra informanter som genomgående använder referensuttalet tidigare ha använt Stockholms-e, men ändrat sitt uttal av ä-ljudet till ett mer öppet, i takt med att det slutnare uttalet blivit ovanligare och referensuttalet vanligare i stockholmskan (jfr Kotsinas 1994:114–117)? De skulle i så fall ha genomgått det som kallas livsloppsförändring (Sankoff 2005:1011; se avsnitt 3.1) och förändrat sitt språkbruk i samma riktning som en pågående förändring i språksamhället. En annan möjlighet är att dessa talare använde referensuttalet även tidigare i livet. Vilken förklaring som är den riktiga går inte att fastslå, med mindre än att talarna skulle finnas inspelade även i unga år. Men med tanke på den tydliga dominansen för det slutnare uttalet i materialet som helhet är jag något mer benägen att tro på den förstnämnda förklaringen, att de har förändrat sitt uttal senare i livet.

Enligt Kotsinas signalerade alltså det slutna uttalet hög status på 1800-talet (hos talare födda på 1860-talet), för att något senare bli allmänt för stockholmskan (då det används av så gott som alla talare

födda på 1870-talet fram till sekelskiftet) och till sist bara vara typiskt för det så kallade Ekensnacket (Kotsinas 2008:429, 443, 449; jfr även Kotsinas 1988a:138–139, Kotsinas 1989:20, 21, 24 och 2005:12, 19). Vad jag kan se bygger resonemanget på att tre högstatalare i su-materialet (EH (kvinna) f. 1862, Sven Hedin f. 1865, och RC (man) f. 1887) har ett mycket slutet ä-uttal, medan två lågstatalare (Per Ludvig Lindgren f. 1863 och GK (man) f. 1904) har ett mindre slutet ä-uttal. Empiriskt är detta underlag kanske i magraste laget, men framförallt finns i mina öron inga avgörande skillnader i uttalets grad av slutenhet, varken hos de fem talare som Kotsinas har undersökt eller mellan övriga hög- och lågstatalare i mitt material. Det finns inte heller något annat i materialet som tyder på att uttalet gått från hög social status till mer neutral social status. Men för att säkert kunna veta om det slutnare ä-uttal var ett allmänt Stockholmsdrag eller ett högststatusuttal i Stockholm på 1800-talet skulle det krävas inspelningar med fler informanter födda på 1800-talet, helst före 1870, särskilt informanter med lägre social klass. Med utgångspunkt i det undersökta materialet måste dock slutsatserna bli att ett slutnare ä-uttal i) förekommer allmänt hos stockholmare födda mellan 1862 och 1946,⁶⁷ ii) är något mer frekvent hos de äldre talarna (födda på 1800-talet) samt iii) är något vanligare i de tidigare inspelningarna (1912–1963).

4.3 Det långa a-ljudet

Det långa a-ljudet (som i *tal*) uttalas med referensuttalet som en öppen, bakre vokal med viss läpprundning (Bruce 2010:118). I stockholmskan kan det enligt tidigare forskning dels uttalas mer främre och med mindre läpprundning, dels mer slutet och med mer läpprundning än referensuttalet. Det mer främre och mindre rundade uttalet har liknande

67. Detta får också stöd av den äldre litteraturen om stockholmska (Sweet 1879; Uhrström 1911:17; Hesselman 1905, 1906, 1918; Gjerdmann 1949:20, 1954:170; Bergman 1951:10–11; Langenfelt 1953:132; Ståhle 1975:31) som även nämndes tidigare i avsnittet. Nackdelen med den äldre litteraturen är att den inte är grundad på någon systematisk empirisk analys. Men det som talar till dess fördel är att den är relativt samtida med sitt studieobjekt och att den är så samstämmig i det här fallet.

kvalitet och klangfärg som det korta a-ljudets referensuttal i *tall*. Det mer slutna och rundade uttalet drar mot det långa å-ljudets referensuttal i ordet *tål*.

Enligt en stor del av litteraturen är dessa uttal socialt dikotomiserade och tillhör högspråket respektive lågspråket (Gjerdman 1949:31; Bergman 1951:9; Ståhle 1975:31; Kotsinas 1989:20, 23; 1995; 2005:12, 15, 18; 2008:429, 432). Redan 1911 tog Uhrström upp uttalet av a-ljudet som ett stockholmskt särdrag, även om han då bara nämnde lågspråkets variant: "rent vulgärt är det slutna, å-liknande uttalet av betonat *a*" (Uhrström 1911:18; jfr även Eriksson 1948:22 samt Langenfelt 1953). Först Gjerdman (1949:31) tar upp bägge de stockholmska varianterna och skriver att: "det långa *a* av en del stockholmare uttalas med dov, instängd klang, av andra med ljus, öppen".

Notera att Gjerdman kallar uttalet ljust och öppet, medan jag beskrivit det som ett mer främre och mindre rundat uttal. Även flera andra forskare beskriver uttalet som mer öppet, inte mer främre. Men att döma av deras beskrivningar i övrigt verkar det röra sig om samma uttal. Förklaringen ligger troligen i läpprundningen. Avsaknaden av läpprundning ger en klart större munöppning vid uttalet av *tall* än vid uttalet av *tal* (kontrollera gärna själv skillnaden framför en spegel), och det är rimligtvis detta som förklarar att det beskrivs som (mer) öppet (och ljust).

I Gjerdmans (1954) empiriska undersökning förekommer tre olika uttal av det långa a-ljudet, förutom det han kallar ljust respektive mörkt även ett uttal däremellan ("varken särskilt ljust eller särskilt mörkt"; Gjerdman 1954:170), som jag tolkar som ett standardspråkligt uttal. Av de 35 undersökta talarna använder 13 det ljusa a-ljudet, genomgående eller ibland, medan det mörka uttalet respektive mellanuttalet favoriseras av vardera 11 personer. De tre olika uttalen används alltså i ungefär samma utsträckning, och Gjerdman nämner inget om social eller könsmässig snedfördelning.

I mitt material är både det mer främre och mindre rundade uttalet och det mer slutna och rundade uttalet av det långa a-ljudet ovanligt, vilket framgår av tabell 4.4. De flesta talarna (nästan 90 procent) använder referensuttalet.

TABELL 4.4 Fördelning av det långa a-ljudets uttalsvarianter i materialet

Uttalsvarianter av /a:/	Antal	Procent
Referensuttal	111	88,8
Vissa fall av mer främre och mindre rundat /a:/	7	5,6
Ofta mer främre och mindre rundat /a:/	4	3,2
Vissa fall av mer slutet och rundat /a:/	2	1,6
Ofta mer slutet och rundat /a:/	1	0,8
Totalt	125	100,0

Endast fyra av talarna uttalar otvetydigt och ofta det främre a-ljudet mer främre och mindre rundat. Alla är födda på 1800-talet (1862, 1865, 1891, 1896), två är kvinnor och två är män och alla tillhör det övre klassskiktet (med hänsyn tagen till alla tre klassmåtten). Hos ytterligare sju informanter uttalas det långa a-ljudet ibland något mer främre och med något mindre läpprundning än det typiska referensuttalet. Samtliga dessa, varav sex är kvinnor och en är man, är också födda på 1800-talet (1873–1893). Den sociala klasstillhörigheten hos dessa informanter är mer varierad: tre informanter tillhör det mellersta skiktet, två informanter tillhör det högsta skiktet, en informant återfinns i det lägsta klassskiktet (och en informant saknas det uppgifter om). Eftersom det rör sig om så få fall är det vanskligt att dra några slutsatser, men vi kan konstatera att tidsvariabeln, i form av födelseår, är den enda konstanten och att talarna med ett undantag tillhör det högsta och det mellersta klassskiktet samt att åtta av elva är kvinnor.

Det verkar finnas en tämligen spridd uppfattning om att det långa a-ljudet uttalades mer främre och med mindre läpprundning i svenskt rikstalspråk under det tidiga 1900-talet än i dagens referensuttal. Denna uppfattning stödjer sig gissningsvis framförallt på hur uttalet låter i journalfilmer och spelfilmer från denna tid, där ett sådant a-ljud tycks förekomma rätt flitigt. Det som ovan benämndes som ett högststatusuttal i stockholmskan skulle då snarare vara dåtidens standardmässiga uttal – visserligen ett uttal med högre social status än det stockholmsuttal som drar åt å-ljudet, men i högre grad kopplat till talsituationen än till informantens socioregionala tillhörighet. Men frågan är hur representativt filmernas uttal är för det talade riksspråkets uttal gene-

rellt under samma tid. Någon systematisk studie av det långa a-ljudets utveckling i riksspråket under 1900-talet har mig veterligen inte gjorts. Bruce (2010:215) berör ämnet helt kort i ett avsnitt om ljudförändringar i nutid. Han menar att de uttalsskillnader som kan observeras mellan dagens uttal och uttalet i 1930- och 1940-talsfilmer – inklusive uttalet av långt a-ljud – åtminstone delvis handlar om förändringar i talstil. Då fanns en stark norm om en särskild offentlig talstil, inklusive ett scen-språk, som skilde sig mycket från en vardaglig talstil. Idag hörs mycket mer ledigt tal i medierna och i film. Men även prestigenormen har troligtvis på vissa sätt förändrats, och det rör sig alltså i så fall också delvis om faktiska ljudförändringar (Bruce 2010:215).

För att kasta ljus över frågan om huruvida a-uttalet har förändrats eller inte under 1900-talet har jag gått igenom några beskrivningar av rikstalspråkets a-uttal från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Jag har även närgranskat Ohlssons (1992) utredning om vad som finns att hämta om långt och kort a-ljud i en av våra tidigaste språkläror, *Orthographia Svecana* (Hiärne 1716–1717), samt Wesséns (1958) språkhistoriska beskrivning av långt a.

Exkurs: det långa a-ljudet i svenskt rikstalspråk

Wessén (1958: § 60 s. 61–62, § 78 s. 79–81, § 153 s. 135–136)⁶⁸ beskriver utvecklingen av nysvenskans långa a-ljud på följande vis. Det långa a-ljudet uppkom på nytt⁶⁹ i svenskan genom att kort a förlängdes, som del av den genomgripande förändring i stavelsekvantitet som skedde under yngre fornsvensk tid på medeltiden, främst på 1400-talet (Wessén 1958: § 78 s. 79–81, § 153 s. 135).⁷⁰ Uttalet av det långa a-ljudet var

68. Både paragrafnummer och sidnummer anges här eftersom boken föreligger i många upplagor där pagineringen skiftar, men där paragraferna är desamma.

69. Det hade tidigare funnits ett samnordiskt långt a som övergick till långt å under fornsvensk tid (Wessén 1958:§60–61, s. 61–63).

70. Det svenska språkets historia har traditionellt delats in i fem olika perioder: runsvenska från omkring år 800, fornsvenska från 1225, äldre nysvenska från 1526, yngre nysvenska från 1732 samt nusvenska från år 1900 och framåt. Indelningen har sin grund i språkligt betydelsefulla händelser och skiljer sig från gängse historievetenskaplig periodisering. Den fornsvenska perioden inleds 1225 eftersom det var då vår äldsta landskapslag, den så kallade Äldre Västgötalagen, fick skriftlig form. År 1526 översat-

då sannolikt detsamma som i flera europeiska språk, exempelvis som i tyskans *Vater* (Wessén 1958: § 60 s. 61). Men någon gång under nysvensk tid förändrades uttalet av det långa a-ljudet i sverigesvenskt riksspråk (däremot inte i finlandssvenskan, som ju än idag har det öppna uttalet). Vi fick då två olika a-ljud, ett (fortfarande) öppet när vokalen är kort, och ett slutet när vokalen är lång (Wessén 1958: § 153 s. 135). Denna uttalsförändring syns inte i skrift och är alltså svår att tidsbestämma. Wessén (1958: § 153 s. 135–136) hämtar därför vägledning i ett par äldre grammatiker. I sin ljudlära gör Aurivillius (1693) ingen skillnad mellan kort och långt a-ljud, men Wessén menar att denna uppgift kan ha påverkats av Aurivillius uppländska härkomst och därför inte är något säkert bevis för "det allmänna tillståndet". Västgöten Sven Hof menar däremot att det finns två olika ljud, "a clarum" (ljust; i *hat*) och "a obscurum" (mörkt; i *hatt*), med tillägget att "icke alla erkänner detta senare" (Hof 1772; citerad i Wessén 1958: § 153 s. 136). (Wessén påpekar det egendomliga i att Hof alltså betecknar det korta a-ljudet som mörkt och det långa a-ljudet som ljust, när det motsatta hade varit det förväntade.)

Ohlsson (1992:137–141) fastslår att Hiärne (1716–1717) inte tycks göra någon åtskillnad mellan det korta och det långa a-ljudets kvalitet, liksom inte heller Columbus (1678), Aurivillius (1693), Tiällman (1696) eller Swedberg (1722). Ohlsson håller det för troligt att uttalet av det långa a-ljudet varierade omkring år 1700. Talare av vissa sociolekter eller dialekter kan ha skiljt mellan långt och kort *a* i kvalitet (som i dagens sverigesvenska standardspråk), medan andra talare, däribland Hiärne själv, inte gjorde det (som i dagens finlandssvenska standardspråk). Det långa, bakre och lätt rundade a-ljudet "fanns sannolikt övervägande på en så lågsociolektisk nivå i våra städer, att våra äldsta grammatiker inte såg någon direkt anledning att blanda in det i sina resonemang" (Ohlsson 1992:141). Ohlsson menar att uttalet eventuellt kan ha kommit in i svenskan via vissa lågtyska dialekter, något han finner stöd för

tes *Nya Testamentet* till svenska och detta år utgör därför startpunkten för den äldre nysvenskan. Denna sträcker sig fram till 1732, då den yngre nysvenska perioden inleds genom att veckotidskriften *Then swänska Argus* började ges ut av Olof von Dalin (jfr *Nationalencyklopedin*, uppslagsord "svenska").

i Mobergs (1989) studie av Stockholms medeltida tänkeböcker, som lyfter fram Westfalens starka inflytande på Hansatidens tyska i Stockholm (Moberg 1989: 84–93, 130, citerad i Ohlsson 1992:141).

Hos Lundell (1879, 1886) går det inte att finna något stöd för att det långa a-ljudet skulle ha legat nära det korta i klangfärg och kvalitet i sverigesvenskt riksspråk så sent som under 1800-talet (eller tidigt 1900-tal). Lundell skriver att det man plägar kalla öppet respektive slutet a i själva verket är helt olika ljud (1879:106), och att det vårdade talet endast har det öppna *a* kort och det slutna *a* långt (1879:106, 1886:70).⁷¹

Även Lyttkens och Wulff (1889:26*) skiljer klart och tydligt mellan två olika a-ljud: "det höga" a-ljudet i *all* och *vass* och "det låga" a-ljudet i *al*, *vas* och *bra*. De beskriver vokalernas artikulationssätt gruppvis, som serier i olika steg, snarare än individuellt. Det blir därför svårt för mig att redogöra för enskilda vokalljuds artikulationssätt. En tydlig skillnad anges i alla fall i läpprörelserna: vid uttalet av det höga a-ljudet (*all*) anges mungiporna vara "utvikna" medan läpparna anges vara "sidorundade" vid det låga a-ljudet (*al*) (Lyttkens och Wulff 1889:28*). Vid uttalet av hela den serie som det låga a-ljudet ingår i anges tungan vara "låg och energiskt konkav med indragen spets" (Lyttkens & Wulff 1889:28*). Som nämndes ovan gör Lyttkens och Wulff (1889:8–13*) också en förteckning över sex olika stilarter i svenskan, där de ger exempel på hur ord och yttranden kan variera i uttal. Här kunde man eventuellt tänka sig att ett mer främre uttal av det långa a-ljudet (det "höga" a-ljudet med Lyttkens och Wulffs terminologi) skulle anges i någon av de formella eller "finare" stilarterna som anförs. Så är dock inte fallet: det långa a-ljudet förekommer 18 gånger, och i samtliga fall och i samtliga stilar betecknas uttalet med den symbol som Lyttkens & Wulff använder för det "låga" a-ljudet.

Noreen (1903–1907:520–521) beskriver rikssvenskans båda a-ljud som dorso-velara (dessa latinska termer syftar på tungryggen, *dorsum*, och

71. En hel del dialektala undantag till detta tas upp, till exempel att Nyland och Åbotrakten och "således förmodligen hela södra Finland" utan inskränkning har det öppna *a* för äldre kort *a* och nyare långt *a* (Lundell 1879:108–109), men Lundell nämner inget om att det öppna a-uttalet skulle förekomma i riksspråket eller för den delen i Stockholmsområdet (eller ens i Uppland eller Sörmland).

den mjuka delen av gommen, *velum*) och delar sedan in dem ytterligare i främre respektive bakre. Det korta *a* är en främre velar och beskrivs som "delabialiserad och bildad med åt sidorna förskjutna läppar samt låg och (åtminstone i riksspråket) slapp" (Noreen 1903–1907:520). Det långa *a*-ljudet är en bakre velar, "vidt (och med något framskjutna samt äfven något rundade läppar) labialiserad, låg och spänd" (Noreen 1903–1907:529).

Utifrån ovanstående verkar det alltså inte stämma att det långa *a*-ljudet lät ungefär som det korta *a*-ljudet till kvalitet och klangfärg i det tidiga 1900-talets rikstalspråk. Visserligen har det långa *a*-ljudet med största sannolikhet uttalats så tidigare, men det verkar inte troligt att uttalet levde kvar så länge som in på 1900-talet, eller ens till slutet av 1800-talet. Förändringen bör ha skett tidigare. Möjligen var ändå uttalet av det långa *a*-ljudet (fortfarande) något mer främre och mindre rundat för 100 år sedan, eller åtminstone existerade ett sådant uttal som en av flera varianter inom ramarna för den tidens referensuttal – skriftliga uttalsbeskrivningar är ju ingalunda absoluta. Uttalet skilde sig dock knappast så mycket från det nutida referensuttalet att vi kan tala om en annan standardform än i dag.

Som beskrevs i början av avsnittet så finns i materialet sju informanter som ibland uttalar det långa *a*-ljudet något mer främre och med något mindre läpprundning än det typiska referensuttalet. Mot bakgrund av ovanstående kan man fråga sig om detta mindre markanta främre uttal kanske snarare ska analyseras som en variant tillhörande det dåtida referensuttalet. Att samtliga dessa informanter är födda på 1800-talet (1873–1893) stärker snarare än försvagar detta antagande. Samtidigt kan konstateras att de allra flesta informanterna i materialet inte uttalar det långa *a*-ljudet på detta vis.

Hur kan vi då förklara det tydligt mer främre och mindre rundade uttalets förekomst i ljudfilmer från det tidiga 1900-talet? Precis som Bruce (2010:215) påpekar rör det sig sannolikt om en viss uttalstil. Det särskilda *a*-uttalet ingick i så fall inte i rikstalspråket utan tillhörde en högre stil som användes i vissa offentliga sammanhang, inklusive som scenspråk, och det är troligt att uttalet kan spåras till teatersvenskan, som växte fram under sent 1700-tal och framåt, och som var starkt in-

fluerad av Frankrike såväl språkligt som stilmässigt (se Åbrink 2014, kommande). Dessutom har uttalet alltså fått fortsatt liv i stockholmskan som ett högstatusdrag.⁷²

Längre än så kommer vi nog inte i att fånga det långa a-ljudets kvalitet och klangfärg under tidigt 1900-tal med litteraturens hjälp. För att undersöka saken empiriskt vore det eftersträvansvärt med inspelningar gjorda under 1900-talets första decennier av (sverigesvenskt) rikstalspråk hos andra än skådespelare. I sådana inspelningar kan man givetvis inte förvänta sig något ledigt, vardagligt talspråk, men troligen ändå ett något mindre formellt/tränat/vårdat uttal än det som föreligger i journal- och spelfilmer.

Det andra stockholmska a-uttalet, mer slutet och med mer läpprundning än referensuttalet, har sannolikt kommit in i stockholmskan först runt sekelskiftet 1900 (jfr Kotsinas 1989:23). Detta a-uttal är dock mycket ovanligt i materialet. Det förekommer enbart hos tre informanter. Den första som använder uttalet är en man som är född 1895, inspelad 1962 och tillhörande arbetarklassen. Bland informanterna födda på 1900-talet förekommer det tydligt hos en informant, och svagare hos en, bägge män ur arbetarklassen som är födda 1904 respektive 1927 (och inspelade 1962 respektive 1994). I följande utdrag från su-materialet, hämtat från inledningen av intervjun med informanten född 1895, finns sex ord med det långa a-ljudet.⁷³ Exemplet illustrerar den stora intraindividella variation som utmärker materialet som helhet: /a:/ i *Kaplansbacken* (rad 3) uttalas med referensuttalet, /a:/ i *Kungsholmsgatan* (rad 16) uttalas något mer slutet och med diftongering, /a:/ i *Kungsholmsgatan* (rad 21) *Pipersgatan* (rad 22) samt *Scheelegatan* (rad 32) uttalas något mer slutet, och /a:/ i *Pipersgatan* (rad 32) uttalas mer slutet och med diftongering.

72. Hur dessa saker eventuellt hänger samman har jag inte haft möjlighet att utforska närmare.

73. Transkriptionsnyckel finns i bilaga 1.

Exempel 4.1

SU 018sto33 (0,22-1,21)

Intervjuare (Int)

Informant (Inf)

- Int: ja:a
.h hur va de där på på på på Kungsholmen där vid-
de va väl vi vi
Kungs klippan som [(som ...)
- Inf: [de va oppe i Kaplansbacken
däroppe bodde man då
- Int: jaha
- Inf: .h å:
(1,2)
ti nittonhundra- ja: va-
(8,6)
eh-.h
(1,2)
.h ja ja komm sannerlien inte ihåg året vi [flytt-
- Int: [näe
- Inf: nitt'unaåtta va're
- Int: nitt'unaåtta eh
- Inf: **flytta vi ne ti Kungsholmsgåatan**
- Int: jasanya
- Inf: a:
(0.5)
- Int: var då nånstans[(på Kungsholmsgatan)
- Inf: [sexton Kungsholmsgåatan de va
mellan Pipersgatan å-
- Int: .h a de'e i närhet[en av
- Inf: [de'e tjugi nu som de har (ti)
nummer tror ja
- Int: a:a
(0.5)
- Int: mittemot mot- e: ungefär Rådhuset
(0.3)
- Int: [(...)
- Inf: [mnäej inte riktigt inte
de i kvarteret nedanför
mellan Scheelegåatan å Pipersgåatan
- Int: a:a

I de två fallen med diftongering är det långa a-ljudet öppningsdiftongerat, det vill säga uttalet går från att vara mer slutet till att bli mer öppet (tydligare i *Pipersgatan* än i *Kungsholmsgatan*). Med det internationella fonetiska alfabetet (IPA) kan det skrivas [oa]. Diftongeringen gör det mer slutna och rundade a-uttalet mer framträdande. Gemensamt för de två diftongerade förekomsterna är att det långa a-ljudet ingår i en extra framhävd stavelse i ett ord som står sist i en fras och även sist i en samtalstur. Det gör däremot inte a-ljuden i de övriga fyra orden. Det är inte alltför långsökt att anta att mönstret i utdraget ovan är återkommande. I flera svenska dialekter i det sydsvenska och mellansvenska dialektområdet är det bara vid betonade stavelser som diftongering överhuvudtaget sker (Bruce 2010:122, 127). I mälardalsk diftongering uppträder diftongeringen framförallt i just starkt framhävd och frasfinal position (Bruce 2010:127).⁷⁴

Den sociala klasstillhörigheten hos de talare som otvetydigt använder någon av de stockholmska varianterna av långt a-ljud stämmer väl överens med den sociala skiktning av uttalsätten som beskrivs i tidigare forskning. Dock är den lite större gruppen talare som ibland tenderar att använda det mer främre och mindre rundade uttalet mindre klassmässigt homogen. Men uttalen är mycket ovanliga i materialet. Utifrån tidigare forskning hade jag förväntat mig fler fall av båda uttalsvarianterna (jfr Gjerdmann 1954:169; se avsnitt 2.1).

4.4 Det långa å-ljudet

Det långa å-ljudet (som i *mås*) uttalas med referensuttalet som en halvsluten, bakre och rundad vokal. I stockholmskan kan det dels uttalas mer öppet och med mindre läpprundning så att det drar mot det långa a-ljudet (*mas*), dels mer slutet så att det drar mot o-ljudet (*mos*). Precis som med a-ljudet är variationen socialt betingad enligt tidigare forsk-

74. Den mälardalska öppningsdiftongeringen, som Bruce (2010:126–128) beskriver, är dock inte samma diftongering som beskrivits här för det långa a-ljudet i stockholmskan. Den mälardalska öppningsdiftongeringen sker framförallt hos de långa vokalerna *e* och *ä*, men även hos *ö* och *a*.

ning (Gjerdman 1949:29–31⁷⁵, 1954:172–173; Bergman 1951:11; Ståhle 1975:31; Kotsinas 2008:429), även om å-uttalet inte alls beskrivits i samma omfattning.

Gjerdman (1954:173) finner att fyra av hans 35 försökspersoner uttalar å-ljudet något öppnare, medan tre uttalar det "instängdare".⁷⁶ Han nämner möjligheten att det öppnare uttalet "från början endast tillhört de med *o* skrivna orden" och syftar då på det moderna långa å-ljudets två olika ursprung. Det långa å-ljudet i modern svenska härrör nämligen dels från fornsvenskt långt a-ljud, dels från fornsvenskt kort å-ljud (Wessén 1958: § 61 s. 62, § 154, s. 136). I många dialekter, liksom i riksspråket, var det tidigare så att det långa å-ljudet som stammar från fornsvenskt långt a-ljud uttalades slutet, medan det som kommer av det korta fornsvenska å-ljudet uttalades mer öppet. I riksspråket verkar sammanfallet av dessa två olika å-uttal ha skett först mot slutet av 1800-talet eller under 1900-talet (Wessen 1958: § 153, s. 135–136). Så här beskrivs utvecklingen av öppet å-uttal i *Nordisk familjebok* från denna tid (1876–1899, 1904–1926): "Såsom långt befinner det sig i utdöende och ersättes alltmer af slutet *å*, så att i dialektfritt uttal numera vanligen ingen skillnad göres mellan *kol* (ursprungligen med öppet *a*) och *kål*, *son* och *sån* m.m." (1894:355, 1922:907).

Kan det mer öppna och mindre rundade uttalet av det långa å-ljudet i mitt material ha en språkhistorisk förklaring? I så fall skulle alltså detta uttal användas i ord som i fornsvenskan hade kort å-ljud. För att undersöka detta har jag gjort några nedslag i inspelningen med den tidigast födda talaren, en kvinna född 1862 och inspelad 1955 (EH). Det visade sig inte finnas några fall där ord som i fornsvenskan hade kort å-ljud uttalas med ett mer öppet och mindre rundat å-ljud.⁷⁷ I dessa ord använder EH i stället referensuttalet. De ord som

75. Gjerdman (1949:29–31) kontrasterar dock uttalet av det långa å-ljudet i högstatusstockholmskan, exemplifierad med uttalet hos Hjalmar Branting (f. 1860) och Sven Hedin (f. 1865), med uttalet av det korta å-ljudet i lågstatusstockholmskan.

76. Gjerdman (1954:173) förklarar den ringa förekomsten av "de instängdare varianterna" i materialet med att detta uttal verkar tillhöra ett mer känslöbetonat talspråk snarare än ett läsuttal.

77. För ordens etymologi har jag använt SAOB som källa.

EH uttalar med ett mer öppet och mindre rundat å-ljud är snarare sådana som går tillbaka på ett fornsvenskt långt a-ljud – exempelvis *två*. Men det sker inte genomgående – en del andra ord som hade a-vokal i fornsvenskan (t.ex. *båda, då, från*) uttalar EH med referensuttalet. Vissa ord uttalar EH också växlande – exempelvis *på* som hade a-vokal i fornsvenskan och som hon ibland uttalar med referensuttal, ibland med mer öppet och mindre rundat å-ljud. Eftersom jag endast har gjort stickprov i en inspelning ska resultatet givetvis tolkas försiktigt, men det verkar alltså inte som att denna uttalsvariation kan förklaras av den språkhistoriskt betingade åtskillnaden mellan olika å-ljud. Det stämmer också med Gjerdmans (1927:91) tidigare slutsats om tryckstarkt långt å-ljud i sörmländska stadsmål: ”Ingen skillnad göres i något av målen mellan det som återgår på gammal a- och det som återgår på gammal o-vokal.”

Det mer öppna och mindre rundade uttalet av det långa å-ljudet förekommer ibland hos sex informanter i materialet (varav tre även har det mer öppna och mindre rundade a-ljudet). Som framgår av tabell 4.5 är samtliga informanter som använder det mer öppna och mindre rundade långa å-ljudet födda på 1800-talet, och flera av dem är inspelade tidigt, före 1960-talet. När det gäller materialtyp är fyra av sex informanter inspelade i etermedier. För att ge en lite mer konkret inblick i materialet anger jag föräldrahushållets respektive informantens eget yrke (snarare än bara ”högre tjänsteman” eller dylikt). Som synes tillhör fem av informanterna det övre klasskiktet (tre kvinnor och två män), medan den sista informanten tillhör mellanskiktet sett till uppväxten men det lägre skiktet utifrån sitt eget yrke som sömmerska. Eftersom det rör sig om så få som sex fall är det dock knappast möjligt att dra några generaliserbara slutsatser om samvariationen mellan uttal och utomspråkliga variabler.

Det mer slutna å-uttalet är ännu mer sällsynt i materialet. Det används i ett fåtal fall av en manlig talare, född 1904 och intervjuad 1962, som tillhör det lägsta klasskiktet (GK; noterbart är att han även använder det mer slutna uttalet av det långa a-ljudet). Kan då detta å-uttal ha en språkhistorisk bakgrund? I så fall skulle det alltså användas i ord som i fornsvenskan hade långt a-ljud. Eftersom denna inspelning är

TABELL 4.5 Det mer öppna och mindre rundade uttalet av det långa å-ljudet i materialet

Material- typ	Födel- seår	Inspel- ningsår	Kön	Föräldrahushållets yrke	Eget yrke
Forsknings- intervju	1862	1955	K	Grosshandlare	Inget yrke
Etermedia	1865	1935, 1937, 1941	M	Stadsarkitekt	Forskare/upp- täcktsresande
Etermedia	1869	1936, 1934	M	Notarie vid kammar- kollegium	Författare
Etermedia	1882	1968	K	Filosofie doktor, lek- tor vid läroverk	Ingen uppgift om yrke; maken hög- re tjänsteman
Etermedia	1886	1963	K	Kammarherre	Teaterchef och dramatiker
Forsknings- Intervju	1886	1961	K	Lärarinna (modern), kontorist (fadern) ^a	Sömmerska

^a I de fall där båda föräldrarna i ett hushåll yrkesarbetar utgår min klassifikation från den som har högst social position (se avsnitt 3.3), här tillhör yrkena samma klassiskt och därför anges bägge föräldrarnas yrken.

transkriberad⁷⁸ är det en smal sak att kontrollera i vilka ord GK uttalar å-ljudet mer slutet. Orden är (i den ordning de förekommer): *smålänningar, båtarna, några, lådor, få* (verb). De två första orden går tillbaka på fornsvenskt a-ljud. Ordet *några* finns belagt med såväl a- som å-vokal i fornsvenskan. *Låda* är ett yngre ord men enligt SAOB identiskt med *lada*, som även hade a-ljud i fornsvenskan. Även å-ljudet i det sista ordet (*få*) kan härledas ur fornsvensk a-vokal. I alla dessa ord går alltså å-ljudet tillbaka på fornsvenskt långt a-ljud. Precis som ovan är detta bara ett stickprov som måste tolkas försiktigt. Men här pekar alltså resultatet åt motsatt håll: det mer slutna å-uttalet skulle kunna ha en språkhistorisk förklaring. Eftersom det rör sig om så få ord hos en enda talare är det dock möjligt att mönstret är skenbart. Det skulle krävas mer material för att kunna utröna om det är en slump eller om det rör sig om ett reellt mönster.

78. Detta eftersom jag tidigare har gjort en fallstudie av denna inspelning (Öqvist 2013, 2013). Som tidigare nämnts redovisas den i bearbetad form i kapitel 5.

4.5 Det långa i-ljudet

Det långa i-ljudet (som i *fin*) uttalas med referensuttalet som en sluten, främre och orundad vokal. I flera svenska landsbygdsdialekter finns ett alternativt uttal av i-ljudet med dämpad eller "surrande" klang. Det går under benämningen Viby-i eftersom det bland annat förekommer i orten Viby i Närke (se t.ex. Engstrand m.fl. 2000; Engstrand 2004:119; Bruce 2010:132–136; Riad 2014:21).⁷⁹ Ett liknande uttal förekommer i stockholmskan och kallas då inte sällan Lidingö-i (Kotsinas 1994:108–109; Engstrand 2004:119; Riad 2014:21). Namnet skvallrar om dragets sociala status som ett "fint" uttal, då Lidingö är en välbärgad förort norr om Stockholm.

Uttalet verkar ha kommit in i stockholmskan rätt nyligen, och det är intressant att försöka spåra dess inträde. Gjerdman (1949:32–33) är såvitt jag vet den första som uppmärksammar uttalet i stockholmskan. Gjerdman säger sig på senare år ha noterat ett stockholmsuttal av *i* och *y* som påminner om uttalet av dessa ljud i Närke, Göteborg och Medelpad. Han har bland annat observerat det hos flera Stockholmsstudenter som han mött i sitt arbete som universitetslektor i svenska. Langenfelt (1953:134) nämner att "det s.k. Viby-i" har börjat sprida sig i Stockholm men ger ingen närmare beskrivning. När Gjerdman (1954:171) i en senare uppsats återvänder till ämnet beskriver han det som ett av Stockholmspråkets senaste ljudförvärv, och menar att det sannolikt kommit in i stockholmskan genom att ungdomar (särskilt flickor) som tillbringat sommaren på västkusten tagit efter Göteborgsungdomars uttal.⁸⁰ Tre av

79. Hur detta speciella i-ljud faktiskt åstadkoms artikulatoriskt råder det lite olika uppfattningar om (och det kan dessutom säkerligen variera något mellan olika dialekter och också mellan olika individer); se Engstrand m.fl. 2000 och Bruce 2010:132–135 för en diskussion av detta.

80. Björseth (1958:7) framhåller att det dämpade/surrande i-ljud som finns i Göteborg, som han kallar "Göteborgs-i", skiljer sig från Viby-i genom att vara svagare och artikulatoriskt enbart bestå i en högre tungställning och därmed trängre ljudväg. När det gäller uttalets spridning anför han att det förekommer hos kvinnor "i stort sett inom alla samhällslager" medan det för männens del är begränsat till "sådana, som lägger an på att tala tydligt och vårdat, t.ex. präster och lärare" (Björseth 1958:7). Knappt tjugo år senare ansluter sig Holmberg (1976:10) huvudsakligen till Björseths beskrivning men gör också ett i sammanhanget nämnvärt tillägg: "Att detta språkdrag, som Björseth påpekar, inte betraktas som vulgärt utan snarare som 'fint' tycks bekräftas av det mystiska förhål-

studiens 35 försökspersoner uttalar i- och y-ljuden på detta sätt (en 26-årig kvinna från Kungsholmen, en 13-årig pojke från Östermalm samt en 37-årig kvinna från Djursholm; Gjerdman 1954:172).⁸¹ I sin studie av vokaldiftongering hos Stockholmsungdomar nämner Ling (1970:8) även förekomsten av "dämpade" långa i-ljud och y-ljud. Ståhle (1975:32) nämner "surrande i" som ett nytt drag i stockholmskan som han har lagt märke till. Han menar att det är vanligt hos bland annat Djursholms- och Lidingöungdomar och tror att draget kan ha övertagits från "Marstrandssomrarnas societetsspråk" (Ståhle 1975:32).

Draget förekommer endast hos tre talare i materialet. Den första informant som använder det är en man född 1918 som tillhör den övre medelklassen (Bo Lagercrantz). I exemplet nedan finns flera förekomster av draget (vilket anges med "ij").⁸² Det är hämtat från ett radio-program från 1965 där även författaren Per Anders Fogelström medverkar tillsammans med en (icke namngiven) intervjuare. I programmet diskuteras 1964 års bokutgivning med Stockholmsanknytning. Bo Lagercrantz var vid tiden för inspelningen chef för Stockholms stadsmuseum.

Exempel 4:2

Sveriges Radio 1965

SU 219st150 (5,00–6,06)

I: eh du Bo Lagerkrantz: har lovat å (.) börja å välja en i högen innan du får göra de så ska ja ställa en fråga till dej en fråga som väl alla stockholmsintresserade stockholmare å andra gör sej ida Stadsmuséet e stängt för ombyggnad å utvidgning å modernisering .h när får vi komma in igen?
(0,5)

landet att det under senare decennier dykt upp bland standardspråkstalande personer i Djursholm och Stockholm."

81. Dragets sällsynthet tyder enligt Gjerdman (1954:172) på "spridning ovanifrån och ned". Någon närmare förklaring av vad detta innebär ges inte, men det är svårt att inte associera till *change from above*, ett av de två spridningssätt för språkliga förändringar som Labov (1966) lanserade ett drygt decennium senare.

82. Se transkriptionsnyckeln i bilaga 1 för förklaring av övriga symboler.

BL: ja de e eh (ju) verkli en fråga som börjar bli mer å mer pijsam å ja för- står den
.h huset (eh/de) har länge stått därtill det yttre färdit å vackert å fint i sin nya röda ne- barockfärg
.h
eh å de ser så färdit ut
men tyvärr e de ju inte helt i de inre
vi kommer i alla fall att öppna nån gång i slutet på maj .h
dom legre våningarna
som e färdiinvidga för att kunna visa sommartisterna
.h Stockholms forntijd å medeltijd .h
ehm och inte minst dom vackra Tessijnvalven där nere
men eh- å sen för till hösten ska vi väl vara ännu lite mera klara för när
sko-
skolbarnen börjar strömma till

Ytterligare två talare använder det dämpade/surrande i-ljudet: en man född 1933 ur övre medelklassen (författaren Per Wästberg) i inspelningar från 1963, 1964 och 1997 (från Sveriges Radio) och en kvinna född 1946 som tillhör det mellersta klasskiktet och som intervjuades 1971. Samtliga tre talare växlar mellan att använda detta uttal och referensuttalet. Uttalet kommer alltså in i materialet rätt sent (sett till informanternas födelseår). Två av tre talare tillhör det högsta klasskiktet, en det mellersta och ingen det lägsta klasskiktet.

4.6 R-ljudet

Innan vi går närmare in på r-ljudet i stockholmskan behövs en kort bakgrund om r-ljudets variation i svenskan generellt. Jag utgår här från Bruces (2010:146–151) beskrivning av r-ljudet. Samtidigt förklarar jag några nyckeltermen som är bra att känna till när analysen nu övergår från vokaler till konsonanter – den artikulatoriska beskrivningen av konsonanter skiljer sig naturligt nog en del från den av vokaler (se avsnitt 4.2).

I svenskan finns det stor variation i r-ljudets uttal. För det första finns två huvudvarianter, nämligen främre tungspets-r ("rullande" r), som är det allmänna uttalet i centrala och norra Sverige, och bakre tungrots-r ("skorrande" r), som dominerar i Sydsverige. I en gängse fonetisk beskrivning av konsonanter anges vilken del av tungan, munhålan och läpparna som används för att uttala ljudet, vilket kallas för artikulationsställe. Det är framförallt artikulationsstället som skiljer svenskans främre och bakre r-ljud. Som namnet anger uttalas det främre r-ljudet med främre delen av tungan i den främre delen av munnen (tungspetsen mot tandvallen, strax bakom framtänderna), medan det bakre r-ljudet uttalas med bakre delen av tungan i den bakre delen av munnen (tungspenen mot övre delen av svalget). Den normativa eller "kanoniska" formen av r-ljud i svenskan är som ett vibrerande ljud. Då sätts antingen tungspetsen (vid främre r-ljud) eller tungspenen (vid bakre r-ljud) i vibration under ett kort ögonblick. Med fonetiska termer kallas detta uttal för en vibrant eller tremulant. Termerna vibrant eller tremulant beskriver hur språkljudet artikuleras – dess artikulationssätt. Men i dagens svenska är det vibrantiska uttalet knappast det vanligaste i spontant, vardagligt tal. Ofta realiseras r-ljudet i stället utan vibration, alltså med ett annat artikulationssätt. I stället för att tungspetsen eller tungspenen försätts i vibration kommer tungan bara i lätt kontakt med tandvallen respektive övre delen av svalget. Då bildas ett vibrationslöst r-ljud. Artikulationsstället är alltså detsamma som vid vibrantiskt uttal, men artikulationssättet är ett annat. Det vibrationslösa uttalet kan också variera, och vara starkare eller svagare. När tungan kommer i kontakt med artikulationsstället (tandvallen eller svalget) men utan att vibrera bildas vad som kallas en frikativa eller ett frikativt r-ljud. När tungan snarare bara närmar sig artikulationsstället bildas vad som kallas för en approximant eller en halv vokal. (Bruce 2010:146–151)

I centralsvenskt standardspråk, liksom i stockholmskan, används främre r-ljud. Den variation som finns i stockholmskan handlar alltså om artikulationssätt, inte om artikulationsställe.⁸³ Enligt tidigare

83. Det betyder inte att bakre r-ljud inte finns alls i stockholmares tal – i det undersökta materialet finns det exempelvis en informant som använder bakre r-ljud. Men min bedömning är att det är så pass ovanligt att det hellre kan beskrivas som en individuell

forskning kan r-ljudet i äldre stockholmska ofta vara "försvagat" eller vibrationslöst och ibland falla bort helt i obetonad ställning (Uhrström 1911:20; Hesselman 1918:32; Eriksson 1948:22; Bergman 1951:9–10; Gjerdman 1954:174; Ståhle 1975:31–32; Kotsinas 1988a:138; 1989:21; 2005:10, 12, 17; 2008:430, 432). Det vibrationslösa uttalet förekommer allmänt i stockholmskan, enligt Hesselman, Bergman och Ståhle, medan Uhrström skriver att "vulgärspråkets *r* saknar riksspråkets vibration" (Uhrström 1911:20). Kotsinas (1989:21; 2005:12; 2008:432) anför att det vibrationslösa (frikativa eller halv vokaliska) r-ljudet främst hör hemma i lågstatusstockholmskan, medan det rullande (vibrantiska) r-ljudet troligen markerade hög social status i 1800-talets stockholmska och gör så i viss mån även idag. I Gjerdmans (1954:174) studie av 35 stockholmares uttal finns prov på både vibrantiskt och frikativt uttal. Det vibrantiska uttalet förekommer efter konsonant och före annan konsonant än *t*, *d*, *n* och *s*, medan det frikativa uttalet dominerar i initial position och vid långt r-ljud som står mellan två vokaler.⁸⁴ Reducering och bortfall av r-ljudet förekommer i Gjerdmans material speciellt när *r* står sist i ett ord eller är obetonat. Detta gäller 19 av informanterna, de flesta yngre, men bortfallet finns även bland de äldsta talarna (Gjerdman 1954:174–175).

Som nämndes inledningsvis i kapitlet är den intraindividuell variationen i materialet omfattande, och ingenstans är detta lika påtagligt som vid r-ljudet. Detta är inget unikt för mitt material. R-ljudets ansenliga variation har länge uppmärksammats både i världens språk generellt (se t.ex. Engstrand 2004:147, 153) och för svenskans del (t.ex. Lyttkens & Wulff 1889:15*; Gjerdman 1918:65–79; Elert 1966:47; Bruce 2010:148–151). Lyttkens & Wulff (1889) uppger i sin uttalsordbok att r-ljudet i Östra Svealand alltid är tungspets-*r*, "men i början av ord ofta förlorar vibrationen och blir frikativt" (Lyttkens & Wulff 1889:15*).

I sin undersökning av de sörmländska stadsmålen räknar Gjerdman (1918:65–79) till sex olika varianter av tungspets-*r* hos sina 91 infor-

variant än att räknas som en uttalsvariant för stockholmskans del (jfr Bruce 2010:151).

84. Här kan det vara på sin plats att påminna om att materialet till Gjerdmans studie består av uppläst text, inte spontant talspråk. I uppläst text är det troligt att vibrantiskt r-uttal förekommer oftare än i spontant tal, och att frikativt uttal och bortfall av *r* förekommer mera sällan.

manter. Växlingen härleds delvis till variation mellan olika talare, men framförallt till variation hos en och samma talare. Den intraindividella variationen kopplas främst till r-ljudets språkliga omgivning men låter sig inte alltid fångas, särskilt inte i löpande tal (Gjerdman 1918:75). Gjerdman delar upp sitt material i undergrupperna okonstlad läsning, lugnt tal och löpande tal. De språkliga kontexter där rullande *r* tydligt dominerar (i okonstlad läsning och lugnt tal) är före och efter konsonant samt mellan vokaler när det föregår tryckstark vokal, medan frikativt *r* tydligt dominerar ordinitialt, mellan vokaler när *r* är långt och före paus efter tryckstark vokal (Gjerdman 1918:74).

Enligt Elerts (1966) beskrivning (ungefär samtida med många av inspelningarna i mitt material) uttalas uppsvenskt r-ljud ofta som en tremulant, men ett frikativt uttal är också vanligt, särskilt i Stockholm, och de båda uttalen "växlar ofta i en och samma individs tal och efter ljudets ställning i ordet" (Elert 1966:47). På liknande sätt framhåller Bruce (2010:150) fem decennier senare att r-ljudets artikulationssätt inte bara varierar dialektalt, utan i lika hög grad stilistiskt och kombinatoriskt.

Med tanke på den särskilt stora intraindividella variation som finns – och tycks ha funnits ganska länge – för uttalet av r-ljudet kunde man hävda att det egentligen blir missvisande att överhuvudtaget ange ett referensuttal. Särskilt som man i (speciellt den äldre) litteraturen inte sällan stöter på tydligt värderande utsagor där ett rullande eller vibrerande r-uttal framhålls som på olika sätt överlägset ett frikativt (eller halvvokaliskt). I *Nordisk familjebok* (1904–1926) heter det exempelvis: "Det ges flera olika r-ljud. 1. Vibrerade r-ljud (verkliga r-ljud) bilda i språkljudens fonetiska indelning den grupp, som benämnes tremulanter (dallerljud). [...] Inom området för (vibreradt) tungspets-r träffas ej sällan personer, som äro ur stånd att frambringa detta ljud; de ersätta det då vanligen med ovibreradt *r* eller med vokal eller *v*-artade ljud. [...] 2. Ovibrerade r-ljud höra till frikativornas grupp och kallas *r* blott af etymologiska skäl" (*Nordisk familjebok* 1915:799–800). Den här typen av idealisering av det vibrerande uttalet har troligtvis stått i vägen för en mer nykter beskrivning av r-ljudets variation i svenskt talspråk. För enkelhetens skull har jag valt att utgå från det rullande eller vibrantiska

TABELL 4.6 Fördelning av r-ljudets uttalsvarianter i materialet

Uttalsvarianter av /r/	Antal	Procent
Referensuttal ofta	9	7,3
Växelvis referensuttal och frikativt/halvvokaliskt r-ljud	19	15,3
Genomgående frikativt/halvvokaliskt r-ljud	96	77,4
Totalt		

r-ljudet som referensuttal, även om det egentligen kanske snarast är att betrakta som ett slags idealuttal.

R-ljudets uttal i materialet framgår av tabell 4.6. Referensuttalet, det vibrerande uttalet, förekommer hos 28 av informanterna. I materialet som helhet dominerar mycket tydligt det vibrationslösa – det vill säga det frikativa eller halvvokaliska – r-uttalet, som används av 96 informanter. Det är ofta svårt eller rentav omöjligt att urskilja om artikulationssättet är frikativt – varvid tungspetsen kommer i kontakt med tandvallen – eller halvvokaliskt – varvid tungspetsen bara närmar sig eller möjligen nuddar vid tandvallen. Då den viktiga distinktionen i analysen är den mellan det vibrationslösa uttalet och det vibrerande uttalet (referensuttalet), är en åtskillnad mellan frikativa och halvvokal inte nödvändig. Därför använder jag skrivsättet frikativt/halvvokaliskt. Det finns även en särskild variant av det halvvokaliska r-ljudet som ligger nära r-uttalet i nordamerikansk engelska, en retroflex halvvokal ([ɹ̥]; Bruce 2010:148; se även Engstrand 2004:150). Detta uttal är däremot distinkt. Det används av en handfull (5) talare i materialet. Detta uttal har jag uppmärksammat tidigare i en studie av stockholmska i populärmusik (Öqvist 2009, 2010a). I mitt populärmusikmaterial (ett femtiotal musikalbum utgivna 1969–2009) var det retroflexa halvvokaliska r-ljudet tämligen vanligt och förekom i samtliga ställningar, det vill säga först i ett ord, efter konsonant, mellan vokaler samt sist i ett ord (Öqvist 2010a:394). Ofta användes flera olika uttal av r – som frikativa, halvvokal och retroflex halvvokal – i en och samma låt.⁸⁵ Frågan är dock om uttalet av r-ljudet som en retroflex halvvokal ska klassificeras som

85. Samtliga sångares tal undersöktes också översiktligt och alla som använde retroflex halvvokal [ɹ̥] i sin sång använde det också i sitt (intervju)tal (Öqvist 2009).

ett stockholmskt särdrag. Uttalet är kanske mest förknippat med gotländska dialekter (Bruce 2010:148)⁸⁶, men det förekommer också bland mellansvenska talare (ibid.). Är det kanske fråga om en talspråklig uttalsvariant utan specifik geografisk förankring (begränsad till dialektområden med främre r-ljud)? Det är svårt att veta. Eftersom denna uttalsvariant är så pass magert beskriven för svenskans del har jag valt att (preliminärt) räkna den till stockholmskan.⁸⁷

Om vi fokuserar på vilka grupper av talare som använder de olika varianterna av r-ljudet visar det sig finnas signifikanta samband mellan r-ljudets uttal och fyra av de oberoende variablerna: bägge tidsvariablerna, social klass i form av både informantens egen och föräldrahushållets klassposition (SEI) samt materialtyp (tabell 4.7 nedan). Det överlägset starkaste sambandet är det mellan födelseårhundrande (1800-tal eller 1900-tal) och r-ljudsuttal. Av talarna födda på 1800-talet använder 58 procent ett frikativt eller halv vokaliskt uttal, medan hela 95 procent av talarna födda på 1900-talet gör det. Det innebär att 42 procent av informanterna födda på 1800-talet ibland eller ofta uttalar r-ljudet vibrantiskt, medan endast 5 procent av informanterna födda på 1900-talet gör det. När det gäller inspelningsperiod återfinns en klart större andel fall av referensuttal under den första perioden: 31 procent av talarna under period 1 använder det ibland eller ofta jämfört med 13 procent under period 2. Motsvarande siffror för det frikativa/halv vokaliska uttalet blir alltså 69 respektive 87 procent (även om sambandet med inspelningsår är betydligt svagare). Det tycks alltså som om materialet visar uttalets pågående förändring i stockholmskan – att fler och fler, ju senare de är födda (och inspelade), använder vibrationslöst *r*.

Social klasstillhörighet har betydelse på så sätt att talare i den högsta klasspositionen i störst utsträckning använder referensuttalet ibland

86. Eventuellt är det (bland annat) ett sådant retroflectt halv vokaliskt uttal som åsyftas redan 1948 i denna beskrivning av gotländskans r-ljud: "Till kvaliteten kan det beskrivas såsom tämligen svagt artikulerat, föga vibrerande, men ganska utpräglat frikativt, stundom (särskilt hos kvinnor) palatalt, åtminstone i vissa ställningar" (Gustavson 1948:157).

87. Att ett språkdrag förekommer i flera olika dialekter är i sig inget argument mot att klassificera det som en del av en viss dialekt – det är den specifika sammansättningen av språkliga särdrag som definierar en viss varietet, inte dragen tagna var för sig (se Bruce 2010:37).

TABELL 4.7 Bivariat korstabellanalys av r-ljudets varianter. Fördelning av varianter, *r* (procent)

	Ofta referensuttal	Ibland referensuttal	Frikativt/halvvokalt uttal	Totalt (N)	Cramérs V
Födelseår					0,456***
1800-tal	15	27	58	59	
1900-tal	0	5	95	65	
Kön					0,105
Kvinna	9	20	72	46	
Man	6	13	81	78	
Föräldrars klassposition (SEI)					0,259**
Arbetare	0	13	87	47	
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	7	10	83	30	
Högre/ledande tjänstemän, stora företagare och företagsledare	21	21	58	33	
Utbildning					0,160
Folkskola	2	10	88	51	
Realskola eller gymnasieexamen	11	16	73	37	
Universitet	13	19	69	32	
Egen klassposition (SEI)					0,278**
Arbetare	0	6	94	35	
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	0	20	80	40	
Högre/ledande tjänstemän, stora företagare och företagsledare	18	16	66	44	
Inspelningsår					0,248**
1912–1963	13	18	69	62	
1964–2015	1	12	87	67	
Materialtyp					0,204†
Etermedia eller monolog	13	20	67	46	
Intervju	4	13	83	78	
Totalt (%)	7,3	15,3	77,4	–	
Totalt (N)	9	19	96	124	

eller ofta (34 procent). Därpå följer talare i den mellersta klasspositionen där en femtedel ibland använder referensuttalet, medan bara 6 procent av talarna i det lägsta skiktet gör det. Det frikativa och halv-vokaliska uttalet är med andra ord i majoritet i alla tre grupperna (med 66 procent, 80 procent respektive 94 procent). Kotsinas (2008:432) antagande att ett tydligt r-uttal markerar hög social status i stockholmska stämmer alltså med det undersökta materialet.

Ett liknande mönster framträder om vi utgår från föräldrarnas klassposition. Där återfinns dock en större andel som (ibland eller ofta) uttalar r-ljudet vibrantiskt både i det lägre skiktet (13 procent) och i det högre skiktet (42 procent), medan andelen i mellanskiktet är mer eller mindre densamma (5 informanter; 17 procent av samtliga i den positionen). Det frikativa och halv-vokaliska uttalet dominerar således även här i alla tre grupperna (med 58 procent, 83 procent respektive 87 procent).

För att få en klarare och mer välunderbyggd uppfattning av vilka oberoende variabler som har starkast samband med variationen i uttalet av r-ljudet har multivariat binär logistisk regressionsanalys genomförts (tabell 4.8 nedan).⁸⁸

Regressionsanalysen gav signifikanta samband mellan variationen i r-uttal och två oberoende variabler: födelseår och informantens egen klassposition (SEI). Hos informanter födda på 1900-talet är det 49 gånger mer sannolikt att r-ljudet genomgående uttalas frikativt/halv-vokaliskt än hos informanter födda på 1800-talet (oddskvot 48,571). Tillhör talaren det lägsta klasskiktet är det 53 gånger vanligare att hen uppvisar det genomgående frikativa/halv-vokaliska uttalet än om hen tillhör (referensgruppen) det högsta klasskiktet (oddskvot 53,245). Födelseår och egen klassposition är alltså de två oberoende variabler som har det starkaste förklaringsvärdet för r-ljudets uttal.

Analyserna ovan påvisar framförallt två tydliga (och statistiskt signifikanta) mönster: i) det vibrantiska uttalet av r-ljudet (referensuttalet) minskar över tid och det vibrationslösa (frikativa eller halv-vokaliska) uttalet ökar; ii) talare med egen klassposition i det högsta klasskiktet

88. Uttalsvariabeln gjordes alltså binär genom att variabelvärdena "ibland referensuttal" och "ofta referensuttal" slogs samman och ställdes mot variabelvärdet "frikativt/halv-vokaliskt uttal".

TABELL 4.8 Multivariat binär logistisk regressionsanalys av r-ljudet.
Frikativt/halv vokalisert r-ljud

	b	Standardfel	Oddsquot
Födelseår (ref.=1800-tal)			
1900-tal	3,883***	0,942	48,571
Kön (ref.=kvinna)			
Man	1,102	0,767	3,010
Föräldrars klassposition (SEI) (ref.=Högre/ledande tjänstemän m.m.)			
Arbetare	1,270	1,288	3,560
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	1,565	1,040	4,785
Utbildning (ref.=Universitet)			
Folkskola	-0,676	1,418	0,509
Realskola eller gymnasieexamen	0,717	0,934	2,048
Egen klassposition (SEI) (ref.=Högre/ledande tjänstemän m.m.)			
Arbetare	3,975**	1,510	53,245
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	1,527	1,006	4,606
Inspelningsår (ref.= 1912–1963)			
1964–2015	0,192	0,768	1,212
Materialtyp (ref.=Etermedia eller monolog)			
Intervju	-0,761	1,007	0,467
Konstant	-2,446**	0,976	0,087
Nagelkerkes R ²	0,578		
Observationer	112		

använder i större utsträckning referensuttalet än både mellanskiktet och det lägsta klasskiktet (och det vibrationslösa uttalet uppvisar följaktligen det omvända klassmönstret). En fråga som då inställer sig är hur sambandet ser ut mellan tidsvariabeln (i form av födelseår) och klassvariabeln (i form av informantens egen klassposition). Hur fördelar sig de olika uttalsvarianterna av r-ljudet mellan klasskikten hos talarna födda på 1800-talet jämfört med talarna födda på 1900-talet?

TABELL 4.9 Multivariat korstabellanalys av r-ljudet, födelseår och egen klassposition. Fördelning av varianter, r (procent)

Födda	Egen klassposition (SEI)	Ibland/ofta referensuttal	Frikativt/halvvokalt uttal	Totalt (N)	Cramér's V
1800-talet					0,589***
	Arbetare	9,5	90,5	21	
	Lägre tjänstemän, mellan-tjänstemän och småföretagare	40	60	15	
	Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	77,8	22,2	18	
	Totalt	40,7	59,3	54	
1900-talet					0,145
	Arbetare	0	100	14	
	Lägre tjänstemän, mellan-tjänstemän och småföretagare	8	92	25	
	Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	3,8	96,2	26	
	Totalt	4,6	95,4	65	
Alla					0,282**
	Arbetare	6	94	35	
	Lägre tjänstemän, mellan-tjänstemän och småföretagare	20	80	40	
	Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	34	66	44	
	Totalt	21	79	119	

Svaret går att utläsa i den multivariata korstabellanalysen i tabell 4.9, som visar fördelningen av r-ljudets uttalsvarianter mellan klasskikten för informanter födda på 1800-talet respektive på 1900-talet (för att förenkla jämförelserna visas även fördelningen för materialet som helhet igen underst i tabellen).⁸⁹

Variationen i fördelningen av r-ljudets varianter mellan de tre klasskikten är statistiskt signifikant för informanterna födda på 1800-

89. Liksom i den binära logistiska regressionsanalysen gjordes uttalsvariabeln här binär, men av ett annat skäl. Eftersom materialet delats i två finns färre fall i varje undergrupp, vilket gör analysen som helhet mindre säker. Därför är det en fördel att föra samman två variabelvärden till en, så att den beroende variabeln blir binär – det gör analysen mer tillförlitlig (se Barmark & Djurfeldt 2015:143; jfr även avsnitt 3.4).

talet, men däremot inte för informanterna födda på 1900-talet. Sambandet är tämligen starkt (Cramérs V är 0,589, vilket betyder att 59 procent av variationen i r-uttalet hos informanterna födda på 1800-talet låter sig förklaras av informantens egen klassposition). En närmare titt på korstabellanalyserna visar mycket riktigt stora skillnader mellan klasskikten hos informanterna födda på 1800-talet. I gruppen arbetare är fördelningen 9,5 procent (ibland eller ofta) referensuttal och 90,5 procent vibrationslöst uttal, i det mellersta klasskiktet 40 procent (ibland eller ofta) referensuttal och 60 procent vibrationslöst uttal. I det högsta klasskiktet använder hela 77,8 procent av talarna födda på 1800-talet ibland eller ofta referensuttalet, medan 22,2 procent har ett vibrationslöst uttal. Hos informanterna födda på 1900-talet däremot realiserar 95 procent r-ljudet vibrationslöst och skillnaderna mellan grupperna är mycket små. Andelen som (ibland eller ofta) använder referensuttalet är 0 procent för gruppen arbetare, 8 procent för mellanskiktet och 3,8 procent för det högsta klasskiktet. Andelen som uttalar r-ljudet vibrationslöst är följaktligen 100 procent, 92 procent respektive 96,2 procent.⁹⁰ Det är alltså framförallt den förändrade fördelningen av r-ljudets varianter hos informanter som tillhör det mellersta och det högsta klasskiktet som ligger bakom förändringen i r-uttalet över tid.

Talare med den högsta och den mellersta klasspositionen tycks alltså väsentligen ha närmat sig det sedan tidigare etablerade uttalsmönstret hos talarna i den lägsta klasspositionen. På så vis har r-ljudets uttal i materialet gått från att vara tydligt kopplat till social klasstillhörighet (hos talarna födda på 1800-talet) till att inte vara nämnvärt klassmässigt snedfördelat (hos talarna födda på 1900-talet).

Till sist något om den tämligen ovanliga, speciella varianten av vibrationslöst r-ljud: det retroflexa halv vokaliska uttalet av r-ljudet. Det används av fem talare i materialet, som växlar mellan detta uttal och ett

90. Informanterna i mellanskiktet har alltså en något större andel av det vibrantiska uttalet än informanterna i det översta klasskiktet, något som kan föra tankarna till fenomenet hyperkorrektion i betydelsen "the lower middle class tendency to outdo the upper middle class in the use of prestige features in formal styles" (Labov 1966:566–567). Mitt material innehåller ju dock inte olika stilnivåer för samma talare och duger alltså inte till den typen av analys.

”vanligt” vibrationslöst uttal, alltså ett frikativt eller (icke-retroflex) halv vokaliskt uttal. Ingen av dessa fem använder alltså (det vibrantiska) referensuttalet. Den första talaren som har det retroflexa halv vokaliska r-uttalet är en man född 1899 som tillhör överklassen, nämligen Marcus Wallenberg (1899–1982). I en journalfilm gjord av SF 1936, som ger intryck av att vara en reklamfilm för Stockholms Enskilda Bank, använder Marcus Wallenberg detta uttal flera gånger. Nedan visas ett transkriptionsutdrag från denna inspelning. I scenen som exemplet är hämtat från sitter bröderna Jacob Wallenberg (1892–1980) och Marcus Wallenberg vid varsitt skrivbord mitt emot varandra i bankens lokaler. Marcus replik innehåller två fall av det retroflexa halv vokaliska r-ljudet (transkriberat med IPA-tecknet för retroflex approximant [ɹ]).

Exempel 4:3

Stockholms Enskilda Banks 80-årsjubileum, utdrag från *Veckorevy* 19 oktober 1936 (smdb.kb.se/catalog/id/002618397).

JW: Jacob Wallenberg

MW: Marcus Wallenberg

JW: ja förmodar att dom vill sätta in större delen på kapitalräkning för att få två procents förräntning (paus)

det betyder ren förlust för oss

eftersom de för närvarande e omöjligt att låna ut pengar

MW: men de e ju självklart att vi måste behandla våra kunder minst lika bra som andra banker

JW: ja naturligtvis

Uttalet förekommer alltså dels i ordet *våra* – mellan två vokaler, efter den betonade vokalen, dels i ordet *bra* – efter konsonant⁹¹ och före betonad vokal. Ytterligare fyra informanter i materialet uttalar *r* ibland

91. Här kan noteras att ställningen efter konsonant ofta beskrivits som gynnsam för ett vibrantiskt r-uttal (t.ex. Gjerdmann 1918:74; Elert 1966:47); möjligen förekommer även detta ”distinkta” halv vokaliska uttal särskilt ofta i den positionen.

som en retroflex halvvokal: en man född 1918 (i en radioinspelning från 1964), en kvinna född 1919 (radioinspelning 1958), en man född 1929 (forskningsintervju 1995) och en kvinna född 1944 (radioinspelning 2014), och de tillhör alla medelklassen eller övre medelklassen. Med så få informanter som alls använder uttalet är det inte möjligt att dra några slutsatser om eventuella samband med utomspråkliga variabler.

4.7 Supradentaler

I centralsvenskt standardspråk (referensuttalet) uttalas r-ljudet i kombination med någon av svenskans dentala konsonanter (*d, l, n, s, t*) på ett speciellt sätt. I ord som *bard, pärla, korn, farsa* och *sport* bildar r-ljudet och den följande konsonanten en enhet och uttalas som ett enda ljud som kallas för retroflex eller supradental (skrivs med IPA-tecken (*ɖ, ɭ, ɳ, ʂ, ʈ*).⁹² En dental konsonant uttalas genom att tungan trycks mot tänderna eller något bakom tänderna (vid tandvallen). Termen dental syftar alltså på konsonantens artikulationsställe (se inledningen till avsnitt 4.6). En supradental konsonant uttalas med tungan något längre bak i gommen än en dental konsonant. När en supradental uttalas dras och böjs tungan bakåt samtidigt som tungspetsen trycks mot gommen. (Bruce 2010:149–150)

I flera svenska dialekter, bland annat stockholmskan, förekommer ett dentalt uttal av supradentaler. Det innebär att ett ord som exempelvis *bard* uttalas på samma sätt som *bad* och att ordet *sport* uttalas likadant som *spott*.

Uhrström (1911) är den första som omnämner detta dentala uttal som ett Stockholmsdrag. Enligt Uhrström uttalas konsonantkombinationen *rn* dentalt i böjningsändelser som i exempelvis *modern* (av *moder*) i allt slags stockholmska, medan "vulgär-uttalet" dessutom saknar r-

92. Supradentaler förekommer i de dialektområden som har främre r-ljud, med undantag av de (flesta) finlandssvenska dialekterna, där r-ljudet och den följande dentala konsonanten i stället uttalas som två skilda ljud. I det sydsvenska dialektområdet, som har bakre r-ljud, förekommer inte heller supradentaler – även här uttalas r-ljudet och den dentala konsonanten som två olika ljud. (Bruce 2010:149–150)

TABELL 4.10 Fördelning av supradentalers uttalsvarianter i materialet

Uttalsvarianter av supradentaler	Antal	Procent
Referensuttal	91	72,8
Förekomst av dentaler	30	24,0
Genomgående dentaler	4	3,2
Totalt	125	100,0

ljudet helt i *rn*, *rt*, *rd*, och *rs* (Uhrström 1911:20). Hesselman (1918:32) nämner "den alltmer tilltagande tendensen att utplåna skillnaden mellan supradentaler och dentaler" i stockholmskan utan att nämna några eventuella sociala skillnader i uttalets användning. Trettio år senare beskriver Eriksson (1948:22) det dentala uttalet som ett nyare drag i "stockholmskt vulgärspråk" och Bergman (1951:10) menar att dentalt uttal av supradentalerna *rd*, *rn*, *rs* och *rt* undviks i vårdad stockholmska eftersom det betraktas som vulgärt, medan *r:et* i *rl* däremot faller bort även i bildad stockholmska. I Gjerdmans (1954) undersökning uttalar knappt en tredjedel av försökspersonerna ibland supradentalerna *t*, *d*, *ŋ*, och *ɣ* som *t*, *d*, *n* och *s*. Ingen av talarna använder det dentala uttalet genomgående (Gjerdman 1954:175). Lindgren och Ståhle finner i sin studie av Per Ludvig Lindgrens tal att han uttalar supradentaler som rena dentaler i nästan hälften av de fall där ljudet ingår i stavelser som inte är särskilt betonade (Lindgren 1972:183). Kotsinas (1995; 2005:17; 2008:443) beskriver draget som särskilt typiskt för Ekensnacket, men visar också exempel på att det förekommer tidigare, i det sena 1800-talets lågstatusstockholmska (representerat av nyssnämnda Lindgren; Kotsinas 1989:21; 2005:10).

I mitt material är dentalt uttal av supradentaler relativt vanligt, vilket visas i tabell 4.10.

Det dentala uttalet av supradentaler förekommer hos 34 talare i materialet, vilket motsvarar 27,2 procent av informanterna. De flesta av dessa växlar mellan dentalt och supradentalt uttal i olika utsträckning, medan fyra talare i stort sett genomgående använder ett dentalt uttal av supradentaler. Den redan omtalade Per Ludvig Lindgren (född 1863), som framträdde i en mängd inspelningar av Sveriges Radio mellan 1938 och 1955, är den tidigast födda talare i materialet som använder uttalet.

Korstabellanalysen (tabell 4.11) påvisar signifikanta samband mellan variationen i uttal av supradentaler och kön samt alla tre klassvariabler: det dentala uttalet är tydligt kopplat till manligt kön och låg klassposition. Även med materialtyp finns ett statistiskt signifikant samband på så sätt att det dentala uttalet förekommer oftare i forskningsintervjuerna än i etermedierna.

Det dentala uttalet förekommer hos 40 procent av materialets manliga informanter men endast hos 4 procent av kvinnorna ($n=2$). (Här och i det följande sammanförs värdena för "förekomst av dentaler" och "genomgående dentaler" för överskådlighetens skull.) Det dentala uttalet används av en majoritet av talarna i det lägsta klasskiktet, mätt med alla tre klassmåten: hos 51 procent av informanterna uppvuxna i arbetarhem, hos 53 procent bland talarna med högst folkskoleutbildning och hos 63 procent av dem med arbetaryrken. Bland talarna i det högsta klasskiktet (egen klassposition) förekommer det dentala uttalet enbart hos 6 procent, och hos talare som tillhör det mellersta klasskiktet förekommer det dentala uttalet hos 20 procent. För materialtyp är sambandet mindre starkt. Det dentala uttalet förekommer i 34 procent av intervjuerna mot 15 procent av inspelningarna från etermedier.

Då alla tre klassvariablerna har ett signifikant samband med uttalet av supradentaler är det intressant att se om en regressionsanalys ger tydligare skillnader mellan de olika klassvariablerna. Det är också relevant att undersöka hur könsvariabeln, som gav det starkaste sambandet i korstabuleringen (även om skillnaderna är små), står sig i förhållande till klassvariablerna. Den multivariata binära logistiska regressionsanalysen av uttalet av supradentaler framgår av tabell 4.12 nedan.⁹³

Regressionsanalysen visar att talarens kön är den faktor som bidrar mest till skillnaden i uttal av supradentaler – det är 46 gånger troligare att män uppvisar förekomst av det dentala uttalet än att kvinnor gör det (oddskvot 46,305). Även informantens egen klassposition har ett signifikant samband med variationen i uttal av supradentaler – det är nästan 22 gånger vanligare att arbetare har förekomst av det dentala

93. Variabelvärdena "förekomst av dentaler" och "genomgående dentaler" har sammanförts och ställts mot referensuttalet för att göra variabeln binär.

TABELL 4.II Bivariat korstabellanalys av supradentalers varianter. Fördelning av varianter, supradentaler (procent)

	Referens- uttal	Före- komst av dentaler	Genom- gående dentaler	Totalt (N)	Cramér's V
Födelseår					0,011
1800-tal	73	24	3	59	
1900-tal	73	24	3	66	
Kön					0,393***
Kvinna	96	4	0	46	
Man	59	35	5	79	
Föräldrars klassposition (SEI)					0,310***
Arbetare	49	45	6	47	
Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	80	17	3	30	
Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företags- ledare	94	6	0	34	
Utbildning					0,342***
Folkskola	47	45	8	51	
Realskola eller gymnasieexamen	86	14	0	37	
Universitet	94	6	0	33	
Egen klassposition (SEI)					0,372***
Arbetare	37	52	11	35	
Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	80	20	0	40	
Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	91	9	0	45	
Inspelningsår					0,097
1912–1963	73	23	5	62	
1963–2015	75	24	1	68	
Materialtyp					0,206†
Etermedia eller monolog	85	13	2	46	
Intervju	66	30	4	79	
Totalt (%)	73	24	3	–	
Totalt (N)	91	30	4	125	

TABELL 4.12 Multivariat binär logistisk regressionsanalys av uttalet av supradentaler. Förekomst av dentalt uttal av supradentaler

	b	Standardfel	Oddsquot
Födelseår (ref. = 1800-tal)			
1900-tal	0,406	0,856	1,502
Kön (ref. = kvinna)			
Man	3,835***	1,031	46,305
Föräldrars klassposition (SEI) (ref. = Högre/ledande tjänstemän m.m.)			
Arbetare	1,271	1,211	3,564
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	1,025	1,104	2,787
Utbildning (ref. = Universitet)			
Folkskola	1,357	1,353	3,885
Realskola eller gymnasieexamen	0,922	1,125	2,514
Egen klassposition (SEI) (ref. = Högre/ledande tjänstemän m.m.)			
Arbetare	3,070*	1,382	21,551
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	0,535	0,939	1,708
Inspelningsår (ref. = 1912–1963)			
1964–2015	-0,602	0,843	0,548
Materialtyp (ref. = Etermedia)			
Intervju	-0,170	0,957	0,843
Konstant	-6,804***	1,396	0,001
Nagelkerkes R ²	0,653		
Observationer	113		

uttalet än att (referensgruppen) högre/ledande tjänstemän har det (oddsquot 21,551). För de två andra klassvariablerna blir däremot sambanden inte signifikanta. Regressionsanalysen visar alltså ännu klarare än korstabuleringen att den egna klasspositionen är den klassvariabel som har det starkaste förklaringsvärdet.

Kön och social klass i form av egen klassposition var också de oberoende variabler som hade tydligast samband med uttalet av supradentaler i den bivariata analysen. Där var sambanden ungefär lika starka för båda variablerna. I den multivariata binära logistiska regressionsanalysen, där sambanden mellan alla variabler tas i beaktande, blir där emot uttalets samband med kön avsevärt starkare än dess samband med klass. Genom regressionsanalysen klargörs alltså att kön är den variabel som har störst betydelse för variationen i uttal av supradentaler.

Endast två av informanterna som ibland använder det dentala uttalet är kvinnor. De är födda 1873 respektive 1881 (inspelningsår 1961 respektive 1963) och deras uttal utmärker sig inte på andra punkter. Båda växte upp i arbetarhem, på Södermalm respektive Gamla stan, gick sex år i folkskolan och yrkesarbetade sedan hela sina liv, som affärsbiträde respektive hattmodist (bägge arbetaryrken). De enda kvinnor som använder uttalet var alltså båda yrkesarbetande och tillhörde arbetarklassen, sett till både uppväxtmiljö och eget yrke.

Endast fyra talare som utifrån egen s_{SEI} tillhör det högsta skiktet använder ibland det dentala uttalet. Det är värt att notera att tre av dessa har tagit två kliv uppåt på klasstegen – de är alltså uppvuxna i arbetarhem. En av informanterna har inte förändrat sin klasstillhörighet, utan tillhör den övre medelklassen utifrån föräldrahushållets såväl som sin egen klassposition. Det är en man född 1881, som var professor i pedagogik och psykologi och även litteraturkritiker. Han medverkade 1963 i Sveriges Radio och berättade "minnen från Söder" från sin uppväxt på Södermalm i monologform (fadern var kyrkoherde i Katarina församling). Denne talare använder endast det dentala uttalet två gånger, i båda fallen över ordgränser (i fraserna "för sig" respektive "på vars flöjel"). Eftersom hans sociala klasstillhörighet skiljer sig från de övriga informanternas och materialtypen dessutom är etermedier (offentligt tal, här dessutom monologiskt) är det intressant att han överhuvudtaget använder uttalet. Individuell variation förekommer givetvis alltid. Men det går också att spekulera i huruvida det dentala uttalet var mer utbrett i stockholmskan då informanterna var unga, något som i alla fall inte motsägs av den tidigare litteraturen om stockholmska. Det dentala uttalet är ett tydligt brott mot skrivbilden, och blev kanske därför stig-

matiserat och på utgående hos yngre generationer. Detta kan i sin tur ha lett till att även en del äldre talare följde med i förändringen (det vill säga genomgick en livsloppsförändring; jfr Sankoff 2005:1011 och se vidare avsnitt 3.1).

4.8 Sje-ljudet

Sje-ljudet (som i *sjuk* och *dusch*) har i svenskan två huvudsakliga uttalsvarianter, bakre sje-ljud (som även kallas mörkt) och främre sje-ljud (som även kallas ljusst). Skillnaden ligger framförallt i tungans rörelse och placering. Vid bakre uttal höjs tungryggen mot bakre delen av gommens tak, samtidigt som läpparna rundas något. Vid främre uttal placeras i stället den främre delen av tungan mot den bakre tandvallen (det vill säga strax bakom tänderna). (Bruce 2010:161–162)

Sje-ljudet beskrivs relativt ingående i den fonetiska litteraturen eftersom uttalet uppvisar påtaglig variation – regional, social och individuell – i det svenska språkområdet. Historiskt kan dagens sje-ljud spåras tillbaka till tre olika ursprung: i) inhemska ord med *sk*, *stj*, *sj* som stegvis förmjukats till sje-ljud (i de flesta dialekterna), vilket troligen skedde från äldre fornsvensk tid och ända in i nysvensk tid (Wessen 1958:§49 s. 57, § 161 s. 141; Bergman 1968:41), ii) inhemska ord med *rs* som övergick till ett supradentalt ljud (i många dialekter) under nysvensk tid, troligen så sent som på 1700-talet (Wessén 1958:§166 s. 146; Bergman 1968:104), samt iii) lånord med sje-ljud. Hos nutida talare av central-svenskt standardspråk, liksom av östlig mellansvenska, växlar sje-ljudet typiskt mellan bakre och främre uttal, som ofta har komplementär distribution (Elert 1966:48–49; Bruce 2010:165–166; Riad 2014:60–63). Det bakre sje-ljudet används före betonad vokal och morfeminitialt (alltså först i ett ord eller morfem) som i orden *sjuk* och *variation*. Det främre sje-ljudet används i övriga positioner, exempelvis efter betonad vokal och morfemfinalt (sist i ett ord eller morfem) som i *dusch* och *hyssja* (Riad 2014:62).⁹⁴

94. Bruce ger en mindre detaljerad beskrivning av variationen och anger endast att

Vissa talare använder dock, regelmässigt eller ibland, det främre uttalet även före betonad vokal och morfeminitialt. Detta uttal är socialt sett "finare" (Bruce 2010:166) och del av en tidigare prestigenorm (Riad 2014:62), medan det bakre uttalet är mer neutralt (Bruce 2010:166). Elert (1966:49) uttrycker detta mer allmänt så att "många personer i Stockholm och i norra Sverige" använder det främre sje-ljudet. Enligt Bruce kan det främre uttalet förväntas förekomma oftare och mer genomgående i bildade kretsar och bland kvinnor, och eventuellt även hos äldre talare, eftersom det tycks ha varit vanligare förr (Bruce 2010:166, 215). Enligt Riad finns det i Stockholmsregionen en tendens att överanvända det ljusa sje-ljudet i formella kontexter just eftersom detta uttal är förknippat med prestige (Riad 2014:62–63). Samtidigt finns åtskillig variation på individnivå och det kan vara svårt att finna ett fast mönster för sje-ljudsanvändningen i det centralsvenska området (Bruce 2010:165; Riad 2014:62).⁹⁵

I den tidigare forskningen om stockholmska omnämns sje-ljudet första gången på 1950-talet, då Bergman (1951:9) beskriver det som socialt graderat. Bergman menar att ett främre uttal av sje-ljudet (som det finala i *dusch*) i högreståndsspråket mer och mer tränger ut ett äldre, bakre sje-ljudsuttal även då det står initialt (som i *sjuk*). Gjerdman (1954) uppger att det främre uttalet brukar ses som särskilt stockholmskt (utan att ange någon social differentiering) och att det är vanligt hos försökspersonerna i hans studie, även om endast fem av försökspersonerna använder det genomgående; övriga växlar. Kotsinas (2005:12, 15; 2008:429, 432) menar att det främre sje-ljudet är förknippat med högre social klass och finner det endast hos högstatustalarna i sina studier (Sven Hedin f. 1865, EH (kvinna) f. 1862, JN (man) f. 1904).

I sin empiriska studie av uttalet i städerna i Sörmland finner Gjerdman (1918:131) att 16 (av totalt 91) informanter genomgående eller väx-

bakre sje-ljud används i ställning före betonad vokal och främre sje-ljud efter betonad vokal (Bruce 2010:165).

95. Det främre sje-ljudet har beskrivits som "fint" även i Göteborgsspråket: "Det s.k. fina sj-ljudet, som påminner om ett supradentalt rs, finns individuellt, särskilt hos kvinnor" (Björseth 1958:15). I Holmbergs senare beskrivning av språket i Göteborg betonas den könsmissiga snedfördelningen ännu mer (Holmberg 1976:21).

TABELL 4.13 Fördelning av sje-ljudets uttalsvarianter i materialet

Uttalsvarianter av sje-ljudet	Antal	Procent
Referensuttal	91	72,8
Växelvis bakre och främre i position 1	11	8,8
Oftast främre i position 1	22	17,6
Ingen förekomst av variabel	1	0,8
Totalt		

lande uttalar sje-ljudet främre (i ord som *sju*, *skinn*, *skjorta*). Då 13 av dessa 26 talare är kvinnor menar Gjerdman (1918:131) att ”man med en viss rätt kunde kalla det fruntimmers-sje” och att det viktigaste spridningscentrumet för detta ”fina” sje-ljud är Stockholm.

Talarna i mitt material följer oftast det gängse (då- och nutida) centralsvenska och östmellansvenska mönstret för sje-ljudsuttalet, så att det sje-ljud som kommer före betonad vokal och morfeminitialt (vilket jag kallar position 1) uttalas bakre, medan det sje-ljud som kommer efter betonad vokal och morfemfinalt (vilket jag kallar position 2) uttalas främre. Detta uttalsmönster – referensuttalet – dominerar tydligt hos 91 informanter, vilket framgår av tabell 4.13.

Hos drygt en fjärdedel av talarna förekommer ett främre uttal av sje-ljudet också i position 1. Hos 22 informanter (17,6 procent) dominerar detta uttal, medan 11 av materialets talare (8,8 procent) växlar mellan att använda främre och bakre sje-ljud i position 1.

Korstabellanalysen nedan visar signifikanta samband med variationen i sje-ljudets uttal och födelseår, kön, samtliga klassvariabler samt materialtyp (tabell 4.14). De starkaste sambanden föreligger mellan sje-ljudets uttal och materialtyp samt alla tre klassvariablerna. Därefter kommer födelseår och till sist kön.

I etermedierna finns större andel förekomster av det främre sje-ljudet än i forskningsintervjuerna: 51 procent av talarna i etermedier har ibland eller oftast främre sje-ljud i position 1, medan endast 13 procent av informanterna i forskningsintervjuerna har det. Detta är inte ett oväntat mönster med tanke på att det främre uttalet anses finare och därmed kan förväntas förekomma mer frekvent i radio och tv. Men

TABELL 4.14 Bivariat korstabellanalys av sje-ljudets varianter. Fördelning av varianter, sje-ljud (procent)

	Referens- uttal	Växelvis bakre och främre sje-ljud	Över- vägande främre sje-ljud	Totalt (N)	Cramérs V
Födelseår					0,243*
1800-tal	64	9	27	58	
1900-tal	82	9	9	66	
Kön					0,213 †
Kvinna	63	9	28	46	
Man	79	9	12	78	
Föräldrars klassposition (SEI)					0,371***
Arbetare	94	2	4	47	
Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	70	10	20	30	
Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	36	21	42	33	
Utbildning					0,305***
Folkskola	92	2	6	51	
Realskola eller gymnasieexamen	68	8	24	37	
Universitet	47	22	31	32	
Egen klassposition (SEI)					0,378***
Arbetare	97	3	0	35	
Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	85	3	13	40	
Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	43	20	36	44	
Inspelningsår					0,098
1912–1963	70	8	21	61	
1964–2015	74	12	15	68	
Materialtyp					0,428***
Etermedia eller monolog	49	20	31	45	
Intervju	87	3	10	79	
Totalt (%)	73	9	18	–	
Totalt (N)	91	11	22	124	

sambandet kan i mitt material även knytas till den asymmetriska fördelningen mellan informanternas sociala klasstillhörighet (i form av informantens egen klassposition) och materialtyp. Som framkom i kapitel 3 medverkar exempelvis hela 73,3 procent av talarna i det högsta skiktet i etermedierna, men bara 5,7 procent av informanterna i det lägsta skiktet (se vidare avsnitt 3.2, tabell 3.12). Att social klass och materialtyp på så sätt samvarierar kan bidra till att förstärka klassmönster i materialet.

Ser vi till klassvariablerna så ökar andelen talare som använder det främre sje-ljudsuttalet med stigande utbildningsnivå och klassposition (och minskar således med sjunkande utbildningsnivå och klassposition). Med utgångspunkt i föräldrahushållets klassposition använder 63 procent av talarna i det högsta klassskiktet det främre uttalet växelvis eller oftast, men bara 30 procent av talarna uppvuxna i tjänstemanna-/småföretagarhem och 6 procent av talarna uppvuxna i arbetarhem. Bland dem som har universitetsutbildning finns det främre uttalet hos 53 procent, bland dem som har gått realskola eller gymnasium hos 32 procent och bland dem med högst folkskola hos 8 procent. Hos informanter vilkas egna yrken tillhör det högsta klassskiktet använder drygt hälften, 53 procent, ibland eller oftast det främre uttalet, medan 16 procent av informanterna i mellanskiktet och endast 3 procent i det lägsta klassskiktet gör det.

Klassdimensionen av sje-ljudets uttalsvariation skulle också kunna beskrivas på följande sätt. En talare som använder det främre sje-ljudet (ibland eller ofta) tillhör troligen det högsta klassskiktet. En talare som använder referensuttalet kan däremot inte tydligt placeras i en viss social klass, eftersom variationen här är större. Utgår vi i stället från social klasstillhörighet har framförallt talare ur arbetarklassen en mycket tydlig tendens att inte använda det främre uttalet utan referensuttalet. Det går däremot inte att göra en bestämd förutsägelse om talare från (övra) medelklass och överklass. Dessa grupper är visserligen i klar majoritet bland dem som har ett främre sje-uttal, men inte så få av dem använder mestadels referensuttalet.

När det gäller födelseår använder 64 procent av talarna födda på 1800-talet referensuttalet, och följaktligen är det 36 procent som ibland eller ofta använder främre sje-uttal. Bland informanterna födda på

1900-talet är det 82 procent som har referensuttalet, och alltså 18 procent som ibland eller ofta uttalar sje-ljudet främre. Referensuttalet ökar alltså över tid i materialet, mätt i informantens födelseår, på det främre sje-uttalets bekostnad.

Korstabuleringen gav alltså signifikanta samband mellan sje-ljudsuttalet och hela 6 (av 7) oberoende variabler. En regressionsanalys genomfördes för att få en tydligare bild av de oberoende variabelernas betydelse och se om några av sambanden försvagas eller förstärks (tabell 4.15 nedan).⁹⁶

De variabler som uppvisar signifikanta samband med uttalet av sje-ljudet i regressionsanalysen är informantens födelseår, kön och social klass i form av både föräldrars och egen klassposition. Jämfört med den bivariata analysen är det alltså två variabler som fallit bort: social klass i form av utbildning och materialtyp.⁹⁷ Regressionsanalysens främsta bidrag är här att den ger en tydligare uppfattning om sambandens inbördes viktning. Sannolikheten för att det främre uttalet används ökar klart mest om informanten tillhör det högsta klasskiktet (oddskvot: 81,648). Även för födelseår och kön är sambanden tämligen starka, medan det är svagare för föräldrars klassposition. Egen klassposition är alltså den variabel som har klart störst betydelse för sje-ljudets uttalsvariation.

Precis som för r-ljudets del aktualiseras frågan om hur tidsvariabeln och klassvariabeln kan tänkas hänga samman. Den multivariata korsstabuleringen i tabell 4.16 nedan visar hur sje-ljudsuttalets varianter fördelar sig mellan klasskikten för informanter födda på 1800-talet respektive på 1900-talet (för att förenkla jämförelserna visas fördelningen för materialet som helhet underst i tabellen).⁹⁸

96. Uttalsvariabeln gjordes binär genom sammanslagning av variabelvärdena "växelvis bakre och främre sje-ljud" och "övervägande främre sje-ljud".

97. Som framhölls ovan (se även avsnitt 3.2, tabell 3.10) är materialtyp och klass tydligt korrelerade med varandra genom den asymmetriska fördelningen mellan informanternas sociala klasstillhörighet (i form av informantens egen klassposition) och materialtyp. Materialtyp får därmed ett mindre starkt "egenvärde" och försvagas i den multivariata analysen, där de oberoende variablerna ställs mot varandra.

98. Uttalsvariabeln gjordes binär på samma sätt som i den multivariata binära logistiska regressionsanalysen i tabell 4.15 (se fotnot 96).

TABELL 4.15 Multivariat binär logistisk regressionsanalys av sje-ljudet.
Ibland eller oftast främre sje-ljud

	b	Standardfel	Oddsquot
Födelseår (ref.=1900-tal)			
1800-tal	3,229**	1,001	25,245
Kön (ref.=man)			
Kvinna	3,004**	0,966	20,159
Föräldrars klassposition (SEI) (ref.=Arbetare)			
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	0,843	0,980	2,323
Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	1,995†	1,029	7,353
Utbildning (ref.= Folkskola)			
Realskola eller gymnasieexamen	-0,533	1,337	0,587
Universitet	-0,317	1,467	0,728
Egen klassposition (SEI) (ref.= Arbetare)			
Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	1,507	1,512	4,512
Högre/ledande tjänstemän, storföretagare och företagsledare	4,402*	1,902	81,648
Inspelningsår (ref.=1964–2015)			
1912–1963	-1,445	0,933	0,236
Materialtyp (ref.=Etermedia eller monolog)			
Intervju	-1,179	0,992	0,307
Konstant	-5,807***	1,691	0,003
Nagelkerkes R ²	0,687		
Observationer	112		

Variationen i fördelningen av sje-ljudets varianter mellan de tre klassskikten är statistiskt signifikant både för informanterna födda på 1800-talet och för informanterna födda på 1900-talet. Till skillnad från r-ljudets uttal är alltså sje-ljudets uttal kopplat till social klasstillhörighet under hela undersökningsperioden. Men förändringsmönstret liknar ändå r-ljudets. Det som ligger bakom den förändring över tid som likväl finns är den ändrade fördelningen av sje-ljudets varianter hos informanter som tillhör det mellersta och det högsta klasskiktet. Infor-

TABELL 4.16 Multivariat korstabellanalys av sje-ljudets varianter hos talare födda på 1800-talet vs 1900-talet. Fördelning av varianter, sje-ljudet (procent)

		Referens- uttal	Växelvis eller över- vägande främre sje-ljud	Totalt (N)	Cramérs V
Födda	Egen klassposition (SEI)				
1800-talet					0,676***
	Arbetare	95	5	21	
	Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	67	33	15	
	Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	18	82	17	
	Totalt	62	38	53	
1900-talet					0,488***
	Arbetare	100	0	14	
	Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	96	4	25	
	Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	59	41	27	
	Totalt	82	18	66	
Alla					0,528***
	Arbetare	97	3	35	
	Lägre tjänstemän, mellan- tjänstemän och småföretagare	85	15	40	
	Högre/ledande tjänstemän, stor- företagare och företagsledare	43	57	44	
	Totalt	73	27	119	

manterna i det lägsta klasskiktet har däremot ungefär samma fördelning, oavsett om de är födda på 1800-talet eller på 1900-talet.

Som vi såg ovan fick även könsvariabeln ett relativt starkt genomslag i regressionsanalysen. För att få en bättre förståelse av hur kön samverkar med klass gjordes två olika multivariata korstabellanalyser av sje-ljudets uttal, egen klassposition och kön. Tabell 4.17 nedan visar hur sje-ljudets uttalsvarianter fördelar sig mellan könen inom respektive klasskikt.

TABELL 4.17 Multivariat korstabellanalys av uttalet av sje-ljudet, egen klassposition och kön. Fördelning av varianter, sje-ljudet (procent)

Egen klassposition (SEI)	Kön	Referens-uttal	Växelvis eller övervägande främre sje-ljud	Totalt (N)	Cramérs V
Arbetare	Kvinna	92	8	12	0,237
	Man	100	0	23	
Lägre tjänstemän, mellan-tjänstemän och småföretagare	Kvinna	71	29	17	0,347*
	Man	96	4	23	
Högre/ledande tjänstemän, storföretagare & företagsledare	Kvinna	17	83	12	0,328*
	Man	53	47	32	
Totalt	Kvinna	61	39	41	0,198*
	Man	79	21	78	

Först kan vi konstatera att det finns en statistiskt signifikant skillnad mellan könen i det mellersta och i det högsta klasskiktet (samt även sett till samtliga fall), men däremot inte i det lägsta klasskiktet. I det lägsta skiktet dominerar i stället referensuttalet helt hos bägge könen. Det gör det även hos männen i det mellersta klasskiktet, medan däremot en knapp tredjedel av kvinnorna i mellanskiktet ibland eller oftast använder det främre uttalet. Inom det högsta klasskiktet är skillnaden mellan könen ännu större. Endast 17 procent av kvinnorna använder referensuttalet, medan hela 83 procent således ibland eller oftast använder det främre sje-ljudet. Hos männen i det högsta klasskiktet är referensuttalet fortfarande i knapp majoritet med 53 procent, medan alltså knappt hälften (47 procent) använder det främre sje-uttalet.

Tabell 4.18 visar hur sje-ljudets uttalsvarianter fördelar sig mellan klasskikten för respektive kön. Denna korstabulering gav statistiskt signifikanta skillnader mellan klasskikten för bägge könen. Det innebär att variationen i uttal är kopplad till social klass för såväl kvinnor

TABELL 4.18 Multivariat korstabellanalys av uttalet av sje-ljudet, kön och egen klassposition. Varianter av sje-ljudet (procent)

Kön	Egen klassposition (SEI)	Referens-uttal	Växelvis eller klar dominans av främre sje-ljud	Totalt (N)	Cramérs V
Kvinna	Arbetare	92	8	12	0,611***
	Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	71	29	17	
	Högre/ledande tjänstemän, stora företagare och företagsledare	17	83	12	
Man	Arbetare	100	0	23	0,546***
	Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	96	4	23	
	Högre/ledande tjänstemän, stora företagare och företagsledare	53	47	32	
Totalt	Arbetare	97	3	35	0,528***
	Lägre tjänstemän, mellantjänstemän och småföretagare	85	15	40	
	Högre/ledande tjänstemän, stora företagare och företagsledare	43	57	44	

som män. På så sätt finns alltså ingen nämnvärd skillnad mellan könen. Eller lite annorlunda uttryckt: klasskillnaderna i sje-ljudsuttalet är konstanta (tabell 4.18), medan könsskillnaderna återfinns i det mellersta och översta skiktet, men inte i det lägsta klassskiktet (tabell 4.17).

I den multivariata korstabellanalysen av födelseår och klassposition (tabell 4.16) var skillnaderna i uttalet av sje-ljudet mellan klasskikten statistiskt signifikanta både för informanterna födda på 1800-talet och för informanterna födda på 1900-talet. Nu vet vi också att sambandet mellan social klass och sje-ljudsuttalets variation är statistiskt signifikant hos bägge könen. Dessutom finns signifikanta skillnader mellan könen inom det mellersta och det högsta klassskiktet. Ett tydligt mönster för sje-ljudets uttalsvariation är att kvinnorna i det högsta

klasskiktet använder främre sje-ljud i betydligt större utsträckning än någon annan grupp.

Till sist något om hur sje-ljudets uttal växlar också hos en och samma person – den intraindividuela variationen. Som nämndes ovan framhåller Bruce (2010:165) och Riad (2014:62) att den individuella variationen i sje-ljudets uttal är omfattande och att det inte alltid går att finna något klart uttalsmönster. Även i mitt material är den intraindividuela variationen påfallande. Ofta förekommer bägge sje-ljuden i position 1 även hos talare som har en tydlig övervikt för det ena uttalet.

Elva av talarna har som nämnts en mer betydande variation. Hos fem av dessa har jag analyserat samtliga förekomster av sje-ljudet för att försöka hitta eventuella fonetiska/fonologiska mönster för växlingen. En faktor som skulle kunna ha betydelse för sje-ljudsuttalet är assimilation. Assimilation innebär att ett språkljud blir mer likt ett närliggande språkljud. Det är en form av uttalslättnad som vi i de flesta fall gör automatiskt, utan att tänka på det. I det här fallet handlar det om assimilation av artikulationsställe. Uttalet av sje-ljudet skulle då påverkas av ett närliggande språkljuds artikulationsställe. Antingen kan det föregående språkljudets artikulationsställe påverka sje-ljudet (kallas progressiv assimilation), eller så kan det efterföljande ljudets artikulationsställe påverka sje-ljudet (kallas regressiv assimilation). Sje-ljud som står först i ett ord och som följs av en främre vokal (som i *charmig, sked, skicka, skyldig, stjärna, skön*) skulle då ha en starkare tendens att uttalas främre än sje-ljud som följs av en bakre vokal (som i *sjal, skjorta, sjuk*). I de fall sje-ljudet kommer först i ett morfem, men mitt i ett ord (t.ex. *projekt, diskussion*) skulle även den föregående vokalens artikulationsställe kunna tänkas påverka. Om sje-ljudet föregås av en bakre vokal och följs av en främre, som i det nyss nämnda exemplet *projekt*, blir det givetvis svårt att avgöra vad som potentiellt har störst inverkan (och i sådana fall blir det eventuella förklaringsvärdet av assimilationen begränsat). I löpande tal kan även sje-ljud som kommer först i ett ord påverkas av närmast föregående språkljud. Ett artikulationsställe längre fram i munnen skulle då vara en mer gynnsam omgivning för ett efterföljande främre sje-ljud, medan ett språkljud med artikulationsställe längre bak i munnen skulle främja ett bakre sje-ljudsuttal.

Jag har inte kunnat hitta någon regelmässig fonetiskt/fonologiskt betingad variation hos någon av talarna. Tvärtom finns flera fall där talare växlar mellan bakre och främre uttal utan synbar förklaring. Ett exempel får illustrera. Marcus Wallenberg⁹⁹ (född 1899, inspelad 1936, 1963 och 1980, tillhör det högsta klasskiktet) uttalar ordet *engagemang* med främre sje-ljud och ordet *energi* med bakre sje-ljud. I *engagemang* både föregås och följs sje-ljudet av en främre vokal, och där uttalar Wallenberg alltså det främre. I ordet *energi* föregås sje-ljudet av en främre vokal tillsammans med en främre konsonant (*er*) och följs av en främre vokal (*i*), men här uttalar han det alltså bakre. Det närmaste som liknar ett mönster återfinns hos Herbert Tingsten (född 1896, inspelad 1964 i såväl radio som tv, tillhör det högsta klasskiktet)¹⁰⁰ som genomgående använder främre sje-ljud i ord med slutledsbetoning som slutar på -tion, till exempel *situation*, *ambition*, *sanktion*, *legitimation*. Sje-ljudet följs visserligen av en bakre vokal (*o*) men det tycks snarare vara ordformen som har betydelse – samtliga dessa är ju franska lånord med final betoning som slutar på -tion. Inga andra tydliga mönster framkom hos de fem talarna som närstuderats.

4.9 Äldre rikstalspråkliga drag

I materialet förekommer fyra uttalsvarianter som jag har klassificerat som äldre rikstalspråkliga drag snarare än Stockholmsdrag. Tre av dem är vanliga i materialet, särskilt hos talarna födda på 1800-talet, och de är inte könsmässigt eller socialt differentierade: uttalsvarianten *opp(e)* (snarare än dagens standarduttal *upp(e)*), bortfall av ändelsevokalen -e (t.ex. *tiden* uttalas *tid'n*) samt tje-ljud med t-förslag (då exempelvis *kyrka* uttalas med inledande t-ljud, så kallat affrikativt uttal). Dessa särdrag

99. Marcus Wallenberg jr (1899–1982) var företagsledare, bland annat vd för SEB under många år och ledande medlem av Wallenbergfamiljen (farfar till kusinerna Jacob och Marcus Wallenberg, bägge födda 1956 och dagens främsta företrädare för den inflytelserika familjen) (*Nationalencyklopedin*).

100. Herbert Tingsten (1896–1973) var publicist (chefredaktör för *Dagens Nyheter* 1946–1959); statsvetare (professor i statskunskap vid Stockholms högskola 1935–1946) och författare (*Nationalencyklopedin*).

bidrar påtagligt till det intryck av "äldre rikstalspråk" som stora delar av materialet ger. Mer sporadiskt förekommer ett uttal av *honom* med långt o-ljud i den första stavelsen ([hu:nom:]). Denna uttalsvariant kan höras hos elva talare i materialet, födda mellan 1862 och 1901. Eftersom det rör sig om uttalet av ett specifikt ord blir det svårt att säga något om användningsmönster i förhållande till sociala variabler – ordets frekvens varierar alltför kraftigt. Med reservation för detta kan jag ändå konstatera att tio av elva som använder uttalet är män medan den sociala klasstillhörigheten däremot är blandad.

Uttalsvarianten *opp(e)* finns hos de flesta (ca 80 procent) av informanterna födda på 1800-talet och hos knappt hälften av informanterna födda på 1900-talet. En hel del informanter använder omväxlande *opp(e)* och *upp(e)*. Uttalet *opp(e)* torde ha varit det vanliga i vardagligt tal då informanterna växte upp, och eventuellt även senare. I Dalins (1850–1853) ordbok anges uttalet av *upp* vara "äpp" i vardagsspråket. I sin uppställning av olika stilarter i svenskan placerar Lyttkens & Wulff (1889:8*–9*) *opp* både i kategorin socialt tal ("finare umgängesspråk: umgängligt" respektive "okonstlat samtalspråk: ledigt") och i kategorin ohyfsat tal ("självsvåldigt hvardagsspråk: hvardagligt" respektive "bygdemålsfärgat språk: vulgärt"). Uttalsvarianten *upp* placerar de i kategorin offentligt tal (som i sin tur består av underavdelningarna "gudstjänst-, lag- och skaldespråk: högtidligt" respektive "borjerligt föredragningspråk: vårdat"). I *Nusvensk ordbok* (Östergren 1968, band 9, s. 163) beskrivs *opp* som den vanliga formen i samtalspråket "åtminstone i de centrala provinserna". Formen *upp* anges som den normala i skriftspråk, medan *opp* anges vara något vardaglig eller skönlitterär i skrift. I *Nationalencyklopedins ordbok* (1995–96:520) anges *opp* kort och gott vara vardagligt.

Bortfall av obetonat *e* mellan dental konsonant och *n* förekommer hos drygt hälften av informanterna födda på 1800-talet, och hos ett tiotal av talarna födda på 1900-talet. En namnkunnig talare bland dessa är Olof Palme (född 1927).¹⁰¹ Uttalet används framförallt i bestämd slutar-

101. Sven Olof Joachim Palme (1927–1986) var partiledare för Socialdemokratiska arbetarepartiet 1969–1986 och statsminister under två perioder, 1969–1976 samt från 1982 fram till dess han mördades den 1 mars 1986 (*Svenskt biografiskt lexikon*).

tikel i ord som slutar på dental konsonant (*d, l, n, s, t*).¹⁰² Några exempel från materialet är *tid'n, skärgård'n, plats'n, Klaratrakt'n*. I vissa fall sker bortfallet även vid morfemgräns inuti ett ord, till exempel i *belåt'nhet*. I ordet *tiden* tycks bortfallet av *e* vara särskilt vanligt – hos somliga talare finns det enbart i det ordet.

I sin uttalsordbok skriver Lyttkens & Wulff (1889:25*) om detta uttalsdrag: ”Att -el- och -en- i synnerhet efter t och d kunna bli stavelsebildande l och n utan annan vokal, ha vi icke särskilt angivit, ehuru det stundom förekommer i hvardagligt tal”. I samma författares ljudlära anges att ändelsen -en ibland faller bort ”i hastigt dagligt tal” (Lyttkens & Wulff 1885:184). Noreen (1903–1907:428) går så långt som att säga att uttalet -n är det vanliga efter stamslut på -d och -t och att uttalet -en där ”i Sverige knappast träffas annat än i vårdad sång och affekteradt tal, i finländsk svenska däremot ofta hos den yngre generationen”. Hesselman (1911:144) anför att bortfall av *e* i slutartikeln tillhör ”de bildades samtalspråk” i större delen av det uppsvenska området och delar av det mellansvenska området, under nysvensk tid såväl som i samtiden.¹⁰³ Hundra år senare beskriver Bruce (2010:215) något liknande som ett exempel på uttalet i svenska ljudfilmer från 1930- och 1940-talen. Obetonade stavelser på -en, -er, -el, särskilt i ord med akut accent (t.ex. *vatten, pudel, heder*), uttalades då ofta med stavelsebildande konsonant och obetydligt vokalinslag före, medan vokalen hörs tydligare i dagens svenska (Bruce 2010:215). Bruces iakttagelse är alltså något mer generell. Det förekommer också att draget räknas som dialektalt. Eriksson (1948:21) anger att bestämd artikel ”sammandrages i ord som *karn, fotn, dörrn*” i upplandsmålen inklusive Stockholmsdialekt, medan Källskog m.fl. (1993:71) skriver: ”Kännetecknande för målen i Svealand och Norrland är att den trycksvaga vokalen före *n* i ändelser faller bort efter vissa konsonanter.”¹⁰⁴

102. Som beskrevs i 4.7 så syftar termen dental alltså på konsonantens artikulationsställe, och en dental konsonant uttalas genom att tungan trycks mot tänderna eller något bakom tänderna (vid tandvallen).

103. Hesselman kallar det dock för en (yngre) synkope av slutartikelns *e* (1911:144).

104. Exempelorden som ges (från olika delar av Uppland) är *delen, kvällen, våren, isen, liten, bjuden, bonden, gården* (det vill säga konsonanter före -en är: -l, -ll, -r, -s, -t, -d).

Det är alltså långtifrån glasklart om draget i mitt material bäst beskrivs som regionalt färgat talspråk eller som rikstalspråk. Att det tycks stamma från uppsvenska dialekter är inte heller något som utesluter att det är rikstalspråkligt – många andra drag har också tagits upp i rikspråket därifrån (se Eriksson 1948). Sammantaget anser jag det rimligt att räkna draget som rikstalspråkligt i mitt material, med en liten reservation för att det eventuellt vore mer rättvisande att se det som ett regionalt uppsvenskt drag, men hur som helst inte som något utmärkande för stockholmska.

Uttal av tje-ljudet med t-förslag används ibland av omkring hälften av talarna födda på 1800-talet men bara hos en handfull av talarna födda på 1900-talet. Enligt Lyttkens och Wulff (1885:238; 1889:15*) uttalas tje-ljudet alltid med inledande t-ljud i hela östra Svealand (liksom i södra Götaland, men däremot inte i delar av norra Götaland; Lyttkens & Wulff 1889:18*–19*). Bruce (2010:164) nämner att det affrikativa uttalet fortfarande förekommer hos äldre generationer. Precis som när det gäller uttalsvarianten *opp* torde alltså tje-ljud med t-förslag fortfarande ha varit det dominerande, rikstalspråkliga uttalet när informanterna födda på 1800-talet växte upp.

Uttalsvarianten av *honom* med långt o-ljud i den första stavelsen används alltså av elva talare (varav tio är män) som är födda mellan 1862 och 1901. Detta uttal har i populärkulturen ibland kommit att förknippas med stockholmska, särskilt äldre traditionell arbetarklasstockholmska, gärna då exemplifierat med Rolle Stoltz (ishockeyspelare och sportkommentator, f. 1931). I Dalins (1850–1853) ordbok anges både uttalet med kort å-ljud (alltså dagens standarduttal) och uttalet med långt o-ljud, utan kommentar. I *Svenska språkets lagar* skriver Rydqvist (1868:199) att *honom* ”har det första o oftare långt och slutet, det andra alltid kort och öppet”. Lyttkens och Wulff (1889:108) anger både uttalet med kort å-ljud och uttalet med långt o-ljud, med kommentaren att de olika uttalen ofta används ”omväxlande av samma personer”. Även i *Nusvensk ordbok* (Östergren 1919–1972; uppslagsordet *han*, återfinns i band 3 utgivet 1931) nämns bägge uttalen, och det kan vara värt att notera att uttalet med långt o-ljud är det som anges först. Utifrån de citerade uttalshandböckerna finns det således goda grunder för att klassificera

uttalet [hu:nəm:] som en äldre rikstalspråklig form, snarare än som särskilt stockholmsk.

Bruket av alla dessa fyra uttalsvarianter avtar alltså i frekvens under undersökningsperioden. *Opp(e)* går från att vara den dominerande varianten till att fortfarande vara vanlig, medan användningen av de resterande tre varianterna ännu tydligare avklingar med tiden.

4.10 Övriga särdrag

I materialet finns ett par särdrag som inte brukar förknippas med stockholmska: tjockt l-ljud, som förekommer hos 14 informanter, och uttal av konsonantförbindelsen *sl-* som *schl-* (t.ex. *slog* uttalas *schlog*; *l* uttalas här tunt), som förekommer hos 8 informanter. Samförekomsten av dessa två uttalsvarianter är inte särskilt hög: 3 informanter använder både tjockt *l* och *schl-*.

Avsaknaden av tjockt l-ljud i stockholmskan har tidigare lyfts fram som anmärkningsvärd (Hesselman 1918:31; Ståhle 1981a:9) eftersom detta uttal annars är mycket utbrett i svenska dialekter, framförallt i mellersta och norra Sverige (Lundell 1879:48). För Sörmlands del finner Gjerdman (1918:60–61) att tjockt l-ljud är mycket vanligt hos de stadsbor som han studerat, särskilt i ställning efter konsonant, före konsonant och mellan två vokaler. Men ingen av talarna uttalar l-ljudet konsekvent tjockt ens i dessa positioner, utan växlar mellan tunt och tjockt l-uttal utan något uppenbart mönster. Redan under det sena 1600-talet säger Samuel Columbus (1678) att hovfolket uttalar l-ljudet tunt, och vid mitten av 1700-talet skriver Sven Hof (1753) att tjockt l-ljud inte förekommer i Stockholm (eller i Finland, Skåne och Småland) och att det också undviks i offentligt tal. Enligt Wessén (1958:§165 s. 146) spred sig det tunna l-uttalet till stockholmskan, men däremot inte till andra stadsmål eller omgivande landsmål, under den nysvenska perioden.

De allra flesta informanterna i mitt material uttalar l-ljudet tunt, men det finns alltså fjorton talare som ibland använder tjockt *l*. Åtta av dessa har bott utanför Stockholm under delar av uppväxten (i orterna

Enebyberg, Enköping, Eskilstuna, Ljusterö, Lovön, Strängnäs, Uppsala Ekeby och Västerås). Dessa talare borde därmed ha exponerats för detta uttalsdrag mer frekvent än om de bott i Stockholm hela tiden. Man skulle därför kunna tänka sig att de tagit upp draget i sitt eget tal och sedan behållit det. Men denna förklaring är inte helt tillfredsställande. Det finns nästan lika många informanter som har liknande bakgrundsförhållanden men som inte använder tjockt *l*. Dessutom har sex av de fjorton talare som ibland uppvisar tjockt *l*-ljud bott i Stockholm hela livet.

Uttalet av konsonantförbindelsen *sl-* som *schl-* (med tunt eller tjockt *l*) förekommer under 1800-talets senare del enligt Lundell (1878:76) i stora delar av mellersta och norra Sverige (i Norrbotten, norra Ångermanland, Medelpad, Jämtland, Härjedalen, Sörmland, Närke och Västergötland, medan dess förekomst är ”mycket osäker” i Dalsland och Bohuslän). Några decennier senare är draget enligt samma författare belagt även i Dalsland och Bohuslän samt eventuellt också längre söderut, i Småland (Lundell 1910:36). Enligt Gjerdmans (1918:97) studie är det vanligt förekommande i Sörmland. Av de åtta informanter som ibland uttalar förbindelsen *sl-* med sje-ljud (och med tunt *l*) har sju bott hela livet i Stockholm, medan en talare har växt upp på Lovön¹⁰⁵, det vill säga i Uppland, där draget vad jag kunnat hitta inte är belagt i litteraturen.

Även om dessa två uttalsdrag knappast är typiskt stockholmska används de av stockholmare i mitt material. Uttalsvariationen håller sig inte nödvändigtvis inom de gränser som språkvetenskapen gärna ritar upp (jfr Eckert 2004:109).

105. Denna talare använder ibland även tjockt *l*-ljud.

4.11 Den äldre stockholmskans uttal och uttalsvariation – diskussion och slutsatser

I tabell 4.19 nedan visas en sammanställning av de statistiskt signifikanta samband mellan de oberoende variablerna och de beroende variablerna som framkommit i de bivariata korstabellanalyserna, respektive de multivariata binära logistiska regressionsanalyserna.

Som framgår av tabell 4.19 är social klass, tätt följd av tidsvariabeln, den mest framträdande oberoende variabeln i studien. Social klass i form av informantens egen klassposition (SEI) visade signifikanta samband med tre olika uttalsvariabler i både den bivariata analysen och regressionsanalysen: uttalet av r-ljudet, supradentaler och sje-ljudet. Multivariata korstabellanalyser visade vidare att informantens klassposition samverkade med födelseår när det gäller r-ljudet och även i viss mån sje-ljudet. Därigenom nyanserades bilden av framförallt r-ljudets uttal. Variationen i r-uttal visade sig nämligen ha ett statistiskt signifikant samband med social klasstillhörighet enbart hos informanterna som födda på 1800-talet.

Informantens föräldrahusålls klassposition hade i den bivariata analysen signifikanta samband med samma tre uttalsvariabler som informantens egen klassposition, det vill säga r-ljudet, supradentaler och sje-ljudet. För sje-ljudet blev detta samband signifikant också i regressionsanalysen. Informantens utbildningsnivå, till sist, uppvisade signifikanta samband med supradentalernas och sje-ljudets uttalsvariation. Dessa samband förelåg bara i den bivariata analysen.

I den multivariata binära logistiska regressionsanalysen ställdes de olika klassvariablerna mot varandra. Informantens egen klassposition (SEI) hade starkast samband med uttalsvariationen i alla tre regressionsanalyserna (och i två av regressionerna försvann alltså de signifikanta sambanden för de två andra klassvariablerna). Informantens egen klasstillhörighet har alltså det största förklaringsvärdet av de tre klassvariablerna, vilket indikerar att klasspositionen som vuxen är mer avgörande för uttalet än klassbakgrunden.

Jämte social klass är tidsvariabeln den viktigaste oberoende variabeln i studien. Särskilt gäller detta informantens födelseår, som uppvisar sig-

TABELL 4.19 Statistiskt signifikanta samband mellan oberoende och beroende variabler

Oberoende variabler	Signifikanta samband med språkliga variabler enligt bivariat kors-tabellanalys	Signifikanta samband med språkliga variabler enligt multivariat binär logistisk regressionsanalys
TID Födelseår	det långa ä-ljudet r-ljudet sje-ljudet	r-ljudet sje-ljudet
Inspelningsår	det långa ä-ljudet r-ljudet	
KÖN	supradentaler sje-ljudet	supradentaler sje-ljudet
SOCIAL KLASS Föräldrars klassposition (SEI)	r-ljudet supradentaler sje-ljudet	sje-ljudet
Utbildning	supradentaler sje-ljudet	
Egen klassposition (SEI)	r-ljudet supradentaler sje-ljudet	r-ljudet supradentaler sje-ljudet
MATERIALTYP	r-ljudet sje-ljudet	

nifikanta samband med tre språkliga variabler i den bivariata analysen: det långa ä-ljudet, r-ljudet och sje-ljudet. Sambandet stärktes ytterligare av regressionsanalysen, som visade på signifikanta samband mellan informantens födelseår och uttalet av de två sistnämnda variablerna: r-ljudet och sje-ljudet. Materialets inspelningsår hade signifikanta samband med två språkliga variabler i den bivariata analysen: det långa ä-ljudet och r-ljudet.

Variabeln kön spelar mindre roll för uttalsvariationen i det undersökta materialet än födelseår och social klassposition. Kön visade ett signifikant samband för två av variablerna: sje-ljudet och supradentaler. Sambanden var signifikanta i både de bivariata analyserna och de multivariata binära logistiska regressionsanalyserna, men blev i bägge fallen starkare i regressionsanalyserna. Särskilt gällde detta supradentaler, där kön visade sig vara den variabel som har starkast förklarings-

värde för uttalsvariationen. För sje-ljudet gjordes två olika multivariata korstabellanalyser för att fördjupa förståelsen av hur kön och klass samverkar med varandra. Dessa analyser visade att det fanns signifikanta skillnader mellan könen inom det mellersta och högsta klassskiktet, men inte i det lägsta (där i stället referensuttalet, det bakre sje-ljudet, dominerade helt hos bägge könen). Dessutom visade det sig finnas signifikanta skillnader mellan klasskikten inom bägge könen. Variationen i sje-ljudets uttal har alltså samband med social klass för såväl kvinnor som män.

Materialtyp visade sig vara den minst betydelsefulla oberoende variabeln i undersökningen. Den hade ett signifikant samband med två språkliga variabler i den bivariata analysen, sje-ljudet och r-ljudet, och inte med någon av de språkliga variablerna i regressionsanalyserna. En viktig orsak till det är troligen att materialtyp i min undersökning är tydligt kopplad till social klass genom den mycket ojämna fördelningen mellan informanternas sociala klasstillhörighet (i form av informantens egen klassposition) och materialtyp. Till exempel medverkar i stort sett samtliga informanter i det lägsta klassskiktet (94,3 procent) i forskningsintervjuer, men knappt tre fjärdedelar av mellanskiktet (72,5 procent) och bara en dryg fjärdedel av talarna i det högsta skiktet (26,7 procent) (se avsnitt 3.2, tabell 3.12 och även avsnitt 4.8). Genom den multivariata binära logistiska regressionsanalysen blir det tydligt att de fördelningsmönster för materialtyp som framkom i den bivariata analysen till stor del kan förklaras av talarnas klasstillhörighet.

I en studie med så pass få fall som denna är en av förutsättningarna för att erhålla tillförlitliga och statistiskt signifikanta resultat att man håller nere antalet värden som varje variabel kan anta (se avsnitt 3.4). Detta är särskilt centralt när det gäller tidsvariabeln, eftersom åldersspridningen i materialet är så ojämn. Det här medför givetvis att de samband som framkommer mellan tidsvariablerna och de språkliga variablerna blir grova och övergripande. Med detta sagt vill jag lyfta fram uttalsmönstren för r-ljudet och sje-ljudet som studiens tydligaste fall av förändring över tid. Det frikativa/halvvokaliska uttalet av r-ljudet ökar sin andel från 58 procent hos talarna födda på 1800-talet till 95 procent hos talarna födda på 1900-talet. Det vibrantiska uttalet

(referensuttalet) går alltså från att förekomma ofta eller ibland hos 42 procent av talarna födda på 1800-talet till att förekomma hos enbart 5 procent av informanterna födda på 1900-talet. Sett till inspelningsperiod använder 31 procent av talarna referensuttalet ibland eller ofta under den tidigare perioden, jämfört med 13 procent under den senare perioden. Motsvarande siffror för det frikativa/halvvokaliska uttalet blir alltså 69 respektive 87 procent.

Som den multivariata korstabellanalysen visade (tabell 4.8) använde informanter i det lägsta klasskiktet i princip enbart det frikativa/halvvokaliska r-uttalet – både de som var födda på 1800-talet och de som var födda på 1900-talet. Här kommer alltså också social klass in i bilden: det skedde ingen (nämnvärd) förändring över tid i fördelningen av uttalsvarianterna av r-ljudet om vi bara ser till talare i det lägsta skiktet. För informanter som tillhörde det mellersta och det högsta klasskiktet däremot föreligger en mycket markant skillnad i hur de olika uttalsvarianterna fördelar sig hos dem som var födda på 1800-talet jämfört med dem som var födda på 1900-talet. Talare med den högsta och den mellersta klasspositionen kan alltså sägas ha närmat sig det redan tidigare etablerade (frikativa/halvvokaliska) r-uttalet hos talarna i den lägsta klasspositionen. Det vibrantiska r-uttalet finns kvar i endast mycket ringa omfattning. Därmed upphör också i stort sett uttalet av r-ljudet att variera efter social klass i det undersökta materialet. (Det hade varit intressant att jämföra dessa resultat med analyser av r-ljudets variation i mer nutida stockholmska, men det saknas tyvärr forskning på det området.)

Jag har tidigare framhållit den osedvanligt omfattande variation i r-ljudets uttal som föreligger i mitt material såväl som i tidigare studier (se vidare avsnitt 4.6). Därför är det klokast att tolka resultaten med försiktighet. Snarare än att dödförklara det vibrantiska r-uttalet i stockholmskan bör vi vara öppna för att mer tillfälliga orsaker kan vara en del av förklaringen till att det är så magert representerat hos informanterna födda på 1900-talet. Men med så pass tydliga (och statistiskt signifikanta) skillnader råder det ändå inget tvivel om att det frikativa eller halvvokaliska r-uttalet har ökat kraftigt på bekostnad av det vibrantiska r-uttalet över tid i materialet.

Uttalet av sje-ljudet uppvisar ett liknande förändringsmönster som uttalet av r-ljudet. Också här tappar ett uttal mark som företrädesvis används av informanter i det högsta och det mellersta klasskiktet – det främre sje-ljudet – även om förändringen inte är lika kraftig som för r-ljudet. Hos talarna födda på 1800-talet använder 36 procent ibland eller ofta ett främre sje-uttal (i position 1) och 64 procent alltså det bakre referensuttalet, medan motsvarande siffror för informanterna födda på 1900-talet är 18 respektive 82 procent. Sett enbart till social klass ökar andelen talare som använder det främre sje-ljudsuttalet med stigande klassposition (medan den minskar med sjunkande klassposition). Liksom för r-ljudet undersöktes hur tidsvariabeln födelseår och klassvariabeln egen klassposition kunde tänkas hänga samman med uttalet av sje-ljudet genom multivariat korstabellanalys (tabell 4.16).

Resultatet blev här ett annat: variationen i hur sje-ljudets varianter fördelar sig mellan de tre klasskikten visade sig vara statistiskt signifikant både för informanterna födda på 1800-talet och för informanterna födda på 1900-talet. Det främre sje-ljudsuttalet är därmed fortsatt socialt snedfördelat. Men r-ljudet och sje-ljudet uppvisar ett liknande förändringsmönster. Fördelningen av uttalsvarianterna ändras bland informanter i det mellersta och det högsta klasskiktet, men inte bland informanterna i det lägsta klasskiktet (som alltså uppvisar i stort sett samma fördelning oavsett om de är födda på 1800-talet eller på 1900-talet). Det främre sje-ljudsuttalet minskar alltså över tid på bekostnad av det bakre sje-ljudsuttalet (referensuttalet), men har fortfarande samband med social klass i det undersökta materialet.

I fråga om både r-ljudet och sje-ljudet samverkar alltså tidsvariabeln och klassvariabeln med varandra, och för sje-ljudets del samspelar även könsvariabeln med klassvariabeln.

I Kotsinas (1994) studie av stockholmskt ungdomsspråk, där de inspelade ungdomarna är födda omkring mitten av 1970-talet,¹⁰⁶ dominerar det bakre uttalet av sje-ljudet med totalt 74,6 procent av förekomsterna i materialet. Det främre sje-ljudets andel uppgår till 15,7 procent

106. Födelseår uppges inte, detta är min ungefärliga beräkning utifrån att ungdomarna var 14–17 år gamla när de spelades in 1989–1991 (Kotsinas 1994:29).

(Kotsinas 1994:III-II2, II6).¹⁰⁷ Det främre uttalet förekommer främst i Norr (överklass- och övre medelklassområde), där det uppgår till 27,4 procent, och det är klart vanligare hos flickorna (36,6 procent jämfört med pojkarnas 19,5 procent). I Söder (arbetarklass- och lägre medelklassområdet) används uttalet endast i 3,6 procent av fallen (med ojämn könsfördelning även där, 6,9 respektive 0,5 procent). Fördelningen av sje-ljudets varianter är alltså ungefär densamma som i min studie, och sambandet mellan främre sje-ljudsuttal och högre social klass respektive kön kvarstår. Det tycks alltså inte ha skett några större förändringar när det gäller sje-ljudsuttalet i stockholmskan. Vi ska dock komma ihåg att studierna skiljer sig kraftigt åt vad gäller material och metod – en synkron studie av Stockholmsungdomars uttal är inte direkt jämförbar med en diakron studie av äldre stockholmares uttal, och jämförelserna måste därmed bli försiktiga.

Studiens mest frekventa stockholmska särdrag är det välkända Stockholms-e:et. Det långa ä-ljudet uttalas mer slutet ibland eller genomgående av närapå samtliga talare i materialet (96,8 procent; bara 3,2 procent använder genomgående referensuttalet). Drygt två tredjedelar av talarna (70,4 procent) använder det slutnare uttalet genomgående, och en dryg fjärdedel (26,4 procent) använder det slutnare uttalet växelvis med referensuttalet. Jämfört med de tre konsonantvariablerna finns här avsevärt mindre variation att förklara. Men uttalet av det långa ä-ljudet uppvisar en viss förändring över tid. Sambandet mellan tidsvariabeln och variationen i uttalet av ä-ljudet är dock inte så starkt – det blev statistiskt signifikant i den bivariata korstabellanalysen och även i den multivariata regressionsanalysen när bara en tidsvariabel togs med, men inte när bägge tidsvariablerna inkluderades. Det växlande uttalsmönstret blir något vanligare, medan det genomgående mer slutna uttalet blir ovanligare, sett till både informanternas födelseår och materialets inspelningsår. Därtill dyker det upp några informanter med genomgående referensuttal, samtliga födda på 1920-talet och inspelade på 1990-talet.

107. Resterande 9,7 procent utgörs av ett "bakre, achlaut-liknande, raspigt uttal [x]" (Kotsinas 1994:III) som inte förekommer i mitt material.

Det är intressant att betrakta också dessa resultat i ljuset av det som framkommit i forskningen om modernare stockholmska. Det mesta tyder på att det slutnare uttalet är på väg att försvinna. Dessutom har ett öppnare uttal av det långa ä-ljudet, som tidigare bara använts framför *r*, etablerats bland yngre generationer stockholmare (Kotsinas 1994:114–117; Gross, Boyd, Leinonen & Walker 2016). I Kotsinas studie (där talarna som nämnts är födda omkring mitten av 1970-talet) realiseras det långa ä-ljudet mer slutet i totalt 16,6 procent av fallen, medan det mer öppna uttalet uppgår till 20,5 procent och standarduttalet till 62,9 procent. I Gross, Boyd, Leinonen & Walker (2016) analyseras uttalet av ä-ljudet hos gymnasieungdomar födda omkring tio år senare¹⁰⁸, och där finns inte det mer slutna uttalet representerat alls hos Stockholmsungdomarna. Med detta ”facit” i hand går det att tolka utvecklingen över tid i mitt material – en minskning av andelen talare med genomgående mer slutet uttal av ä-ljudet jämte en ökning av andelen med växlande uttal – som ett tidigt skede i denna förändring. Som nämdes i avsnitt 4.2 öppnar denna förändring också för möjligheten att de fyra talare i mitt material som genomgående använder referensuttalet kan ha genomgått en livsloppsförändring. De skulle i så fall ha använt det mer slutna uttalet i yngre år, då detta uttal dominerade i stockholmskan, och mer och mer gått över till referensuttalet i takt med att detta blev vanligare.

Det långa ä-ljudet i stockholmskan har alltså under 1900-talet gått från att uttalas mer slutet än referensuttalet (Stockholms-e) till att – åtminstone hos yngre talare – i stället uttalas mer öppet än (det tidigare) standarduttalet. Men det är inte bara i Stockholm som yngre personer använder detta uttal. Ett öppnare uttal av ä-ljudet har även påvisats hos yngre talare i stora delar av det svenska språkområdet (Leinonen 2010:93–96, 196, 198). Leinonen (2010) jämför vokaluttalet hos yngre talare (20–35 år) och äldre talare (55–75 år) i en tvärsnittsstudie. Materialet utgörs av Swedia-projektets inspelningar gjorda 1998–2001. Totalt analyseras 1 170 talare från 98 olika landsbygdsorter i Sverige och Fin-

108. Detta är min egen uppskattning utifrån att ungdomarna gick på gymnasiet då de spelades in i början av 2000-talet.

land jämte 12 talare av standardsvenska. Lite förenklat kan man beskriva det så att de flesta yngre talare, inklusive talarna av standardsvenska, uttalar ä-ljudet öppet både framför *r* och i övriga positioner (Leinonen 2010:196, 198). Tillsammans med en liknande förändring av ö-ljudet kan detta vara en pågående språkförändring som i längden leder till att det svenska vokalsystemet förändras (Leinonen 2010:198):

Öppningen av vokalerna i *lär* och *dör* kan ses som tillnärmning till standardsvenska, medan öppningen av vokalerna i *nät* och *söt* är en novation. Analyserna i denna avhandling visar att novationen håller på att breda ut sig till ett stort antal av de svenska dialekterna. Ett öppet uttal av *ä* och *ö* i alla kontexter innebär att allofonin hos dessa vokaler försvinner. De allofoniska varianterna av dessa vokaler har länge komplicerat fonologiska beskrivningar av det standardsvenska vokalsystemet. En förlust av allofonin skulle alltså betyda en väsentlig förenkling av vokalsystemet.

Det långa ä-ljudets dagar som Stockholmsvariabel tycks alltså vara räknade.

Exkurs: jämförelse i verklig tid

De senaste decenniernas sociolingvistiska forskning har gjort det möjligt att jämföra longitudinella studier med tvärsnittsstudier (Sankoff 2006; se vidare avsnitt 3.1). Det har visat sig att tvärsnittsstudier kan underskatta språkförändringsprocessers hastighet genom att förbise livsloppsförändringar (se t.ex. Sankoff & Blondeau 2007:582), men också att hastigheten kan överskattas som en följd av att vissa talare förändrar sitt språk i en annan (motsatt) riktning än språksamhället i stort (Wagner & Sankoff 2011:275). Ytterligare en möjlighet som påvisats i en panelstudie är att vissa talare ökar och vissa andra talare minskar sin andel av en innovativ variant – något som kan göra det svårt att hitta tydliga mönster (Gregersen, Maegaard & Pharao 2009). När det gäller de förändringsprocesser i stockholmskan som min studie verkar ha fångat går det egentligen inte att säga något substantiellt om hastigheten. Förutom att undersökningen är alltför ofullständig för att fullt ut vara en tvärsnittsstudie, finns det ingen longitudinell studie att jämföra med –

TABELL 4.20 Talare som medverkar i flera medieinspelningar

Födelseår	Talare	Social klass	Inspelningsår
1899	Marcus Wallenberg	Högsta skiktet	1964, 1980
1901	Arne Borg	Mellersta skiktet	1964, 1983
1920	Maud Reuterswärd	Högsta skiktet	1948, 1949, 1963
1927	Olof Palme	Högsta skiktet	1964, 1977
1927	Elisabeth Söderström	Högsta skiktet	1963, 1965, 1981, 1986, 1997
1933	Per Wästberg	Högsta skiktet	1963, 1964, 1997
1934	Olle Adolphson	Mellersta skiktet	i.u., 1963, 1973, 1979, 1993
1944	Ulf Stark	Högsta skiktet	1964, 2015

den forskning om modernare stockholmska och om svenska dialekter i stort som har refererats ovan kan knappast användas för denna typ av detaljerade jämförelser.

I mitt material finns emellertid ett fåtal fall som möjliggör något slags longitudinell jämförelse. Som tidigare framgått medverkar ett antal talare i flera olika medieinspelningar (se avsnitt 3.2). De flesta är inspelade flera gånger under loppet av några få år, men för åtta talare går det mer än tio år mellan tillfällena (se tabell 4.20).

Hur realiseras då de undersökta uttalsdragen av dessa talare? För sex av sju variabler dominerar referensuttalet mycket tydligt. Samtliga talare använder referensuttalet för a-ljudet och å-ljudet, medan i-ljudet ibland uttalas dämpat/surrande av en talare (Per Wästberg). R-ljudet uttalas i vissa fall vibrantiskt av en talare (Maud Reuterswärd) och ibland som en retroflex halvsvokal av en talare (Marcus Wallenberg). Dentalt uttal av supradentaler förekommer hos en talare (Arne Borg). Sje-ljudet uttalas oftast främre av två talare och växelvis främre och bakre av två. Referensuttalet är alltså i majoritet för alla dessa variabler.

Undantaget är det långa ä-ljudet, som också är den enda variabel som uppvisar någon möjlig förändring. Fem av de åtta talarna uttalar det växelvis mer slutet och växelvis med referensuttalet, medan tre uttalar det genomgående mer slutet. Samtliga dessa talare använder alltså Stockholms-e i mer eller mindre stor omfattning, och ingen av dem genomgår heller någon drastisk förändring. Men hos en informant (Ulf

Stark) förändras ä-uttalet från att ha uttalas genomgående mer slutet år 1964, till att realiseras växelvis mer slutet och med referensuttalet år 2015 (notera även att det här är hela 51 år mellan inspelningstillfällena). Hos två av informanterna (Marcus Wallenberg och Elisabeth Söderström) uttalas ä-ljudet visserligen växlande vid samtliga inspelningstillfällena, men jag har noterat en tendens till fler förekomster av referensuttal i de senare inspelningarna, samt även en tendens till att det slutnare uttalet då realiseras mindre slutet. Hos fem av informanterna fanns ingen förändring. Sammanfattningsvis verkar alltså fem av åtta talare behålla samma uttal av variabeln över tid, medan de tre som i viss mån förändrar sitt uttal gör det i samma riktning som språksamhället i stort.

Sparsamt förekommande särdrag

Till sist i detta kapitel en kortare diskussion av de tre vokalvariabler – a-ljudet, å-ljudet och i-ljudet – vilkas stockholmska varianter förekommer sparsamt i materialet. Även här jämförs resultaten med forskning om modernare stockholmska.

Det långa a-ljudet kan dels uttalas mer främre och med mindre läpprundning än referensuttalet, dels mer slutet och med mer läpprundning än referensuttalet. På jämförligt sätt kan det långa å-ljudet uttalas mer öppet och med mindre läpprundning respektive mer slutet i stockholmskan. Dessa uttal har tidigare ofta beskrivits som socialt dikotomiserade, där det mer främre/öppna och mindre rundade uttalet tillhör högspråket och det mer slutna och rundade uttalet lågspråket. Även om det inte är möjligt att utifrån så få fall dra slutsatser om eventuella samband med utomspråkliga variabler, kan vi åtminstone konstatera att den sociala skiktning av uttalssätten som beskrivits i tidigare forskning stämmer rätt väl överens med hur det ser ut i mitt material.

När det gäller a-ljudet är det fyra av talarna, två kvinnor och två män, som otvetydigt och ofta uttalar det mer främre och mindre rundat och ytterligare sju, sex kvinnor och en man, som ibland uttalar det något mer främre och med något mindre läpprundning än det typiska referensuttalet. Samtliga dessa elva talare är födda på 1800-talet. Sex av

dem tillhör det högsta klasskiktet, tre det mellersta och en det lägsta klasskiktet.¹⁰⁹ Med tanke på hur få fall det handlar om är det återigen osäkert att dra slutsatser utifrån dessa faktorer, men det är ändå värt att framhålla att samtliga är födda på 1800-talet, att alla utom en tillhör det högsta eller mellersta klasskiktet liksom att åtta av elva är kvinnor. Det andra stockholmska a-uttalet, mer slutet och med mer läpprundning än referensuttalet, är mycket ovanligt i materialet. Det förekommer enbart hos tre talare, födda 1895, 1904 och 1927, alla män och tillhörande det lägsta klasskiktet.

Att samtliga talare som använder det mer främre och mindre rundade uttalet är födda på 1800-talet skulle kunna tas till intäkt för att uttalet var på utgående. Här kan det vara på sin plats att se vad forskningen om mer modern stockholmska har att säga om a-ljudets uttal. Resultaten i Kotsinas (1994) undersökning av stockholmskt ungdomspråk talar nämligen mot nyss nämnda tolkning. I studien analyserades uttalet hos omkring 60 ungdomar i åldern 14–17 år, inspelade år 1989–1991 (Kotsinas 1994:32; se vidare avsnitt 2.2). Det öppnare a-ljudet används i nästan 40 procent av fallen i detta material (Kotsinas 1994:112–113, 116).¹¹⁰ Det är framförallt flickorna som använder uttalet, särskilt i överklass- och övre medelklassområdet Norr (76,2 procent) men det är även mycket vanligt i arbetarklass- och lägre medelklassområdet Söder (57,1 procent).¹¹¹ Pojkarnas användning uppgår till ungefär 14 procent av förekomsterna i såväl Norr som Söder. Det mer slutna och mer rundade a-uttalet förekommer också i Kotsinas material, men endast till 3,8 procent, och bara hos pojkar. Kotsinas sammantagna slutsats om a-ljudet är att bägge varianterna har ”omdefinierats från att vara sociala markörer till att bli könsmarkörer” (Kotsinas 1994:117; jfr även Kotsinas 1989:22).

Det mer öppna och mindre rundade långa å-ljudet används ibland av

109. Det saknas uppgifter om klasstillhörighet för en informant.

110. Kotsinas (1994:113) skiljer ut två olika ”öppna” varianter; jag har slagit samman procentsiffrorna för dessa.

111. De procenttal i Kotsinas studie som återges här och i det följande ”utgör genomsnitt av varje talares procentuella andel av var och en av de olika uttalsvarianterna” (Kotsinas 1994:109, fotnot 1).

sex informanter (noterbart är att tre av dem även har det mer främre och mindre rundade a-ljudet). Samtliga är födda på 1800-talet och flera av dem är inspelade tidigt, före 1960-talet. Fem av talarna tillhör det högsta klasskiktet och fyra av sex är inspelade i etermedier. Det mer slutna å-uttalet är ännu mer sällsynt i materialet och används endast av en talare en handfull gånger: en man född 1904, intervjuad 1962, som tillhör det lägsta klasskiktet.

Även när det gäller å-ljudet är det utifrån mitt material rimligt att tänka sig att de stockholmska uttalsvarianterna kunde vara på väg bort. Här finns dock inget att jämföra med, eftersom å-ljudets uttal i modernare stockholmska inte har undersökts. (Men att å-ljudet saknas i Kotsinas (1994) studie kan möjligen antas bero på att det inte uppvisar någon betydande variation i ungdomsmaterialet, vilket i så fall skulle ligga i linje med mina resultat.)

Det långa i-ljudet kan ha en dämpad/surrande klang, vilket i stockholmskan ofta kallats för Lidingö-i (se Kotsinas 1994:108–109). Detta uttal, som nämns i litteraturen först hos Gjerdman (1949:32–33; 1954:171) och Langenfelt (1953:134), har av allt att döma kommit in i stockholmskan rätt sent. I mitt material används uttalet ibland av endast tre talare: en man född 1918, inspelad 1965 i radion, som tillhör det högsta klasskiktet, en man född 1933, inspelad 1963, 1964 och 1997 i radion, som också tillhör det högsta klasskiktet, samt en kvinna född 1946, intervjuad 1971 som tillhör det mellersta klasskiktet. Uttalet kommer alltså in i materialet sent, med hänsyn till informanternas födelseår, och de tre talarna tillhör det högsta och det mellersta klasskiktet. Liksom när det gäller a- och å-ljuden rör det sig å ena sidan om alltför få fall för att man på allvar ska kunna analysera samband mellan utomspråkliga variabler, men å andra sidan motsäger inte de klassmönster som framträder ”med blotta ögat” det som beskrivits i tidigare forskning. Också detta uttal förekommer frekvent i Kotsinas (1994:109, 116) undersökning och utgör totalt 23,8 procent av alla förekomster av i-ljudet.¹¹² Det förekommer nästan bara i högstatusområdet Norr, där det uppgår till

112. Kotsinas (1994:109) skiljer ut två olika dämpade/surrande uttal (och menar att den ena varianten, ”extremt surrande”, skiljer sig från hur uttalet låter i ungdomarnas föräldrageneration); jag har slagit ihop procentsiffrorna för dessa.

43,3 procent (jämfört med endast 2 procent i lågstatusområdet Söder). Flickorna i Norr utmärker sig särskilt med 56,2 procent av den dämpade/surrande i-varianten.

Men den sociala statusen hos detta uttal verkar ha förändrats, åtminstone på flera andra platser. I Göteborg, där uttalet också finns dokumenterat sedan länge, tycks det numera inte kvarstå som klassmarkör i någon större utsträckning (Nilsson, Wenner, Leinonen & Thorselius 2021). Draget förekommer även bland ungdomar i flera mindre orter i Västergötland, där det inte funnits belagt tidigare, vilket kan tas till intäkt för att det är ett urbant drag som sprider sig (Svahn & Nilsson 2014:133–34). Även i Edsbyn i Värmland, där draget tidigare har ingått i den traditionella dialekten, finns tecken på att det börjar omtolkas från att markera lokal anknytning och tradition till att vara kopplat till urbanitet (Nilsson, Leinonen & Wenner 2019). Det är troligt att en förändring av detta uttal (både vad gäller bruk och social betydelse) har skett även i Stockholm.

Som nämntes i inledningen till kapitel 4 är skillnaderna i uttal mellan stockholmska och referensuttalet inte särskilt dramatiska. Det är värt att ta upp den tråden igen nu när redogörelsen av studiens empiriska resultat ligger bakom oss. För det är inte enbart så att de stockholmska uttalsdragen placerar sig förhållandevis nära standardspråkets uttal – det har ju också visat sig att flera av dragen endast förekommer sparsamt i materialet. Även om kvantitet inte är det enda som ska räknas, är det anmärkningsvärt få talare i materialet som använder dessa tre vokalvarianter.

Hur ska detta bäst förstås? Det är inte så enkelt att vi kan dra slutsatsen att uttalen var lika ovanliga i stockholmskan generellt som i det undersökta materialet. I materialet finns en stor övervikt av äldre talare och en underrepresentation av medelålders och – framförallt – yngre talare. I kombination med inspelningsårens koncentration kring första hälften av 1960-talet försämrar detta materialets representativitet och generaliserbarhet (se även avsnitt 3.3). En annan aspekt av materialets sammansättning som inverkar på representativiteten är att talarna i regel spelats in vid ett enda tillfälle. Dessutom ger inspelningarna många gånger intryck av att ha betraktats som relativt formella och

”institutionella” samtal av de medverkande. Detta gäller särskilt forskningsintervjuerna där många säkert varken har blivit intervjuade eller inspelade tidigare. Som också berördes i inledningen till kapitel 4 uppvisar informanternas uttal stor intraindividuell variation – det är regel snarare än undantag att en informant uttalar en viss variabel på flera olika sätt. Det är därför inte särskilt långsökt att utgå från att denna variation kan skilja sig åt mellan olika interaktionssituationer och sammanhang, något som har påvisats i flera andra studier (Lappalainen 2004, 2011; Nilsson 2011, 2015b). Om informanterna i mitt material exempelvis hade spelats in när de interagerar med familj eller vänner skulle fördelningen mellan olika uttalsvarianter troligen ha sett annorlunda ut (däremot är det kanske mindre sannolikt att de hade använt en rad helt andra uttalsvarianter). Det här är givetvis inte något som går att fastställa, men det är viktigt att vara medveten om det som en möjlighet.

Samtidigt är det värt att påminna om det som Gjerdman (1954) skrev i den första systematiska empiriska undersökningen av stockholmskans uttal (även citerat i avsnitt 2.1):

Jag kan inte säga att de 35 upptagningarna av stockholmsuttal har överraskat mig med några egenheter som jag inte har iakttagit tidigare, men på annat sätt har upptagningen överraskat mig mycket. En del uttal som brukar anses karakterisera stockholmspråket förekommer nämligen i mitt upptagningsmaterial inte alls i den utsträckning jag hade väntat. (Gjerdman 1954:169)

Kanske är det inte bara resultaten utan också våra förväntningar som ska problematiseras?

Och nu till något helt annat. Nästa kapitel är en fallstudie av en intervju från su-materialet. Med hjälp av samtalsanalytisk metod analyseras de interaktionella funktionerna hos yttranden med särskilt höga tonala toppar.

5. Förhöjda tontoppar som interaktionell resurs: en fallstudie

I det här kapitlet näranalyseras ett särdrag i äldre arbetarklasstockholmska: en språkmelodi med markant höga tontoppar (och påfallande låga tondalar).¹¹³ Jag observerade det här speciella intonationsmönstret i en av inspelningarna i su-materialet, och det väckte mitt intresse. Jag la också märke till det hos stockholmare i offentligheten, och i populärkulturella gestaltningar av stockholmska. Det rör sig alltså om ett språkdrag som tas upp och används för att härma eller gestalta stockholmska – och stockholmare. Draget verkar därmed vara en sociolingvistisk stereotyp med Labovs (1972) terminologi, eller ett registrerat språkdrag som är indexikalt kopplat till en mönstertalare i Aghas (2003) termer.

Intonationsmönstret utmärks alltså av en eller flera förhöjda tontoppar inom en intonationsenhet.¹¹⁴ Förmodligen var Gjerdman (1949) den första som uppmärksammade detta som ett Stockholmsdrag. Min tveksamhet beror på att hans framställning är så pass kortfattad att det inte är glasklart att det verkligen rör sig om samma företeelse. I ett avsnitt där Gjerdman beskriver förlängningen av särskilt korta vokaler som ett vanligt drag i Stockholm, speciellt i lågspråket, kommer han in på förekomsten av branta tonhöjdsstigningar: ”Inte siamesiskt, men gärna uppträder förlängningen i förening med en påfallande uppåtglidning

113. Kapitlet bygger på min artikel i samlingsvolymen *Interaktionell dialektologi* (Öqvist 2011). Stort tack till Susanna Karlsson, Lina Nyroos och Cajsa Ottesjö, jämte redaktörerna Gustav Bockgård och Jenny Nilsson, för värdefulla synpunkter på tidigare versioner av texten.

114. Med intonationsenhet avser jag ett avgränsat stycke tal som låter som en enhet melodiskt. En paus (på minst 0,2 sek) innebär att en ny intonationsenhet inleds (jfr Ford & Thompson 1996:146; Bockgård 2007:147–148).

av tonen, en stigning som älskar att stanna först någonstans i diskan-
ten, som mina åhörare väl vet” (Gjerdman 1949: 34–35). En mer utförlig
beskrivning och analys finns hos Gårding (1967, 1988). Det Gårding be-
nämner som stark fokusaccent i stockholmskan tycks vara jämförbart
med det som jag kallar förhöjda tontoppar. Stark fokusaccent utmärks
av ett tonalt omfång motsvarande talarens hela tonomfång, medan
svag fokusaccent bara motsvarar halva talarens tonomfång (Gårding
1988:46–47). Skillnaden mellan dessa två är tydligt hörbar men med-
för ingen betydelseskilnad. I stället tycks det handla om stilistisk
variation, och den starka fokusaccenten görs med lägre grad av med-
vetenhet, menar Gårding (1967:74–75). Hon exemplifierar med en av
informanterna som ofta använder den starka fokusaccenten i spontant
tal men har svårt att åstadkomma den medvetet, på uppmaning i en
experimentell situation. I den senare studien utvecklar Gårding (1988)
resonemanget och lyfter fram att stark fokusaccent kan användas för
att signalera modalitet och emotioner samt även dialekt: ”Vad som
sker med den starka fokusaccenten är kanske den mest framträdande
tonala dialektmarkören, dialektens riktiga *ostinato* och det första drag
som kopieras vid medveten imitation” (Gårding 1988:48). Av särskilt
intresse är också Gårdings anmärkning om den starka fokusaccentens
klassaspekt: en sekvens med upprepade starka fokusaccenter hör inte
hemma i prestigevarianten av stockholmska, utan är typisk för Eken-
snacket och tycks fungera som ett slags prosodiskt schibbolet (ibid.).

De regionala varieteterna i Mälardalsområdet utmärks av två olika
nivåer av betoning eller accentuering som har olika tonala förlopp
(Bruce 2010:87–88). Skillnaden uttrycks framförallt med tonala toppar
(och dalar) och är ett utmärkande drag för östmellansvenska dialekter
som står i kontrast till exempelvis sydsvenska dialekter, där alla fram-
hävda element ges ungefär samma melodiska språkdräkt:

Skillnaden i tonalt mönster mellan å ena sidan relativ tonal jämvikt
mellan alla accentuerade ord och å andra sidan en tydlig växling mel-
lan extra framhävda och något mindre framhävda ord är den mest
uppenbara dialektklyvaren för svensk språkmelodi. När vi tidigare
diskuterade det lexikala uttalet för ettorsyttranden talade vi om det
som en skillnad mellan entoppiga och tvåtoppiga dialekter. Denna

skillnad i toppighet återspeglar alltså [...] skillnader mellan olika sätt att framhäva ord i yttranden. (Bruce 2010:90)

Det är alltså inte anmärkningsvärt att stockholmskan uppvisar en påtaglig tonal variation. Men de tonala toppar som fångade min uppmärksamhet bedömde jag som särskilt påfallande i sitt sammanhang. Genom att närmare analysera detta fenomen vill jag komplettera och fördjupa beskrivningen av den äldre stockholmskans uttal i de föregående kapitlen. Det som undersöks i det här kapitlet är vilken betydelse de förhöjda tontopparna har i social interaktion. Den specifika frågan som dryftas är: hur används detta uttalsdrag som en interaktionell resurs av informanten i samspel med intervjuaren?

Undersökningen är en fallstudie av en dialektintervju med en manlig informant (som ingår i su-materialet) som talar en utpräglad form av äldre arbetarklassstockholmska av det slag som brukar kallas för Eken-snack, Södersnack eller Söderslang. Teoretiskt och metodiskt är studien förankrad i interaktionell lingvistik (Selting & Couper-Kuhlen 2001). Syftet är framförallt att analysera de förhöjda tontopparnas interaktionella funktioner i det undersökta materialet. Med detta syfte som grund har också intonationsenheternas fonetiska kännetecken analyserats med Bruces (2010) beskrivning av östmellansvenskans prosodi som referenspunkt.

De förhöjda tonhöjdstopparna är intressanta att studera av åtminstone två olika skäl. I ett sociolingvistiskt perspektiv utgör de ett möjligt socioregionalt särdrag som inte har undersökts närmare tidigare. I ett interaktionellt perspektiv är de förhöjda tontopparna potentiellt funktionella i samtalspråket; frågan är vilka funktioner denna speciella intonation har. Höga tonala toppar eller stort tonomfång beskrivs ofta som ett tecken på att talaren är särskilt engagerad (se t.ex. Bruce 2010:69). Genom fallstudien vill jag rikta intresset mot intonationsmönstrets betydelse för det sociala samspelet mellan deltagarna i intervjun.

5.1 Interaktionell lingvistik – fallstudiens teoretiska och metodiska ram

För denna fallstudie hämtar jag teoretiska och metodiska utgångspunkter från interaktionell lingvistik (se t.ex. Selting & Couper-Kuhlen 2001; Steensig 2001; Barth-Weingarten; Reber & Selting 2010; Kern & Selting 2013; Couper-Kuhlen & Selting 2018; jfr även Selting 2004a, 2004b; Ogden & Routarinne 2005). Enligt den interaktionella lingvistikens är språk framförallt ett verktyg för samtal och interaktion. Språkliga strukturer och språkliga användningsmönster är först och främst resurser som gör det möjligt att utföra sociala handlingar. Den sociala interaktionen är språkets hemvist, som språkliga strukturer och språkliga användningsmönster formas av (Selting & Couper-Kuhlen 2001:1). Men språkliga strukturer och användningsmönster ger också form åt den sociala interaktionen – det är denna ömsesidiga påverkan som är den interaktionella lingvistikens studieobjekt, vilket också kan formuleras som två övergripande frågor: 1) Vilka språkliga resurser används för att utforma specifika samtalsstrukturer och uppfylla interaktionella funktioner? 2) Vilka interaktionella funktioner eller samtalsstrukturer fullgörs av specifika språkliga former och användningsmönster? (Selting & Couper-Kuhlen 2001:3).¹¹⁵

Den interaktionella lingvistikens är starkt påverkad av *conversation analysis*, den etnometodologiskt influerade sociologiska samtalsanalysen (CA; se t.ex. Schegloff & Sacks 1973; Sacks, Schegloff & Jefferson 1974; Pomerantz & Fehr 1997; Sidnell 2010; Sidnell & Stivers 2014). Många av den interaktionella lingvistikens antaganden om hur social interaktion byggs upp och fungerar är hämtade från CA, liksom analysmetoderna (jfr Selting & Couper-Kuhlen 2001:2–3). En av grundstenarna är att samtal är sekventiellt ordnade. Det innebär att varje samtalsbidrag är både kontextavpassat och kontextförnyande (Heritage 1984a:242). Denna så kallade dubbla kontextualitet innebär att varje yttrande utformas och

115. På originalets engelska lyder frågorna i) What linguistic resources are used to articulate particular conversational structures and fulfil interactional functions? ii) What interactional function or conversational structure is furthered by particular linguistic forms and ways of using them? (Selting & Couper-Kuhlen 2001:3).

tolkas utifrån den föregående kontexten samtidigt som det också utgör en byggsten för nästa yttrandes kontext (ibid.). Samtal växer fram stegvis, yttrande för yttrande, och även den interna uppbyggnaden sker en bit i sänder. Deltagare i samtal avpassar hela tiden det de säger till sin(a) samtalspartner och till det som har skett och det som har sagts hittills i samtalet.

Grundläggande för både samtalsanalys och interaktionell lingvistik är också att man som forskare anlägger ett deltagarperspektiv. Målet för analysen är att fånga det som samtalsdeltagarna orienterar sig mot – och som är möjligt att analytiskt påvisa. Varför är detta så viktigt? Jo, deltagare i samtal visar upp sina tolkningar och sin förståelse av det som sägs för varandra. Genom att göra ett visst yttrande visar talaren ofrånkomligen upp en tolkning av det inlägg som hen responderar på (t.ex. som en fråga eller som ett klagomål). Denna ”uppvisade förståelse” är avgörande för samtalets uppbyggnad. Därför ska den också vara analysens fokus. Målet för analysen är alltså att förklara samtalets systematik utifrån deltagarnas uppvisade tolkningar och förståelser. Genom att grunda sin analys på vad man kan visa att samtalsdeltagarna själva gör relevant kan man, som Hutchby & Wooffitt (1998:15) skriver, säkerställa att analysen inte bara bygger på analytikerns egna antaganden. Deltagarperspektivet innefattar således både en grundläggande uppfattning om hur interaktion mellan människor fungerar, och en metodologisk princip för analysen av interaktion (se Schegloff & Sacks 1973:290; Sacks, Schegloff & Jefferson 1974:728).

5.2 Om intervjun

Materialet till fallstudien utgörs av en intervju med en man (GK) som ingår i delmaterial 4 i SU-materialet (se avsnitt 3.3). Intervjun gjordes 1962 av en manlig forskningsarkivarie och etnolog född år 1931 vid dåvarande ULMA (Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala). Informanten GK föddes 1904 på Södermalm i Stockholm. År 1918 flyttade han som fjortonåring till den nordvästra delen av innerstaden, närmare bestämt till området kallat Sibirien i östra delen av Vasastaden. Där bodde han

fortfarande vid tiden för intervjun, 1962, då han alltså var 58 år. GK tillhör det lägsta klasskiktet sett till föräldrahushållets SEI, egen utbildning samt även egen SEI. Intervjun skedde på hans arbetsplats, Dagens Nyheters tryckeri.

Att döma av de summariska noteringarna i inspelningsjournalen jämte det som framkommer av intervjun, verkar GK ha valts ut eftersom han är infödd stockholmare med arbetarklassbakgrund och talare av traditionell stockholmska. Syftet med intervjun tycks vara att dokumentera GK:s språk såväl som levnadsförhållandena i Stockholm under tiden för hans uppväxt och ungdom.

Från dialektarkivens sida var målet med intervjuerna att informanten skulle tala så fritt och så mycket som möjligt, medan intervjuaren skulle vara följsam samt verbalt återhållsam (exempelvis uppmuntrades intervjuerna till icke-verbala uppbackningar; se vidare Hedblom 1961:59–62). Deltagarna i den undersökta inspelningen lever upp till detta på så sätt att intervjuaren ställer frågor, medan informanten i stort sett alltid besvarar dessa frågor beredvilligt och utan fördröjning. Informanten ställer bara en enda fråga i hela inspelningen, en retorisk fråga som handlar om hans egen situation. Däremot tar informanten ofta initiativ genom att ta upp nya samtalsämnen, eller berätta om nya aspekter av något som intervjuaren just har frågat om, vilket intervjuaren också låter ske. Som helhet är intervjun följaktligen inte strikt ordnad i fråga-svar-sekvenser, och informantens turutformning blir därmed något mindre begränsad än om så hade varit fallet.

Gustav Bockgård har i flera artiklar (t.ex. 2010a, 2010b, 2011) analyserat dialektinspelningar där samtalsdeltagarna delvis driver så olika kommunikativa projekt att intervjuerna stundtals "spårar ur". I den inspelning som analyseras här är skillnaden mellan parterna inte fullt så dramatisk, men det finns en diskrepans mellan deras olika förhållningssätt. Och det är just i detta spänningsfält som intonationsmönstret med förhöjda tontoppar förekommer. Informanten berättar om sig själv och sitt liv, ibland på ett känslomässigt neutralt sätt, ibland på ett känslomässigt laddat sätt. Intervjuaren responderar nästan undantagslöst på ett neutralt sätt. Han ger inte stöd åt informantens perspektiv, lika lite som han framför någon annan, avvikan-

de hållning. Medan informanten ofta tycks förvänta sig att få stöd och återkoppling, orienterar sig intervjuaren i stället mot det "institutionella" syftet med dialektintervjuer, alltså att dokumentera dialekter och folkminnen (se vidare avsnitt 5.5). Detta är inte bara utmärkande för den här inspelningen, utan för (dialekt)intervjuer som samtalsgenre (se avsnitt 3.3; jfr även Bockgård 2010a, 2010b; Bockgård & Norén 2011).

Dialektinspelningar har en del gemensamt med nyhetsintervjuer, en tämligen väl utforskad genre inom samtalsanalysen (t.ex. Heritage 1985, 2003; Heritage & Greatbach 1992). Enligt Heritage (1985:98) fortskrider interaktionen i nyhetsintervjuer genom fråga-svar-sekvenser utan det vardagliga samtals tredjeturer.¹¹⁶ En av orsakerna till detta är enligt Heritage att tredjeturer innebär något slags utfästelse om sanningshalten hos eller lämpligheten av det sagda. En nyhetsintervjuares roll är att locka fram information, inte att bedöma utsagornas sanningshalt, och genom att undvika kvitteringar (*receipt objects*) kan intervjuaren upprätta en neutral position till den intervjuade. Sin hållning och tolkning av det som sagts tidigare visar i stället intervjuaren genom att utforma nästföljande frågor så att de förutsätter det som sagts i tidigare svar (Heritage 1985:99). Intervjuaren i mitt material ger påfallande sällan verbala responser jämfört med vad som är fallet i vardagliga samtal (se ovan samt Hedblom 1961). Inte alls så att han alltid undviker tredjeturer. Men eftersom hans responser nästan undantagslöst är neutralt hållna och inte ger uttryck för någon allians (eller antagonism) med informanten, undviker intervjuaren ändå att ta ställning.

116. Platsen för en tredjetur är efter ett yttrandepar (kallas också närhetspar; från engelskans *adjacency pair*), som exempelvis fråga-svar. Den som ställt en fråga ges i tredjeturen utrymme att ge sin respons på svaret. Exempelvis görs ofta reparationer av missförstånd som uppenbarades i andraturen i denna position. (Heritage 1984a: 256–260).

5.3 Om analyserna

Hela intervjun har transkriberats med en modifierad variant av det transkriptionssystem som från början utvecklades av Gail Jefferson (se t.ex. Jefferson 2004; transkriptionsnyckel finns i bilaga 1). De fokuserade sekvenserna har transkriberats särskilt detaljerat.

Jag har arbetat parallellt med auditiv analys, sekventiell analys och akustisk analys.¹¹⁷ På så vis vaskade jag fram totalt 59 intonationsenheter med förhöjda tontoppar och/eller stort tonomfång, fördelade på 23 olika sekvenser. Bland dessa utkristalliserade sig 13 förekomster som särskilt markanta, både auditivt och interaktionellt. Studien fokuserar framförallt på dessa 13 markanta fall. Samtliga ingår i sekvenser där informanten skildrar självupplevda svårigheter. Övriga fall (som alltså är många fler till antalet) är mindre tydliga både auditivt och interaktionellt. Här finns därför en större osäkerhet i kategorisering och analys.

5.4 Fonetisk analys av de förhöjda tontopparna

Tonala toppar förekommer regelmässigt vid framhävning. Det är därför en gradskillnad och inte en artskillnad mellan en intonationsenhet med "normalhöga" tontoppar och "normalstort" tonomfång och en intonationsenhet med förhöjda tontoppar och stort tonomfång. Att de förhöjda tonhöjdstopparna uppfattas som just förhöjda, som speciellt höga, beror inte heller nödvändigtvis på att de är höga i absolut bemärkelse. I stället är det så att de föregås och/eller följs av en relativt sett låg tonhöjd, och växlingen mellan angränsande tonhöjder blir alltså därmed särskilt påfallande. Vad som låter som ett normalläge och vad som låter tonalt extraordinärt är självfallet också relativt och varierar mellan olika talare. Men det varierar även hos en och samma talare, i ett och samma samtal, eftersom det auditiva intrycket hos en viss intonationsenhet (bland annat) beror på intonationsförloppet i de närmast

117. Alla de akustiska analyserna har gjorts med hjälp av Praat, ett fritt tillgängligt fonetiskt analysprogram (www.fon.hum.uva.nl/praat/).

intelligande turerna. Dessutom finns säkerligen en viss variation i hur olika lyssnare tolkar ett visst tonalt förlopp. Till detta ska läggas att även andra resurser (språkliga såväl som kroppsliga) hela tiden samverkar med intonationen då talaren, i samspel med lyssnaren, bygger sina samtalsturer bit för bit.

Mot bakgrund av detta har jag inte utgått från några gränsvärden i akustiska mått (som att tontoppen måste vara på minst ett visst antal Hz eller att skillnaden i tonomfång måste vara på en viss nivå). Den slutliga kategoriseringen av vad som är en intonationsenhet med förhöjda tontoppar (och vad som inte är det) är därför inte definitiv eller absolut utan en gränsdragning, där jag framförallt har utgått från den auditiva och interaktionella analysen.

Utöver detta stödjer jag mig i viss mån på akustiska mätningar och beräkningar av intonationsenheternas tonförlopp. Med hjälp av det fonetiska analysverktyget Praat är det exempelvis enkelt att få fram kurvor över tonala förlopp som visar den lägsta respektive den högsta tonhöjden och att få fram tonhöjdsmedelvärdet för en viss enhet i Hertz (det mått som brukar användas för att mäta frekvens, det vill säga det antal perioder eller svängningar per sekund som ljudvågorna gör; Engstrand 2004:46). För att bättre återspegla hur vi uppfattar tonomfånget auditivt har detta mått omräknats från Hertz (Hz) till halvtoner (jfr t.ex. Ogden 2010). Hertz är ett linjärt mått, men uppfattad tonhöjd förhåller sig inte linjärt till frekvens. En höjning från exempelvis 100 Hz till 200 Hz uppfattas som större än en höjning från 200 Hz till 300 Hz, fast förändringen är 100 Hz i bägge fallen. För att en tonhöjdsförändring ska uppfattas lika tydligt på höga frekvenser krävs alltså en större frekvensskillnad än på låga frekvenser (Engstrand 2004:260). Talets tonhöjd uppfattas snarare på en logaritmisk skala som stämmer tämligen väl överens med den halvtonsskala som används inom musiken (Rietveld & Chen 2006:310).¹¹⁸

118. Formeln för omräkning från Hertz till halvtoner är $ST=39,87 \cdot \log(F/50)$ (där ST står för halvtoner (*semitones*) och F står för frekvens). Jag har använt en webbaserad konverterare för detta ändamål (<https://www.homepages.ucl.ac.uk/~sslyj/jt/speech/semitone.html>).

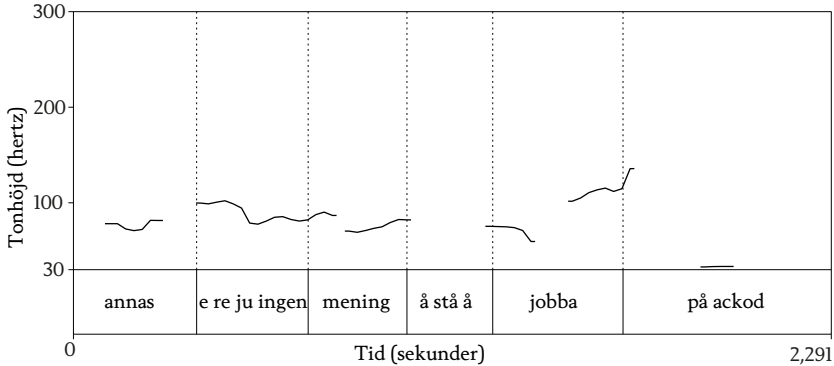
Yttrandena i figur 5.1 och 5.2 utgör illustrativa exempel på detta.¹¹⁹ Intonationsenheten i figur 5.1 har ett tonhöjdsmedelvärde på 82,5 Hz, medan intonationsenheten i figur 5.2 ligger betydligt högre på 139,6 Hz. Tonomfånget i figur 5.1 är 102,9 Hz och i figur 5.2 är tonomfånget 135 Hz. Omräknat i halvtoner råder det motsatta förhållandet. Yttrandet i figur 5.1, med det lägre tonhöjdsregistret, har ett tonomfång på 24,5 halvtoner. Yttrandet i figur 5.2, med det högre tonhöjdsregistret, har ett lägre tonomfång mätt i halvtoner: 16,5 halvtoner.

Oftast är den förhöjda tontoppen lokaliserad till ett av de ord i intonationsenheten som är extra framhävt. Närmare bestämt sammanfaller den förhöjda tontoppen (eller en av de förhöjda tontopparna) med extra framhävmning i 41 av 59 fall. Figur 5.1 visar ett av dessa (*annas e re ju ingen mening å stå å jobba på ackod*). Den förhöjda tontoppen och den extra framhävmningen sammanfaller här på ordet *jobba*. I figur 5.2 visas en av de arton intonationsenheter där den förhöjda tontoppen inte sammanfaller med extra framhävmning (*me sen fick man ju börja jobba*). Ordet *jobba* uppbär här extra framhävmning medan den förhöjda tontoppen kulminerar i ordet *man*.

Som framgår av figurerna har själva ordet *jobba* ett liknande tonalt förlopp i dessa två exempel, men jag har alltså bara analyserat det som en förhöjd tontopp i figur 5.1 (*annas e re ju ingen mening å stå å jobba på ackod*). I yttrandet som illustreras i figur 5.2 (*me sen fick man ju börja jobba*) finns en ännu högre tontopp innan, i frasen *fick man ju*, och tontoppen i den andra stavelsen av *jobba* låter därför inte anmärkningsvärt hög. Detta visar på det relativa i fenomenet.

När det gäller utbredning är det vanligaste att den förhöjda tontoppen är begränsad till en enda stavelse eller till ett enda prosodiskt ord. Figur 5.1 exemplifierar detta. Den förhöjda tontoppen är där begränsad till den andra stavelsen i ordet *jobba*. I vissa fall sker höjningen i stället mera stegvis, och då analyserar jag den som utspridd på flera stavelser eller ord. Figur 5.2 belyser detta. Den förhöjda tontoppen är där utspridd på frasen *fick man ju*. Visserligen kan man med hjälp av Praat

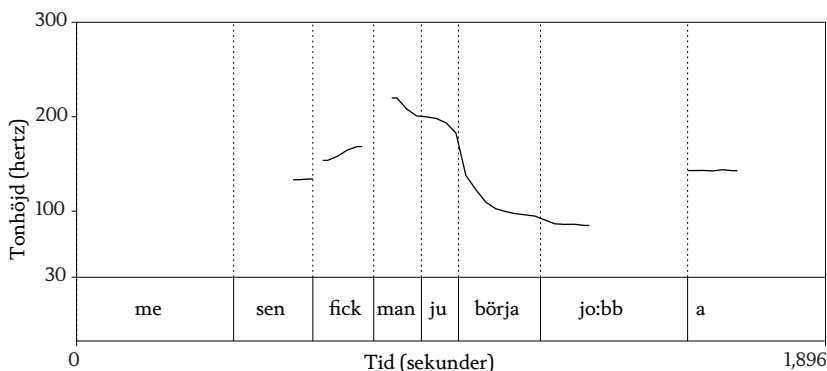
119. I figurerna visas intonationsenhetens tonförlopp och en transkription av det som sägs. Figurerna har framställts med hjälp av Praat.

FIGUR 5.1 Tonhöjdsförlopp där extra framhävnings och förhöjd tontopp sammanfaller.

alltid lokalisera den högsta tontoppen till en enda punkt, men i min analys tar jag mer hänsyn till det auditiva intrycket än till det akustiska avtrycket. I yttrandet som visas i figur 5.2 nås som synes den högsta toppen i början av *man*, men poängen är alltså att hela frasen *fick man ju* låter anmärkningsvärt hög i tonen.

En arbetshypotes var att skillnaden mellan de markanta fallen och övriga fall delvis berodde på de förhöjda tontopparnas placering och utbredning. Kunde det vara så att de förhöjda tontopparna inte sammanföll med extra framhävnings i de markanta fallen, och att detta var en förklaring till att de var så auditivt framträdande? Min tanke var att örat kanske reagerar starkare på en tonal topp som inte infaller samtidigt som fokusbetoningen, där det ju även normalt sett finns en hög tontopp. I materialets mindre tydliga fall tänkte jag mig alltså att extra framhävnings och förhöjd tontopp sammanföll och gjorde dem mindre auditivt påfallande. Om de markanta och de mindre markanta fallen kunde åtskiljas prosodiskt på det sättet kunde det vara motiverat att tala om två olika prosodiska fenomen. Men denna hypotes visade sig inte stämma. Förvisso finns det tendenser i den riktningen, men sambandet är inte tillräckligt starkt för att motivera en sådan indelning.

FIGUR 5.2 Tonhöjdsförlopp där extra framhävmning och förhöjd tontopp inte sammanfaller.

Ytterligare en aspekt som jag har undersökt är vilken accent ordet med förhöjd tontopp har. Bruces (2010:82, 88) beskrivning av ordaccent i östmellansvenska har här tjänat som referenspunkt. Det är visserligen fler ord med grav accent (accent 2) än med akut accent (accent 1) som uppbär den förhöjda tontoppen, men bägge förekommer, och jag har inte kunnat hitta något samband mellan ordets accent och andra aspekter. Jag har även kontrollerat var någonstans i intonationsenheten den förhöjda tontoppen förekommer (genom att räkna efter i vilken stavelse eller vilka stavelser i ordningen som den förhöjda tontoppen uppträder), men inte heller där har jag kunnat urskilja några tydliga mönster.

5.5 Interaktionell analys av de markanta fallen

Den interaktionella analysen av de markanta fallen av förhöjda tontopp-par har utgått från följande frågor:

- Vilken är relationen mellan intonationsenheten/turen och den närmast föregående turen respektive sekvensen?

- Vilken/vilka handling(ar) utförs med intonationsenheten/turen och vilket förhållningssätt till det sagda uppvisar deltagarna?
- Vilka språkliga resurser (utöver förhöjda tontoppar och/eller stort tonomfång) används för att utföra handlingen/visa upp förhållningssättet?
- Hur behandlas intonationsenheten/turen av deltagarna i det som följer?

Den sista punkten är av särskilt stor vikt, eftersom det där blir synligt hur deltagarna själva ”analyserar” intonationsenheten/turen (se ovan om deltagarperspektivet).

De markanta fallen av intonationsenheter med förhöjda tontoppar förekommer tätt på varandra i intervjun. Tolv av dem ingår i två närliggande och besläktade sekvenser, och det trettonde fallet utgör en något senare, kort återgång till den andra av dessa. I samtliga sekvenser talar informanten om de svåra förhållanden som rådde under hans uppväxt och arbetsliv under 1920- och 1930-talen i Stockholm. Han sätter också stundtals sina personliga erfarenheter i relation till samhällliga faktorer som ligger utanför hans kontroll. Informantens sätt att tala om dessa förhållanden har drag av både klagomål (*complaints*) och ”tal om problem” eller problemprat (*troubles talk, troubles-tellings*), två fenomen som har undersökts en hel del inom CA och interaktionell lingvistik (om klagomål, se t.ex. Drew 1998; Heinemann & Traverso 2009; Ogden 2010; Couper-Kuhlen 2012; om tal om problem, se t.ex. Jefferson & Lee 1981; Jefferson 1984, 1988).

Den sociala handlingen att klaga kan i ett samtalsanalytiskt perspektiv definieras som att uttrycka missnöje med ett sakförhållande som någon (en person, organisation eller institution av något slag) kan hållas ansvarig för (Heineman & Traverso 2009:2381). Att klaga är känsligt. Det är inte okomplicerat att erhålla mottagarens stöd vid klagomål (se t.ex. Couper-Kuhlen 2012; Lindström & Sorjonen 2013: 360–363). I de sekvenser som jag undersöker här uttrycker informanten missnöje med en rad olika sakförhållanden, men ingen specifik person eller institution hålls ansvarig. Ibland relateras svårigheterna till något allmänt och övergripande – hur samhället var förr i tiden, att tiderna var sådana etc.

När talaren inte gör någon tydlig tredje part ansvarig kan det bli mindre socialt betungande att ge stöd. Mottagaren behöver då "bara" visa att hen står på talarens sida (och inte ge sitt samtycke till att en viss person eller institution svartmålas).

Tal om problem/problemprat är som termen antyder lösare i konturerna och utgör också ett större samtalssjok. Ett mönster för sådana sekvenser i vardagliga samtal mellan närstående är att problemskildraren först berättar om sitt problem eller bekymmer, varpå mottagaren visar sitt stöd (Jefferson & Lee 1981). Problemskildraren bemöter därefter i sin tur stödet genom att visa att hen nu släpper problemet. Att få stöd av mottagaren är alltså det som problemskildraren orienterar sig mot. Om mottagaren ger råd i stället för stöd ger det ofta upphov till störningar i interaktionen mellan närstående. Detta beror inte på rådets kvalitet utan på att deltagarnas roller därmed förändras: den person som problemskildraren utsett till sin problemmottagare tar i stället på sig rollen som rådgivare. Härmed ruckas dessutom de grundläggande positionerna i samtalet: "Genom att bli erbjuden råd av en potentiell eller till den stunden faktisk problemmottagare antar problemskildraren den roll som är lämplig i förhållande till en rådgivare, nämligen rådmottagarens. I allmänare ordalag kan sägas att problemskildraren förvandlas från talare till mottagare i det pågående samtalet" (Jefferson & Lee 1981:410). I servicesamtal däremot, där en privatperson kontaktar en instans för hjälp eller råd (exempelvis nödsamtal och rådgivningsradio), är det i stället stödande svar som ger upphov till friktion. När den professionella parten där ger råd, precis som förväntat, flyter däremot interaktionen på (Jefferson & Lee 1981).

I mitt material berättar informanten om en rad självupplevda problem och svårigheter. Händelserna ligger långt tillbaka i tiden, vilket kan göra sekvenserna mindre laddade än om det skulle röra sig om problem som fortfarande pågår eller som nyss uppstått. Samtidigt blir "risken" för att mottagaren/intervjuaren försöker ge problemtalaren/informanten råd mindre, eftersom svårigheterna är ett sedan länge avslutat kapitel.

Inspelningen, en arrangerad dialektintervju, skiljer sig både från ett samtal mellan närstående och från ett institutionellt samtal som in-

begriper rådgivning. Rollerna är på en övergripande nivå intervjuare/professionell part och intervjuad/informant. Förenklat uttryckt är det intervjuaren som vill ha något av informanten, vilket skiljer dialektintervjun (liksom andra forskningsintervjuer) från många naturligt förekommande institutionella samtal. Där är det ofta privatpersonen som av något skäl sökt sig till en samhällsinstitution. Det är också regel snarare än undantag att en informant deltar i en enda dialektintervju. Dessutom ingår knappast dialektintervjun i samhällets repertoar av institutionella samtal som många känner till eller har hört talas om.

I de sekvenser där de markanta fallen ingår talar informanten om sin uppväxt och sitt arbetsliv i unga år i Stockholm och om de umbäranden och svårigheter som han mötte. Dessa sekvenser har alltså inslag av både klagomål och tal om problem. Många av informantens turer är utformade på ett sätt som gör intervjuarens stöd relevant (jfr Lindström & Sorjonen 2013:356). Det gäller inte minst de yttranden som framförallt står i analysens fokus, intonationsenheterna med förhöjda tontoppar, där informanten visar upp ett känslomässigt laddat, klagande förhållningssätt.

Det mest tillmötesgående som intervjuaren skulle kunna göra i dessa fall är att ge informanten detta stöd, att visa att han står på informantens sida, något som – med ett undantag – aldrig sker. Hur kan detta förstås? Är det i själva verket så att den typen av sympati inte har någon plats i en intervju av detta slag? Det verkar onekligen som om intervjuaren tolkar dialektintervjun som en situation där det vardagliga samtalets sociala förväntningar delvis är satta ur spel. Men lika tydligt är att informanten gör en annan tolkning. Detta går att förstå på flera olika sätt. En möjlighet är att informanten orienterar sig mer mot det vardagliga samtalets spelregler. Men det kan också vara så att informanten gör en annan tolkning av intervjuens spelregler än intervjuaren och alltså förväntar sig att få förståelse och stöd inom ramen för samtalstypen "dialektintervju". I dialekt- och folkminnesintervjuer inbjuds informanterna regelmässigt att berätta om sina liv och erfarenheter, vilket också är fallet i den aktuella intervjun. Informanten gör det han tillfrågas om – han berättar om sitt förflutna liv i Stockholm – men han

gör det ibland på ett sätt som uppenbart krockar med intervjuarens, det vill säga den professionella partens, beteende.

Intervjuaren avstår alltså regelmässigt från att ge stöd när informanten visar fram en känsloladdad hållning. Oftast sker det så att intervjuaren inte ger någon verbal respons alls (varpå en kort paus uppstår och informanten fortsätter), eller så att intervjuaren ger godkännande men inte stödjande respons (oftast fördröjd).¹²⁰ Detta finns det många exempel på i den följande analysen (se även avsnitt 5.1 om materialet). Eftersom intervjun sker ansikte mot ansikte men enbart ljudet finns inspelat, kan det mycket väl vara så att intervjuaren ger respons med exempelvis blickar, minspel eller nickanden – icke-verbala responser uppmuntrades ju till och med (som nämndes ovan) från arkivens sida. Det går inte att veta och jag måste nöja mig med att analysera vad informanten gör efter en utebliven verbal respons.

Stivers (2008) gör en empiriskt grundad åtskillnad mellan godkännande och stöd i berättelsesekvenser. Hennes studie visar att samtalsdeltagarna förlitar sig på olika interaktionella resurser för att visa att de godkänner berättandet som aktivitet respektive att de stödjer berättarens perspektiv. Det jag kallar en godkännande respons innebär att mottagaren godtar informationen som talaren har gett och ger klartecken till talaren att fortsätta. Det jag kallar en stödjande respons innebär att mottagaren ger sitt stöd till det känslomässiga förhållningssätt som talaren uttrycker (jfr Stivers 2008:32; Lindström & Sorjonen 2013:351).

Det samtalsanalysen försöker fånga är vilka förhållningssätt och känslor som visas fram – inga anspråk görs på att känna till deltagarnas mentala och känslomässiga tillstånd (jfr Couper-Kuhlen 2009:96). Det kan hända att deras inre tillstånd överensstämmer med det som de synliggör för varandra, det kan inte samtalsanalytikern veta. Men det kan inte heller deltagarna. Det de har att utgå från är det som deras samtalspartner visar fram (deltagarperspektivet). De förhållningssätt och känslor som blir föremål för analys är alltså de som visas, tolkas och hanteras i interaktionen – och som således får konsekvenser för hur

120. Termerna "godkännande" respektive "stödjande" är min översättning av *alignment* (substantivform: *alignment*) respektive *affiliative* (substantivform: *affiliation*).

intervjun fortlöper (jfr Selting 2010; Couper-Kuhlen 2009, 2012; Ruusu-
vuori 2013). I analysen fokuseras informantens uppvisade förhållnings-
sätt och känslor och hur dessa tolkas och hanteras av deltagarna i det
som följer. Inte minst är informantens eget handlande efter turerna
med förhöjda tontoppar väsentliga för att avgöra vilka beteenden från
intervjuarens sida som informanten uppfattar som stödjande respek-
tive icke-stödjande (se Couper-Kuhlen 2012:121).

Det har nu blivit dags att mer ingående redogöra för den interaktio-
nella analysen. Då tolv av tretton markanta fall förekommer så nära
inpå varandra återges hela den del av samtalet där de ingår. För att göra
avsnittet mer läsvänligt presenteras transkriptionsutdraget uppdelat i
mindre sjok, i anslutning till tillhörande analys.

Strax innan utdrag 1 tar sin början besvarar GK en fråga från inter-
vjuaren om vad han först började arbeta med. GK berättar att han
hade sitt första jobb på ett boktryckeri sommaren 1914. Därefter
tar GK själv initiativet till att förklara hur det kom sig att han bör-
jade arbeta den sommaren (då han alltså var 10 år gammal): hans far
dog och hans mor var inlagd på sjukhus en längre tid. GK var ensam
och fick klara sig själv. GK:s skildring är återhållen och kortfattad.
Intervjuaren (I) ger bara en enstaka respons under berättandet och
uppmuntrar inte GK att lägga ut texten vidare. Till hösten 1914 tog
GK:s ensamliv slut då han blev intagen på barnhem. Vid nyåret kom
hans mor hem från sjukhuset och han själv återvände då hem från
barnhemmet. Efter detta ger intervjuaren uppbackning men initierar
ingen ytterligare kommentar eller fråga. GK tar upp tråden efter en
kort paus (rad 142 i utdrag 1.1).

Utdrag 1.1

142 (0,7)
143 GK: de fanns ju inge socialvåd å: h grejer som
144 de e nu,
145 (.)
146 I: näej:
147 GK: mfh[hh
148 I: [eheh

149 GK: å sen [hade man ju s]k_olka plugge nåra=
 150 I: [()]
 151 =gånger också så:-
 152 .h
 153 I: va de fär[dit (då)
 154 GK: [a då va de fädit direkt
 155 (0,6)
156 GK: .th me sen ↑fick man ju börja jo:baɔ
 157 (1,7)
 158 GK: gick i plugget tih: (.) nittånundrasextån.
 159 (.)
 160 GK: .h sluta plugge ja va tolv år,
 161 (0,7)

Yttrandet på rad 143, där GK jämför dåtidens socialvård med dagens, kan ses som ett sätt att förklara och ange orsaken till de svåra förhållanden som han just har berättat om. Efter en kort paus ger intervjuaren medhåll (rad 146). Därefter skrattar GK till och intervjuaren faller in i skrattet (rad 147–148).

Skrattets roll här kan liknas vid det Jefferson (1984) kallar *troubles-resisting*. Jefferson analyserar sekvenser där problem och bekymmer avhandlas och där talaren – men inte mottagaren – ibland skrattar. Sådana uteblivna responser leder i andra typer av sekvenser regelmässigt till att talaren gör förnyade försök att få skrattrespons genom ytterligare repliker eller skratt. Men inte vid tal om problem. Där signalerar nämligen inte skrattet att något humoristiskt är för handen, utan att talaren är motståndskraftig mot problem (*troubles-resistant*): talaren klarar av situationen och är vid gott mod, trots problemen (Jefferson 1984:351). Lyssnarens roll är att visa sig mottaglig för talarens problemskildring (*troubles-receptiveness*). Detta åstadkoms genom att hen svarar allvarligt utan att återgälda skrattet. Till skillnad från vad som är fallet i skämtsamma sekvenser bjuds alltså mottagaren inte in att skratta med i problemskildringar.¹²¹

Men det som sker på rad 143–148 är inte något renodlat fall av pro-

121. I vissa fall fann Jefferson att mottagaren visserligen stämmer in i skrattet, men då visar det sig röra sig om ett slags ”buffertämne” där problemtalaren initierar ett kortare avbrott genom en skämtsamhet eller en anekdot (Jefferson 1984:351–352).

blemmotstånd respektive problemmottaglighet. Till att börja med kan vi konstatera att intervjuaren faktiskt besvarar GK:s skratt med ett eget skratt (rad 147–148). Därigenom visar intervjuaren att han inte är mottaglig för GK:s probleprat – i stället befäster intervjuaren den lättsamma sidan av saken. Att det låter sig göras kan tänkas bero på att turen på rad 143–144 inte utgör en renodlad, tydlig problemskildring. Händelserna ligger långt tillbaka i tiden och GK framställer dem inte som utpräglad problematiska. Intervjuaren kan därmed välja att rikta in sig på den lättsammare tolkningen utan att riskera att framstå som direkt avvisande. Skratten bidrar både till att lätta upp jämförelsen mellan förr och nu och till att undergräva en potentiell fortsättning av problepratet.

GK fortsätter sedan sekvensen med att tala om att han hade skolkat från skolan några gånger (rad 149 och 151). Det är inte helt tydligt vad han vill ge detta för roll i sammanhanget. Formmässigt ser yttrandet ut som ytterligare en förklaring, eftersom det kopplas till det föregående yttrandet genom det inledande *å sen* (och avslutas med det svävande *också så*). Genom sin fråga *va de färdit (då)* (rad 153) ger intervjuaren hur som helst sin tolkning av GK:s yttrande, vilken GK snabbt godtar genom att (i överlapp) omformulera intervjuarens fråga till ett påstående och bygga ut det något (rad 154). Intervjuaren kunde här förväntas ge en kvitterande respons men den uteblir, och han tar inte heller initiativ till någon ny fråga (jfr Bockgård 2004:219–221 om samkonstruktioners tredjeposition när förstadrag och andradrag utgörs av fråga och svar).

GK inleder då en ny sekvens genom att bygga vidare på sin berättelse med yttrandet: *men sen fick man ju börja jobba* (rad 156). Turen är tämligen allmänt och neutralt formulerad, med *man* som subjektspronomen, och *fick börja jobba* som predikatsfras. Modalpartikeln *ju* används typiskt för att hänvisa till gemensam kunskap om ett visst sakförhållande (Lindström 2008:96), och det är också den betydelse som är aktuell här. Vid denna tidpunkt i samtalet kunde GK ha valt att framställa det som en nyhet för intervjuaren att han började jobba. Genom att i stället, genom *ju*, antyda att detta är något som redan är känt, tonar GK ned det potentiella nyhetsvärdet och framhäver i stället det oundvikliga i att han började arbeta. Genom turens sekventiella position

är det också (trots avsaknaden av beskrivande och värderande inslag) underförstått att GK var tvungen att börja arbeta för sin försörjning anmärkningsvärt tidigt. Detta förstärks av yttrandets intonationsförlopp (se figur 5.2 ovan). Turen har en mycket hög tontopp ungefär i mitten som kulminerar i ordet *man* (219,9 Hz). Yttrandet som helhet ger också intryck av att ligga högt i tonhöjd för talaren, samtidigt som den tonala variationen är relativt stor. Det styrks av akustiska mätningar: den genomsnittliga tonhöjden för yttrandet är 139,6 Hz, medan den genomsnittliga tonhöjden för GK:s närmast föregående turer är 88,5 Hz (rad 149 och 151) respektive 76,9 Hz (rad 154).

Genom detta speciella intonationsförlopp signaleras inte bara att det skildrade sakförhållandet är anmärkningsvärt, utan också att det är beklagansvärt. Men intonationsmönstret i sig bär inte fram denna betydelse. Det är yttrandets lexikala innehåll, syntaktiska utformning och sekventiella position som tillsammans med de förhöjda tontopparna ger upphov till denna interaktionella effekt (se Couper-Kuhlen 2009:118; jfr även Local & Walker 2008, Ogden 2010 och Ogden & Walker 2013).

Yttrandet gör samtidigt en respons från intervjuaren relevant som nästa drag i interaktionen. Den uteblir. Efter en lite längre paus tar GK åter ordet och talar om hur länge han gick i skolan (rad 158). GK tycks alltså ta den uteblivna responsen till intäkt för att sakförhållandena, och det beklagansvärda i dem, inte är helt klara för intervjuaren. När intervjuaren åter underlåter att svara lägger GK till hur gammal han var när han slutade skolan (rad 160), det vill säga han väljer en formulering som ställer hans ålder i förgrunden. Jag tolkar rad 158 och 160 som ett sätt för GK att både klargöra innebörden av yttrandet på rad 156 och förnya relevansen av respons från intervjuaren.

Intervjuarens (något fördröjda) reaktion blir dock inte att på något sätt kommentera att GK började arbeta. I stället går han närmare in på ämnet skolan (rad 162 i utdrag 1.2 nedan) och GK berättar beredvilligt om de tre olika skolor på Södermalm som han gick i (rad 163–169).

Utdrag 1.2

- 162 I: va va de för plugg (då).
163 GK: ja gick i: eh Maria eh- sista ja gick då
164 så gick ja i Sofia då när (an vart) på
165 Södermannagatan, .mh
166 (0,4)
167 GK: sen flytta vi ner te: Katrina så ja gick i
168 Katrina södra sen.
169 mh .t .t de sista alltså.
170 (0,8)
171 GK: sen sa man ju gå i fotsättningsskolan men
172 de blev ju aldri (nå) av. [fhhh .h
173 I: [hehehehe hm
174 GK: .h ja tro ja va dit tre eller fyra gånger,
175 .hmt
176 *f(h)ot(h)sättningskolan.*
177 .h ja man ↑jobba ↑ju,
178 (0,4)
179 I: °a:[a] ()
180 GK: [>ja va sa man< göra?
181 (0,6)
182 GK: **fanns ju ↑inga pengar mossan va sjukli hela**
183 **sitt liv, .h**
184 (0,3)
185 GK: **så de fanns (ju) ↑ingenting de va ju ba'a å**
186 **fösöka hänga me å jo↑bba va,**
187 I: m:[m
188 GK: [**de va ju ↑inge annat å göra?**
189 (0,3)
190 GK: .ht men tala man om de för ungdomen ida dom
191 tror en ente vettu hudant man a haft'e.
192 .mfh
193 (.)
194 GK: förr.
195 (1,4)
196 I: nej de kl[art]
197 GK: [te-]=
198 =trots att man e stockholmsgrabb alltså.
199 (0,7)
200 I: a[:
201 GK: [så tror rom ente de.

202 (0,3)
203 I: °näej°
204 GK: .t dant man ha haft de.
205 (1,0)

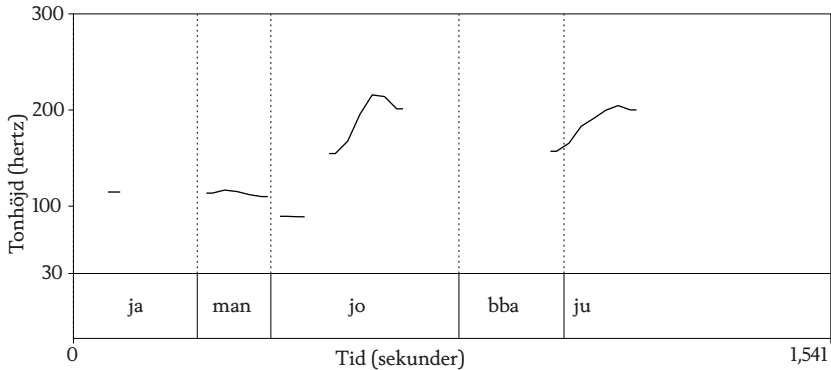
Intervjuaren ger ingen verbal respons och GK tar därpå initiativet och talar om att han däremot inte gick i fortsättningsskolan.¹²² Han avslutar med ett skratt som intervjuaren återgäldar (rad 172–173). Skrattets roll tolkar jag här på ett liknande sätt som på rad 143–148. Liksom där är inte rad 171–172 en utpräglad problemskildring, och intervjuaren kan bekräfta den lättsammare sidan av saken utan att verka alltför okänslig.

GK fortsätter sedan med att specificera hur få gånger han faktiskt gick till fortsättningsskolan, med hörbart skratt i rösten (rad 174–176). Också detta yttrande ser jag som å ena sidan tal om problem, å andra sidan lättsamt i tonen. Denna sekvens får dock ett ganska abrupt slut genom att GK, utan att invänta någon respons från intervjuaren, växlar till ett allvarligt tonläge och kommer med en förklaring till varför tiden i fortsättningsskolan blev så kort: *ja man jobba ju* (rad 177). Denna intonationsenhet har två förhöjda tontoppar, den ena på första stavelsen i *jobbar*, den andra på *ju*; se figur 5.3.

Yttrandet ger ett defensivt intryck – som om GK har blivit ifrågasatt och försvarar det underförstått negativa med att han inte gick i fortsättningsskolan. Den inledande svarspartikeln *ja* bidrar till detta, liksom partikeln *ju* (se analysen av rad 156 samt Lindström 2008:96), tillsammans med det tonala förloppet. Ordvalet tydliggör också anknytningen till turen på rad 156 (*me sen fick man ju börja jobba*).

Turerna på rad 156 och på rad 177 liknar alltså varandra i innehåll, uppbyggnad och prosodi. I bägge fallen bidrar intonationsförloppet till att turen visar upp ett känslomässigt laddat, klagande förhållnings-

122. Den så kallade fortsättningsskolan var avsedd för de elever som genomgått folkskolan men som inte fortsatte till den högre folkskolan (*Nordisk Familjebok* 1904–1926, uppslagsord folkskola). Fortsättningsskolan var antingen uppdelad i två sexveckorskurser eller på flera kvällskurser spridda över två läsår (*Nationalencyklopedin*, uppslagsord fortsättningsskola). Den var frivillig fram till 1918, då den gjordes obligatorisk genom en fortsättningsskolestadga. Informanten gick ut folkskolan 1916 (se rad 156 i utdrag 1.1) och då var fortsättningsskolan alltså fortfarande frivillig.

FIGUR 5.3. Tonhöjdsförlopp för rad 177 (*ja man jobba ju*).

sätt. En jämförelse mellan de akustiska mätvärdena (se även figur 5.2) bekräftar det auditiva intrycket av likhet mellan intonationsenheterna.¹²³

Det uppstår en kortare paus efter GK:s yttrande (rad 178), men till skillnad från vad som var fallet efter rad 156 ger intervjuaren sedan verbal återkoppling (rad 179). Den är dock ganska tyst och låter något tveksam. I överlapp mot slutet av denna tar GK åter turen och söker förnyad respons med ett yttrande som är syntaktiskt utformat som en fråga och som har stigande slutintonation: *ja va sa man göra* (rad 180). Frågan kan sägas vara retorisk – GK efterfrågar knappast en uppräkningslista av vad man skulle ha gjort i stället. Däremot är frågan ställd så att någon form av reaktion från intervjuaren kan förväntas.

Intervjuaren yttrar sig dock inte och efter en kort paus besvarar i stället GK själv frågan med en extremfallsformulering (*extreme case formulation*, Pomerantz 1986): det fanns *inga* pengar, hans mor var sjuklig *hela* sitt liv (rad 182–183). Familjens ekonomiska situation respektive moderns hälsotillstånd beskrivs bägge som maximalt dåliga genom dessa formuleringar (jfr Pomerantz 1986:220–221). I sin klassiska studie

123. Tonomfånget är 16,5 halvtoner för rad 156 och 15,3 halvtoner för rad 177. Den högsta tontoppen är på 219,9 respektive 215,1 Hz, den lägsta på 84,9 respektive 89 Hz. Medelvärden för tonhöjden är dock klart högre för rad 177 än för rad 156, vilket överensstämmer med det auditiva intrycket att rad 177 i viss mån är en stegring av rad 156.

identifierar Pomerantz (1986:219) tre olika användningar av extremfallsformuleringar i engelskspråkiga samtal, och en av dem ligger mycket nära det som GK gör på rad 182–183, nämligen ”att försvara sig mot eller bemöta yttranden som tycks ifrågasätta giltigheten av klagomål, beskyllningar, berättiganden och försvar” (ibid.). Jag menar alltså att GK genom extremfallsformuleringarna föregriper eventuella invändningar mot det han skildrar, att han var tvungen att arbeta för familjens försörjning i så unga år. Yttrandet ger därmed ett defensivt intryck (på ett liknande sätt som yttrandet på rad 177, fast med andra medel).

GK bygger alltså vidare på den bakgrund han gav tidigare. Han fortsätter förklara hur det kom sig att han var tvungen att arbeta och efteröker återigen stödjande respons. Yttrandet på rad 182–183 har även en markant förhöjd tontopp på ordet *inga* (194,6 Hz).

Men intervjuaren svarar inte nu heller och GK fortsätter då med att ännu tydligare framhålla att det enda han kunde göra i situationen var att arbeta, genom ytterligare en extremfallsformulering (rad 185–186). Intervjuaren ger då uppbackning, men tämligen minimal sådan (rad 187). GK följer upp med en tredje extremfallsformulering: *de va ju inge annat å göra* (rad 188), med förhöjd tontopp på *inga*, tydligt stigande slutintonation och stort tonomfång (15,1 halvtoner). Genom dessa medel förstärker GK förklaringen och det känslomässiga, klagande förhållningssättet ytterligare.

GK fortsätter alltså att söka respons för ”samma sak” trots att intervjuaren gav uppbackning på rad 188. Det visar att GK inte nöjer sig med vilken respons som helst, och utgör tydlig evidens för att turerna med de förhöjda tontopparna används för att söka just stödjande respons.

När yttrandet på rad 188 bemöts av tystnad byter GK spår. Genom att hävda att dagens ungdom inte tror på hans berättelser om uppväxttiden (rad 190–191) söker GK i stället intervjuarens respons på reaktionen hos en tredje part. Försöken att få direkt, stödjande respons av intervjuaren på själva berättelsen har ju misslyckats upprepade gånger.¹²⁴ Men inte heller detta frambringar någon direkt reaktion

124. Det kan vara värt att notera att ålderskillnaden mellan GK och intervjuaren är tämligen stor: GK är 58 år och intervjuaren 31 år. Dessutom tillhör de olika sociala skikt. Snarare än att uttryckligen konstruera ett ”vi” mot ett ”dom”, vilket skulle riskera att

(rad 193). GK gör då ett kort turtillägg (rad 194; se Schegloff 1996 och Eriksson 2002) och efter en paus ger så intervjuaren respons (rad 196). GK nöjer sig dock inte med det svaret – mot slutet av intervjuarens rad 194 gör GK ännu ett turtillägg och ger därmed intervjuaren ett förnyat responstillfälle (rad 197–198). Mönstret fortsätter några rader till med påbyggnad från GK och utebliven eller minimal respons från intervjuaren (rad 199–205).

Sekvensen ser ut att avklinga i och med att GK ändrar inriktning och talar om hur bra han har det nuförtiden (rad 206 i utdrag 1.3 nedan).

Utdrag 1.3

206 GK: .hmt så nu ha man ju bra,
 207 I: ä de'nte många [som kan]=
 208 GK: [nhhåhhh]
 209 I: =sätta sej in i de där
 210 GK: =näej,
 211 (0,3)
 212 GK: va ju likant på trettitale >då då< fick man
 213 ju ligga ut på +nöklipp+,¹²⁵ .mh .h
 214 (1,1)
 215 GK: ja låg uppe på eh en veg i:h (.) va re
 216 åtta månar på Gräddövägen,
 217 .th på Rådmansö. h
 218 vi fick tjena fyra kronor om dan,
 219 (0,8)
 220 GK: så när ja kom igen >så ha ja vart< skyldi
 221 fattivåden nästan tvåtusen bagare när (j)a
 222 kom tebak_s.
 223 (0,7)
 224 GK: .h fh som gumman hade fått ut i hyresbidrag
 225 å:- .h

misslyckas med tanke på skillnaderna mellan dem, kontrasterar GK här sig själv mot "ungdomen idag" – en grupp som varken han själv eller intervjuaren tillhör.

125. *Nödklipp* är slang för nödhjälpsarbete, även kallat AK-jobb. Dessa inrättades i början av 1920-talet av den då tämligen nybildade statliga Arbetslöshetskommissionen (AK). Nödhjälpsarbetena innebar att man både arbetade och bodde på annan ort än hemorten i upp till sex månader; ofta rörde det sig om vägbyggen. Nödhjälpsarbetarna var både lönearbetare och understödstagare samtidigt, och deras löner var avsevärt lägre än för anställda i motsvarande yrken på den öppna arbetsmarknaden. (Eriksson 2004:23–28)

226 (0,8)
 227 I: de måste betaL[as-
 228 GK: [ja+visst+,
 229 (0,8)

Man kan säga att intervjuaren här ställs inför ett dilemma. Antingen kan han bekräfta "fel" tidsfokus (nutiden) och ett lättsamt förhållningssätt, eller bejaka "rätt" tidsfokus (dåtiden) och ett personligt och beklagande förhållningssätt. Som beskrevs tidigare (avsnitt 5.2 och inledningen till 5.3.2) är det påbjudet att i dialektintervjuer tala om personliga erfarenheter av hur det var "förr i tiden", vilket visar sig på flera ställen i intervjun (jfr även Bockgård 2010b:52). Det tjänar alltså inte den professionella partens syften att uppmuntra informantens initiativ på rad 206 (*så nu ha man ju bra*). Det gör inte heller intervjuaren. Han svarar inte alls på detta utan ger nu i stället slutligen (rad 207, 209) en mer utbyggd – och stödande – respons på det GK sagt i det föregående.

Intervjuaren löser alltså dilemmat genom att rikta in sig på det GK sa om att det är svårt för andra att sätta sig in i de förhållanden som rådde i hans ungdom (på rad 190–191 i utdrag 1.2), men utan att egentligen bekräfta skildringen i sig. Oaktat detta visar GK:s reaktion att han accepterar responsen som tillräcklig – han faller intervjuaren i talet med ivrig stämma (rad 208, 210) och därefter inleder han en ny deltopik på samma tema. Det handlar även fortsatt om de svåra tiderna förr, men nu gäller det 1930-talets arbetsförhållanden (rad 212–213).

Genom att först bekräfta intervjuarens respons och sedan lägga den tidigare sekvensen till handlingarna och gå vidare blir det tydligt att GK här, till skillnad från tidigare (och senare, som vi kommer att se), accepterar responsen som tillräcklig. Det är också värt att notera att GK påbörjar denna nya berättelse först efter intervjuarens respons (rad 207, 209) och sin egen kvittering av denna (rad 210). Detta visar tydligt att informanten i en dialektintervju inte bara "pratar på" – intervjuarens agerande spelar stor roll.

Intressant nog finns inga förhöjda tontoppar i GK:s turer i utdrag 1.3. Det är förstås vanskligt att säga vad det kan bero på, inte minst eftersom det knappast är obligatoriskt att använda just detta turutform-

ningsdrag för att försöka säkerställa svar från lyssnaren. Men eftersom utdraget också innehåller det enda fallet av utbyggd, av informanten accepterad respons (rad 207, 209), ligger det nära till hands att tro att denna nyss lämnade bekräftelse har med saken att göra.

Intervjun fortsätter alltså på det önskvärda förr-i-tiden-temat. Efter GK:s inledning vore en respons från intervjuaren att vänta, men den uteblir (rad 214). GK fortsätter likväl med berättelsen utan att få något gensvar de närmaste turerna heller (rad 215–218). Därefter går han över till att tala om de negativa ekonomiska konsekvenserna av "nödklippen" (rad 220–222). Inte heller detta tillkännagivande framkallar någon verbal reaktion från intervjuaren (rad 223). Efter en ganska kort paus gör GK ett turtillägg där han förklarar bakgrunden till de negativa ekonomiska följderna, men han lämnar turen oavslutad (224–225). Efter ännu en paus ger intervjuaren respons i form av en klagande fråga (rad 227) som GK ivrigt svarar på i överlapp (rad 228).

Därefter fortsätter GK med att berätta att även spritransoneringen via motboken påverkades (rad 230 och framåt i utdrag 1.4 nedan).

Utdrag 1.4

230 GK: å dä va dom ju så finkänslia så:-
231 .h ja hade en fyra liter *påh motboken när
232 vih* åkte dit.
233 (0,3)
234 GK: .mth så nä ja kom tebaks då hade ja två
235 kvattar,
236 i: eh månan,
237 (0,9)
238 GK: en helbutelj i *månhanh* eh hhehh hh
239 I: hade dom dragi [in de,]
240 GK: [.h]
241 =javisst de jode ju fatti [↑]våden då.
242 (0,7)
243 GK: °.pt nä man'te kunde betala i skatt elleh:-
244 å fick bidrag därifrån,
245 (2,1)
246 I: a hur klara man sej d[å
247 GK: [ja:: klarat

248 =nä ja börja här,
 249 (.)
 250 GK: thh vi de en¹²⁶ allså.
 251 (.)
 252 GK: .h a ja börja förtitre men ja vatt fast
 253 anställd i eh: (0,5) .h förtifyra allså.
 254 (0,4)
 255 GK: .th i: eh februari.
 256 (1,2)
 257 GK: då hade ja två kvutt i månan.
 258 (0,3)
 259 GK: mfh hh
 260 .h de va hämnden de fö'att ja'nte:: .h kunde
 261 klara mäh.
 262 (0,3)
 263 GK: .pt me ja menar de va ju ingen-
 264 .h alla ville ju jobba men de fanns ju
 265 hinga jobb.
 266 (.)

GK inleder med en värdering av fattigvården (rad 230), som bildar ett slags ram för det som följer. Han övergår sedan till själva händelsen och berättar att hans sprittilldelning minskade kraftigt (rad 231–236).¹²⁷ Under andra hälften av yttrandet på rad 231–232 har GK skratt i rösten, men snarare än att flagga för att något roligt är i faggorna handlar det åter om att signalera att de skildrade bekymren inte bekommer GK så mycket, att han trots allt tar det hela med en nypa salt (se analyserna av rad 143–148 i utdrag 1.1 och rad 171–176 i utdrag 1.2 samt Jefferson 1984:351).

När GK kontrasterar den tidigare ransonen med den nya, kraftigt inskränkta, får han dock ingen reaktion (rad 237).¹²⁸ GK skapar då ytter-

126. Dagens Nyheter (DN).

127. Rätten att överhuvudtaget inneha motbok var ofta knuten till att man betalade skatt, och motbokstilldelningen varierade (bland annat) med inkomst och position på arbetsmarknaden, det vill säga klass. Arbetslösa och nödhjälpsarbetare fick nedskurna tilldelningar. (Bruun 1985:311–313)

128. Det går även att argumentera för att responsen kan ses som utebliven redan efter rad 235. Turtillägget som GK gör på rad 236 kommer visserligen direkt efter föregående tur, utan paus, men med tanke på berättelsens uppbyggnad är poängen rätt klar redan mot slutet av turen på rad 234–235.

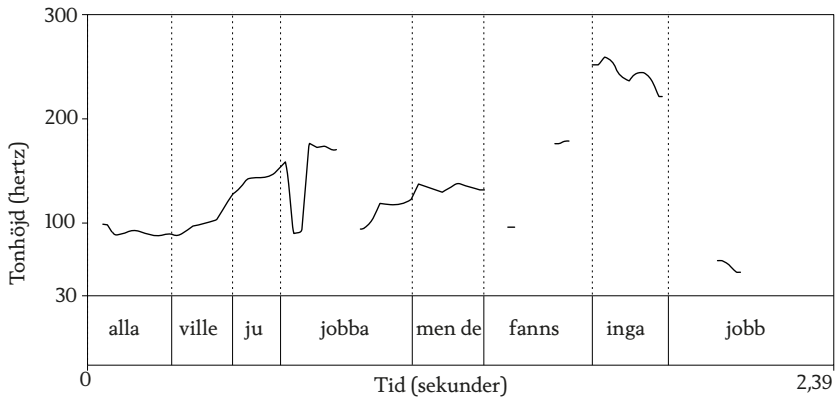
ligare en responspunkt genom att omformulera rad 234–236, också med skratt i rösten mot slutet och nu dessutom med ett avslutande skratt (rad 238). Då kommer responsen (rad 239) – återigen i form av en klargörande fråga (se även rad 227).

Intervjuaren visar alltså här (till skillnad från i sekvenserna på rad 143–148 respektive 171–176) mottaglighet för GK:s problemskildring genom att inte falla in i skrattet utan i stället rikta in sig på innehållet i GK:s yttrande. Men samtidigt ger inte intervjuaren med sin klargörande fråga något stöd för eller medhåll i att situationen var besvärlig eller orättvis för GK. Jag ser det som ett sätt för intervjuaren att ge ”neutral”, till intet (känslomässigt) förpliktigande återkoppling (se även analysen av rad 207 och 209 i utdrag 1.3 samt avsnitt 5.2 ovan).

GK besvarar frågan genom att klargöra att det var fattigvården som drog in spritransonen (rad 241). Yttrandet har en förhöjd tontopp på tredje stavelsen i ordet *fattigvården*. Intervjuaren ger ingen återkoppling och GK fortsätter då med att förklara orsaken till den lägre ransonen (rad 243–244). Inte heller nu svarar intervjuaren, men den här gången fortsätter inte GK att söka respons.

Efter en relativt lång paus (rad 245) ställer intervjuaren däremot en fråga som tar fasta på det besvärliga i GK:s situation och inbjuder honom att berätta mer om den (rad 246), vilket GK direkt hakar på (rad 247). Efter denna inledande inramning berättar GK hur hans spritranson såg ut när han började sin fasta anställning vid DN (rad 248–257). Yttrandena på rad 248 och 257 har bägge förhöjda tontoppar (på *börja* respektive *hade*). Dessa turer utgör den egentliga berättelsen, medan replikerna däremellan, som är prosodiskt ”omarkerade”, är en utveckling i form av en vidareutveckling av rad 248. Med hjälp av den speciella intonationen framställer, menar jag, GK här sin spritranson som något särskilt anmärkningsvärt och beklagansvärt. Jag menar också att han genom den förhöjda tontoppen i ännu högre grad insisterar på respons.

Men intervjuaren svarar inte direkt. Då skrattar GK (rad 259) och lägger till en uttalat negativ tolkning av orsaken till den magra spritransonen (rad 260–261) som ger intervjuaren ett förnyat tillfälle till instämmande, något han dock avstår från. Efter en kort paus (rad 262)

FIGUR 5.4. Tonhöjdsförlopp för rad 264–265 (*alla ville ju jobba men de fanns inga jobb*).

går GK vidare genom att återigen (se utdrag 1.3) hänvisa till bristen på arbete, men inte på avsaknad av arbetsvilja, under 1930-talets ekonomiska kris (rad 263–265). På så sätt framställer GK den minskade spritransonen som ännu mer orättfärdig – hans oförmåga att försörja sig var ju inte självförvålad. Detta förstärks ytterligare genom extremfallsformuleringen (se ovan samt Pomerantz 1986). Intonationsenheten på rad 264–265 har en mycket hög tontopp på *inga* (260 Hz) och ett mycket stort tonomfång (27,7 halvtoner).

Sekvensen om spritransoneringen ekar prosodiskt av sekvensen på rad 156–160 i utdrag 1.1 (se även figur 5.2). De liknar även varandra till innehållet. I bägge fallen berättar GK om negativa händelser eller omständigheter som rör honom själv: att han inte gick i fortsättnings-skolan utan slutade redan vid tolv års ålder, respektive att han fick kraftigt minskad spritranson i samband med 1930-talets arbetslöshet. I båda sekvenserna lyfter han också fram att orsakerna till dessa omständigheter låg utanför hans kontroll.

Efter en mikropaus ger intervjuaren uppbackning (rad 267 i utdrag 1.5 nedan) – ingen stödande respons utan en minimal sådan – utan att göra anspråk på att överta turen.

Utdrag 1.5

267 I: näej
268 (1,5)
269 GK: (utan de va ju) på vintern va de kuta i
270 snösvängen å så va de expresser å se nere
271 vi hamnen,
272 .mfh .t åm man kunde få nåra timmar nån
273 gång. ((våldigt nasalt))
274 (0,4)
275 GK: .ptt sen va re ju ↑a kå ba'a gå å stämpla.
276 (0,5)
277 I: jaha,
278 GK: de fanns ju ingenting å få ↑tag i,
279 I: näej,
280 (0,4)
281 GK: så de hjälpte ju'nte att man ville jo:bba.
282 (1,3)
283 I: näej,
284 GK: de va ju tji.
285 utan de va ju bara å:: ut på nöklipp.

Efter rad 267 uppstår en lite längre paus. GK initierar då en fortsättning av sekvensen genom att räkna upp de tillfälliga arbetstillfällena som gavs (269–273). Efter en kort paus lägger han till att det utöver det var arbetslöshetsersättning som gällde (rad 275). Yttrandet har en förhöjd tontopp på *a kå* (förkortningen står för Arbetslöshetskommissionen, se fotnot 125). Efter en paus svarar intervjuaren med ett *jaha* (rad 277). GK fortsätter då på samma spår och tydliggör, igen, att det inte fanns arbete (rad 278). Detta yttrande har en förhöjd tontopp på ordet *tag*.

GK behandlar alltså inte intervjuarens *jaha* som en nöjaktig respons som gör att skildringen kan läggas till handlingarna, utan snarare som en nyhetsmarkör (Heritage 1984b) som öppnar för ytterligare utveckling av sekvensen. Intervjuaren ger snabb återkoppling (rad 279), men tar inte initiativ till något nytt bidrag. Det blir GK som tar upp tråden igen och återknyter till det han började delsekvensen med (på rad 263–265 i utdrag 1.4), att viljan att arbeta inte lönade sig (rad 281). Också detta yttrande har en förhöjd tontopp, på andra stavelsen av ordet *ville*.

På rad 275, 278 och 281 framställer GK situationen som beklagansvärd genom såväl ordval som intonation. Det är också uppenbart att GK orienterar sig mot att få stödjande respons från mottagaren i alla tre fallen. Detta blir särskilt tydligt då han inte nöjer sig med de minimala återkopplingar som intervjuaren ger (rad 277 och 279), utan framhärdar (rad 278 och 281). Att yttrandet på rad 281 återknyter till rad 263–265 ser jag som evidens för att GK försöker avsluta sekvensen, och därmed i än högre grad försöker "bli av med" turen, samtidigt som han tar ansvar för att hålla samtalet igång.

Intervjuaren ger först efter en lite längre paus medhåll (rad 283). GK gör därefter ett tillägg (rad 284) i mer lättsam ton än tidigare, varefter han direkt övergår till att återknyta till nöcklipp (rad 285; se även utdrag 1.3).

Summering

Informantens intonationsenheter med förhöjda tontoppar ingår i sekvenser där en självupplevd, problematisk händelse eller omständighet skildras, utan att någon tredje part hålls ansvarig. Dessa samtalsturer är utformade så att en känslomässigt laddad, klagande hållning till omständigheten visas upp, samtidigt som en stödjande respons från mottagaren görs till den relevanta nästkommande handlingen.

Evidens för denna analys finns delvis i själva turutformningen, där de förhöjda tontopparna samverkar med lexikal och syntaktisk utformning samt sekventiell position, men framförallt verifieras analysen av det som följer efter turerna med förhöjda tontoppar. Både när intervjuaren inte ger någon verbal respons alls och när han ger godkännande men inte stödjande respons utvidgar informanten problemskildringen och visar ånyo upp ett känslomässigt laddat, klagande förhållningssätt. Informanten orienterar sig på detta sätt mot att erhålla intervjuarens stöd (jfr Selting 2010:271–272). Detta är extra tydligt när informanten gör ett nytt försök med "samma handling" trots att intervjuaren har gett verbal respons. Uppenbarligen behandlar informanten den respons som intervjuaren gett som otillräcklig – med andra ord är den möjligen godkännande, men inte stödjande.

5.6 Interaktionell analys av de mindre markanta fallen

I följande utdrag från intervjun återfinns ett av materialets mindre markanta fall av intonationenheter med förhöjda tontoppar. Det tar vid direkt där utdrag 1.5 slutade.

Utdrag 1.6

286 (1,3)
287 GK: då s:ulle man'te få vara ute mer än i tre
288 månar.
289 (.)
290 GK: på nödklippena.
291 (.)
292 GK: .mpt me ja hade tur ändå för ja låg på
293 Bromma:h,
294 (0,6)
295 GK: Broåmma flygfält i: (0,4) va re, .h va re
296 elva månar? .mfh
297 (0,7)
298 GK: i ett föld h
299 I: oj då
300 GK: .mt då hade ja tur.
301 (0,6)
302 GK: **(fö) då tjena man ju lite bättre här i**
303 **stan alla fall.**
304 (0,6)
305 GK: .h
306 I: va re där på de där eh jobbe på Gräddövägen
307 som- eh då- som du
308 fick [()]
309 GK: [ja nam]ne stockholman a
310 I: =a[:
311 GK: [.fhmh. hehheh fö de va
312 norrlänningar å smålänningar
313 å: .h
314 (.)
315 GK: masar,
316 (0,4)

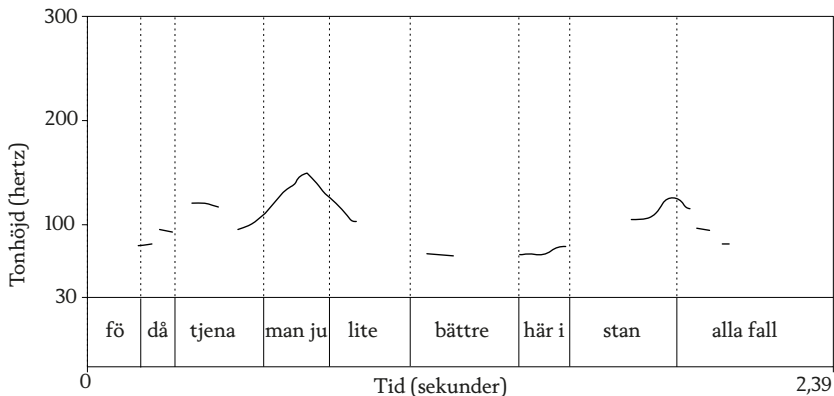
Efter att GK återknutit till de så kallade nödklippen (rad 285 i utdrag 1.5 ovan) är det upplagt för någon typ av respons från intervjuaren. När den uteblir (rad 286 i utdrag 1.6) fortsätter GK genom att komma in på en ny aspekt av arbetet, nämligen dess tidsbegränsning (rad 287–288). Inte heller det besvarar intervjuaren och GK gör ett turtillägg (rad 290), som också det bemöts med tystnad. GK går vidare och berättar om ett annat arbete än det han nämnt tidigare, nämligen på Bromma flygfält (rad 292–296). Även perspektivet är ett annat – GK framhäver här vilken tur han hade som fick ha kvar detta arbete under en så pass lång tidsperiod. Genom detta skifte i uppvisat förhållningssätt når den föregående sekvensen sin avslutning.

Intervjuaren ger ingen omedelbar respons, varpå GK gör ett förtydligande tillägg (rad 298). Detta besvarar intervjuaren med ett *oj då* (rad 299) vilket indikerar att han nu tagit in informationen och finner den anmärkningsvärd (se Heritage 1984b); det sistnämnda dock inte i någon större utsträckning eftersom turen är tämligen prosodiskt nedtonad.

GK upprepar då att han hade tur (rad 300), vilket bekräftar analysen av intervjuarens nedtonade respons som otillräcklig. Återigen tycks det alltså vara så att GK orienterar sig mot att få en stödjande respons medan intervjuaren endast svarar godkännande – eller inte alls, som efter yttrandet på rad 300. GK lägger då till en orsak till att det var att betrakta som tursamt (rad 302–303), ett yttrande som bygger ut den obesvarade tidigare turen och återigen gör en stödjande respons relevant. Intonationsenheten på rad 302–303 har en förhöjd tontopp på *man ju* (se figur 5.5). Intervjuaren svarar inte alls på detta utan ställer en fråga som GK svarar på i form av en samkonstruktion och som intervjuaren därefter kvitterar (Bockgård 2004:219f).¹²⁹ Detta leder in intervjun på ett nytt spår (rad 306–308).

Liksom i de markanta fallen gör yttrandet på rad 302–303 en stödjande respons relevant i kraft av sin utformning och sin sekventiella position. Däremot omtalas en gynnsam omständighet, inte något pro-

129. Förutom att GK berättade om detta arbete i den tidigare sekvensen om nödklipp (på rad 212 f. i utdrag 1.3) inleddes hela intervjun med att GK talade om att han fick smeknamnet *Stockholmarn* då han låg ute på vägarbete under 1930-talet.

FIGUR 5.5. Tonhöjdsförlopp för rad 302–303 (*då tjena man ju lite bättre här i stan alla fall*).

blematiskt, och GK:s uppvisade förhållningssätt är inte klagande utan snarare positivt.

Som tidigare framhållits är intonationsförloppet med förhöjda ton-toppar inte ensamt betydelsebärande utan får sin specifika mening i kombination med andra resurser som exempelvis ordval. Genom jämförelsen mellan de markanta fallen och det mindre markanta fallet i utdrag 1.6 blir det nu tydligt att samma slags tonala förlopp används i samtalsturer som (utför olika handlingar och) uppvisar olika förhållningssätt eller känslöstämningar. Detta ligger i linje med Couper-Kuhlen (2009), som menar att vi bör befria oss från uppfattningen att det skulle finnas speciella tonlägen (*tone of voice*) för olika känslöstämningar som är oberoende av kontexten:

Det tycks i stället vara så att de faktiska (känslouppvisningarna på vissa bestämda platser i sekvensen bedöms utifrån en begränsad uppsättning känslolägen som anses relevanta för just den platsen. Inom en viss relevant uppsättning kan vi förvänta oss att känslouppvisningarna i fråga är inbördes särskiljbara på lexikal grund, på prosodisk grund eller på bägge dessa grunder. De prosodiska parametrar som utmärker känslouppvisningarna i en viss relevant uppsättning kan vara av

helt allmän art, såsom "dämpad" eller "dynamisk". (Couper-Kuhlen 2009:118)

Men det finns en mer övergripande, gemensam interaktionell funktion för samtliga fall som undersöks i denna fallstudie. Analysen av materialets mindre markanta fall visar att de alla figurerar i yttranden som är utformade för att söka (stödjande) respons. De förhöjda tontopparna skulle därmed kunna beskrivas som ett responsmobiliserande drag, ett begrepp som Stivers & Rossano (2010, 2012) lanserar som del i en modell av hur det går till att få respons i samtal. Modellen tar hänsyn till tre olika aspekter av samtalshandlingar: den sekventiella positionens responsmobiliserande egenskaper (förstahandlingar är responsmobiliserande), typ av handling (vissa handlingar är mer responsmobiliserande än andra) och turutformning (vissa drag i turens utformning är mer responsmobiliserande än andra). Var och en av dessa aspekter bidrar enligt Stivers och Rossano (2010:29) till att öka mottagarens ansvar (*accountability*) för att ge respons.¹³⁰

I utdrag 2 återges den första sekvensen i materialet där intonationsenheter med förhöjda tontoppar förekommer (som alltså föregår utdrag 1). Den innehåller fyra förekomster av förhöjda tontoppar (på rad 80, 87, 94, 98). Inledningsvis i inspelningen, före utdraget, ställer intervjuaren frågor om GK:s arbete på Dagens Nyheters tryckeri och GK beskriver sina arbetsuppgifter som rullare. GK tar därefter initiativet och berättar att arbetet sker på ackord (rad 65 i utdrag 2). Han formulerar detta som en nyhet, vilket gör ett svar relevant.

Utdrag 2

065 GK: så de'e ackod på de'ä jobbe. mfh.
066 (.)
67 (GK): .h
068 I: ja ja hörd[e ()]
069 GK: [de därför- där]för man kan sluta

130. Stivers och Rossano framhåller även att en "frivillig" respons i många fall är mer önskvärd och meningsfull än en respons som "tvingas" fram (2010:23). Ofta är därför samtalsturer utformade så att de inbjuder till respons snarare än så att de maximalt mobiliserar respons. Maximalt responsmobiliserande turutformningar är nämligen också tämligen tvingande och begränsande för mottagarens responsmöjligheter (ibid.).

070 ungefär (nä) kila *nähh man vill*,
 071 I: ja
 072 GK: vi kö fädit bara sen-
 073 (0,5)
 074 GK: .hh ingen som ha me oss å göra direkt.
 075 I: °näej°
 076 GK: vi gör vårt jobb bara (s),
 077 (0,3)
 078 GK: å har vi lite då:
 079 (0,4)
 080 GK: bli inga stålar heller.
 081 (.)
 082 GK: fhhihh. hhm hhm hhm hhm
 083 (*då e re dhhålit*) .fmh
 084 I: °näej°
 085 GK: måste ju alla fall eh: få ihop någå sänär
 086 skaplia löningar, .h
 087 I: a:a, [de (klart)]
 088 GK: [.h annas e re ju ingen mening å stå å
 089 jobba på ackod.
 090 (0,8)
 091 I: näej det ska vä[l bli någe bätt]=
 092 GK: [((mummel))]
 093 I: =re[:
 094 GK: [jaa:.
 095 de måste bli bättre för eh: h
 096 annas så stå man ju ente sådär å jobbar.
 097 (0,5)
 098 I: °mnäej°
 099 (.)
 100 GK: e'ente såna tidfe nu.
 101 (0,6)
 102 GK: mffh[hh
 103 I: [näh heheheheh
 104 GK: =va skillnad förr när en annan va grabb å
 105 växte opp. .h
 106 (1,5)
 107 GK: då fick man lära sej jobba.
 108 (0,4)
 109 I: °a:.°
 110 (0,6)
 111 I: .hh m- men eh: m va börja ni m- börja ru me?

Intervjuaren svarar inte direkt men börjar sedan formulera ett yttrande som indikerar att han redan känner till att GK:s arbete sker på ackord (rad 68). Då vidareutvecklar GK i stället ämnet, i överlapp med intervjuaren (rad 69–70). I den avslutande delen av denna tur hörs skratt i GK:s röst, men skrattet återgäldas inte av intervjuaren i dennes minimala respons (rad 71).

GK går vidare genom att säga ungefär samma sak en gång till (rad 72–74), vilket visar att han inte nöjer sig med svaret på rad 71. Intervjuaren ger då återigen minimal respons, med låg ljudstyrka (rad 75). GK:s följande yttrande, *vi gör vårt jobb bara* (rad 76), kan mot bakgrund av det han just har sagt förstås som ännu ett konstaterande av hur arbetssituationen ser ut vid ackordarbete. Det får GK inget svar på alls, och efter en kort paus fortsätter han genom att själv dra en uttrycklig slutsats av det han har sagt om ackordarbetets villkor (rad 78–80). Detta ökar pressen ytterligare på intervjuaren att ge respons. Intonationen med förhöjd tontopp på ordet *stålar* (rad 80) bidrar till detta. Att presentera en slutsats är sekventiellt ett förstadrag, samtidigt som yttrandet utgör "mer av samma" som GK ännu inte har fått annat än minimal respons på (vilket han, återigen, uppenbarligen inte nöjer sig med).

Intervjuaren säger emellertid inget. Efter en kort paus skrattar GK (rad 82) och gör sedan, med skratt i rösten, själv en värdering av sin slutsats (rad 83; tolkningen av detta yttrande är dock något osäker). Detta analyserar jag som ännu ett fall av problemapprättande skratt (se analysen av utdrag 1.1 i avsnitt 3.2.1 samt Jefferson 1984). Intervjuaren återgäldar inte skrattet utan ger minimal respons, med låg ljudvolym (rad 84). GK tar åter initiativet och fortsätter tala om ackordjobbets lön men nu på ett mindre personligt, mer allmänt plan (rad 85–86). Det svarar intervjuaren lite mer eftertryckligt på (rad 87). En del av hans respons hamnar dock i överlapp med GK:s fortsättning (rad 88–89), där GK, liksom på rad 78–80, drar en slutsats av det föregående. Även denna intonationsenhet har en förhöjd tontopp som bidrar till att öka pressen på intervjuaren att svara. Det uppstår en lite längre paus men sedan svarar intervjuaren, den här gången med en utbyggd, stödjande respons (rad 91). GK mumlar i överlapp (rad 92) men när han återtar turen (rad 94–96) är det uppenbart att han ändå uppfattat intervjuarens tur efter-

som han inleder med ett emfatiskt *ja* och även återanvänder intervjuarens ord (subjekt: *det*, predikat: *bli bättre*).

GK:s slutsats på rad 88–89 (*annas e re ju ingen mening å stå å jobba på ackod*) som intervjuaren ger sitt (något fördröjda) stöd är tämligen allmänt hållen och knappast ett uttryck för en särskilt känsloladdad hållning till saken från GK:s sida. Detta är också återkommande i inspelningen – de (få) gånger intervjuaren ger stödande svar kommer nästan undantagslöst vid sådana turer där GK inte visar fram en känslomässigt färgad attityd till det sagda. Paradoxalt nog tycks just det känsloladdade förhållningssättet, som gör stödande respons särskilt relevant, snarare minska intervjuarens benägenhet att ge respons. Men sett i ljuset av intervjuarens strävan efter att uppvisa ett känslomässigt neutralt och opartiskt förhållningssätt är det förstås inte alls motsägelsefullt (se även avsnitt 5.2 och analyserna i avsnitt 5.5).

GK upprepar alltså därefter (rad 94–95) i stort sett samma sak som intervjuaren just sagt i sitt medhåll, och bygger sedan (rad 96) ut yttrandet med en omformulering av sitt eget yttrande på rad 88–89. Denna slutsats gör en ny respons från intervjuaren relevant, vilket förstärks av att turen har en förhöjd tontopp på andra stavelsen av *sådär*. Yttrandena på rad 94–96 tillför alltså inget nämnvärt nytt och jag ser dem därför också som ett sätt för GK att försöka avsluta sekvensen och lämna över turen.

Även när det gäller intonationsförloppen är rad 88–89 och rad 96 påfallande lika – bägge har en förhöjd tontopp, som dessutom är placerad på fjärde stavelsen från slutet av intonationenheten (se figur 5.6 nedan).

Den förhöjda tontoppen bidrar alltså till att ytterligare öka relevansen av en respons. Först efter en paus ger dock intervjuaren tyst, minimal uppbackning (rad 98). En mikropaus senare fortsätter GK på sekvensen genom att göra ett värderande påstående (*e'ente såna tide nu*, rad 100) som tjänar som motivering till det han sa på rad 94–96 om att man inte skulle hålla samma höga arbetstakt om det inte vore ackordarbete.

GK:s yttrande är ett förstadrag, det är värderande och det har en förhöjd tontopp på *tider*. Dessa tre aspekter bidrar alla till att öka intervjuarens ansvar (*accountability*) att ge respons (se ovan samt Stivers &

Rossano 2010, 2012). Det gör han likväl inte (rad 101). GK kommer då in med ett kort skratt (rad 102) och intervjuaren ger snabbt medhåll och faller sedan in i skrattet (rad 103). GK utvecklar därefter ämnet vidare genom att i allvarlig ton påpeka att detta skiljer sig från hur det var förr, under hans uppväxt (rad 104–105). Intervjuaren ger ingen respons och en paus uppstår (rad 106).

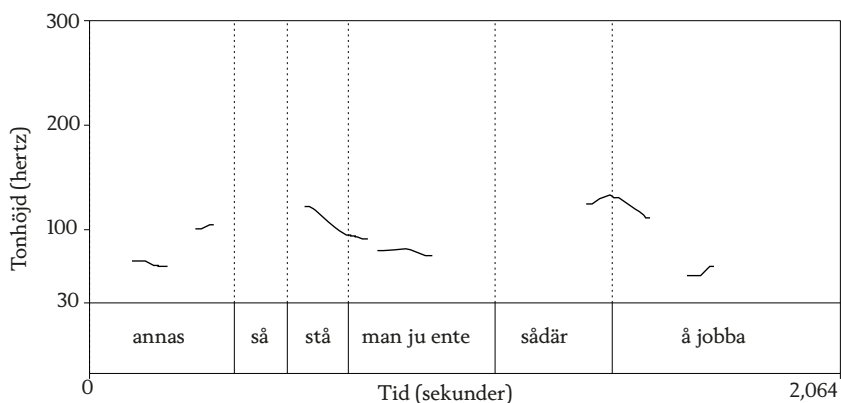
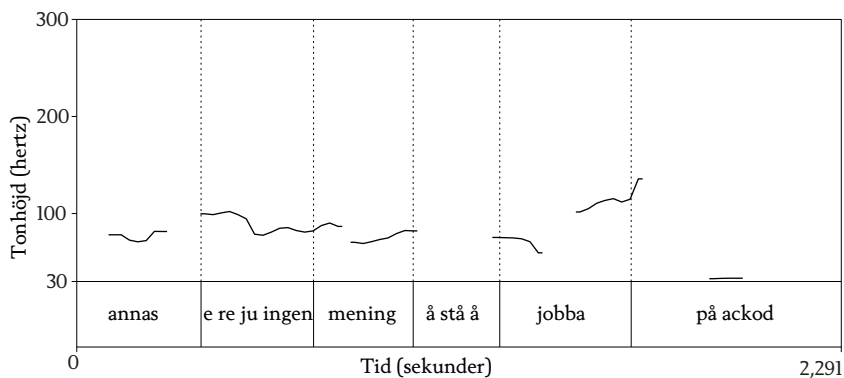
GK fortsätter sedan med att själv utveckla denna skillnad (rad 107). En respons är nu återigen förväntad. Efter en kort paus ger intervjuaren tämligen minimal, och tyst, uppbackning (rad 109). GK återtar inte turen efter detta, utan det är i stället intervjuaren som tar initiativet genom att ställa en fråga (rad 111–112). Frågan anknyter till ämnet "GK:s arbetsituation förr" men ansluter däremot inte till den negativa värderingen som GK gjorde. I stället styr intervjuaren in samtalet på känslomässigt mer neutral mark.

5.7 Avslutning

Fokus för denna fallstudie har varit att undersöka hur ett särskilt intonationsmönster – intonationsenheter med förhöjda tontoppar – används som interaktionell resurs i en dialektintervju med en manlig stockholmare som talar en utpräglad form av arbetarklassstockholmska (av det slag som ibland kallas Ekensnack).

I de markanta fallen ingår intonationsenheterna med förhöjda tontoppar i självbiografiska problemskildringar. Där visar talaren upp ett klagande förhållningssätt till en självupplevd, problematisk händelse och söker stödjande respons för detta hos mottagaren. I materialets övriga fall är sekvenserna och yttrandena där intonationsenheterna med förhöjda tontoppar används mer brokiga. Men en sak förenar både dessa fall och de markanta fallen: intonationsenheterna ingår alla i yttranden som söker (stödjande) respons.

I de markanta fallen är det tydligt att informantens turer är utformade på ett sätt som gör ett stödjande svar, där mottagaren tar talarens parti, relevant. Detta visades vid upprepade tillfällen i analysen då informanten uppenbarligen inte nöjer sig med uteblivna svar eller andra

FIGUR 5.6. Tonhöjdsförlopp för rad 88–89 (*annas e re ju ingen mening å stå å jobba på ackod*) och rad 96 (*annas så stå man ju ente sådär å jobba*).

typer av svar än stödjande (utdrag 1). I de flesta mindre markanta fallen är detta också mer eller mindre tydligt (se utdrag 2). I vissa av fallen går det dock inte att klarlägga om stödjande respons eller respons rätt och slätt vore tillräcklig.

Som nämndes i kapitlets inledning beskrivs inte sällan höga ton-toppar eller stort tonomfång som ett tecken på engagemang hos talaren. Exempelvis menar Bruce (2010:69) att tonomfånget ofta är större när man är engagerad i det man säger än när man är mer

neutral. Genom att försöka ringa in vad som mer specifikt sker i interaktionen vid användning av intonationsenheter med utökat tonomfång har jag velat komplettera detta talarcentrerade perspektiv. I ett interaktionellt perspektiv är det växelspelet mellan talare och mottagare och deras gemensamma uppbyggnad av samtalet, bit för bit, som står i fokus. En generell beskrivning som också tar fasta på samspelet mellan deltagarna kunde därför lyda: Ett större tonalt omfång signalerar ett större engagemang från talarens sida samtidigt som det bidrar till att öka trycket på mottagaren att ge (stödande) respons.

Det intonationsmönster med förhöjda tontoppar som undersökts i fallstudien tycks även vara ett indexikalt språkdrag, förknippat med ett visst slags talare – en mönstertalare (Agha 2003). Detta förhållande går väl ihop med dragets tämligen breda interaktionella funktion. Om draget i sig hade framburit en mer specifik mening hade det varit svårare att begripa hur det kan användas som symbol för (en viss sorts) stockholmska och (en viss sorts) stockholmare.

Samtidigt förekommer draget ytterst sparsamt i su-materialet som helhet. Hur kan det komma sig? En möjlighet är förstås att draget inte alls var särskilt spritt i den äldre stockholmskan utan bara användes av ett fåtal. Mot detta talar dragets status som stereotyp. Jag tror snarare att dragets låga frekvens i su-materialet har att göra med den interaktionella funktion som har framkommit genom fallstudien. Varken forskningsintervjuerna eller medieinspelningarna i su-materialet är någon gynnsam miljö för den sociala handlingen att visa engagemang och söka (stödande) respons från mottagaren. Om någon av parterna är på jakt efter ett svar så är det vanligtvis intervjuaren och inte informanten, och det är då knappast stöd som intervjuaren eftersöker. Den analyserade intervjun är ett undantag.¹³¹ Som framkommit bryter den av mot materialet i övrigt genom att innehålla en rad passager där

131. Utöver den inspelning som analyserats i fallstudien förekommer draget eventuellt på några ställen i ytterligare en intervju, som jag (ännu) inte har analyserat närmare. Det är värt att notera att både informanten och intervjuaren där genomgående uppvisar ett mer personligt och känslomässigt förhållningssätt än vad som brukar vara fallet i forskningsintervjuerna.

informanten delar med sig av negativa personliga erfarenheter på ett känslomässigt laddat sätt, och söker intervjuarens samförstånd. Informanten och intervjuaren förhåller sig också, som vi sett, på tämligen olika sätt till dialektintervjun som interaktionssituation – i själva verket kan avsaknaden av stöd från intervjuarens sida vara ett skäl till att intonationsmönstret med förhöjda tontoppar används mer frekvent.

En metodmässig slutsats av fallstudien är att det krävs andra typer av material och metoder för att studera ett prosodiskt drag som intonation än enskilda språkljud, eftersom intonationen är så starkt avhängig av både den typ av verksamhet som samtalet ingår i och det sätt på vilket deltagarna i samtalet orienterar sig mot varandra. Vissa typer av samtal kan helt sakna vissa prosodiska särdrag eftersom den typ av sekvenser där dragen används inte förekommer (jfr även Bockgård 2010c om den låga frekvensen av samkonstruktioner i dialektintervjuer).

I nästa kapitel avslutas boken med ett övergripande perspektiv på stockholmska som fenomen och som varietet.

6. Stockholmska som fenomen och varietet

Vad är stockholmska? Kring den frågan kretsar bokens sjätte och avslutande kapitel. Först undersöks när och hur den svenska huvudstadens talspråk började avgränsas från andra varianter av svenska genom särskilda benämningar (6.1). Därefter diskuteras stockholmskans status som språklig och språkvetenskaplig varietet (6.2). Till sist skärskådas stockholmskans olika sidor, den förnäma respektive den folkliga, bland annat genom en närmare granskning av kungafamiljens uttal. Uttalsdrag och föreställningar som förknippas med stockholmskans sociala variation diskuteras här i relation till de resultat som har framkommit i denna bok (6.3).

6.1 Hur gammal är (idén om) stockholmskan?

Stockholmskans ursprung och framväxt har inte studerats tidigare på något djuplodande sätt. Inte heller den mer teoretiska frågan om hur huvudstadens talspråk bäst låter sig klassificeras, eller om det alls ska skiljas ut och avgränsas som en särskild varietet, har rönt någon större uppmärksamhet i forskningen.

Exakt när stockholmskan kan ha uppkommit – om vi antar att det är vetenskapligt befogat att skilja ut den som en särskild varietet – går givetvis inte att svara på. Den typ av språklig utveckling det i så fall rör sig om sker stegvis. Det är i stället en bedömningsfråga om, och i så fall ungefär när, svenskan som talas i Stockholm skulle kunna anses skilja sig ”tillräckligt” mycket både från andra dialekter och från standardsvenskan för att klassificeras som en särskild stadsdialekt

(eller liknande). Men ett tungt vägande skäl till avsaknaden av undersökningar av stockholmskans uppkomst såväl som dess historia före industrialiseringen är förstås också frånvaron av källmaterial. Det saknas språkliga uppteckningar eller motsvarande som skulle kunna ge svar på hur länge stockholmskan ska anses ha funnits (se även kapitel 1). Det går visserligen att göra uppskattningar med utgångspunkt i språkvetenskaplig forskning om svenskans utveckling och nya språkliga varieteters uppkomstsätt, jämte historisk forskning om Stockholm. Exempelvis är det inte rimligt att anta att stockholmskan existerade i huvudstadens tidigaste historia – en stadsdialekt uppstår inte ur tomma intet (jfr Andersson 2019:34). Däremot är det åtminstone tänkbart att tillräckligt många särskilda särdrag började utvecklas under stormakts-tiden, då staden funnits ett antal hundra år och växt både befolkningsmässigt och till ytan (se även kapitel 1). Men det är svårt att på så sätt nå fram till något annat än mer eller mindre rimliga uppskattningar och scenarier.

Att frågor om stockholmskans uppkomst är så svårbesvarade beror dock inte bara på bristande historiskt källmaterial eller på det omöjliga i att exakt datera en gradvis utveckling. Alla språkliga varieteter är abstraktioner. De uppstår inte likt naturfenomen. Varieteter finns inte med mindre än att en uppfattning eller föreställning uppkommer om att de finns. Det räcker alltså inte att språklig variation föreligger (olika uttal av r-ljudet, olika böjningsmönster för substantiv, olika ord för "kvinna" etc.). Den språkliga variationen måste hängas upp på något och ges mening för att vi – språkbrukare såväl som språkvetare – ska se den som en särskild varietet (Se Johnstone 2009:159–160; 2013; jfr även Teinler 2016:38.)

När språkliga drag associeras med vissa (tänkta) egenskaper hos talar-na kan språkdragen kallas indexikala (Silverstein 1976; Ochs 1992:337–339; se även t.ex. Agha 2003 och Johnstone, Andrus & Danielson 2006). Indexikala drag har därmed en social betydelse, en ideologisk laddning:

Två eller fler fonologiska varianter av samma ord kan ha identisk referens men förmedla olika sociala betydelser, till exempel skillnader

i talarnas sociala klasstillhörighet eller etnicitet, skillnader i socialt avstånd mellan talare och mottagare, skillnader i känslouttryck. Medlemmar i alla samhällen har tillgång till språkliga resurser som sätter dem i stånd att förmedla sådana sociala betydelser samtidigt som de ger information på andra nivåer. (Ochs 1992:338)

Indexikala språkdrag kan även komma att bli "registrerade" (*enregistered*; Agha 2003, 2005). Registrering är en process som sker inom en språkgemenskap och som leder till att språkliga drag eller repertoarer regelmässigt blir tolkade som "tecken för" (det vill säga indexikala för) vissa talargrupper med vissa tänkta egenskaper (Agha 2003:231; 2005:38). I och med registreringsprocessen blir språkliga repertoarer förknippade med typiska talare eller mönstertalare (*exemplary speakers*; Agha 2003). Denna innebörd av begreppet registrering introducerades i en undersökning av hur det gick till när *Received Pronunciation*, eller RP kort och gott, kom att bli betraktad som den mest statusfyllda brittiska uttalsvarianten (Agha 2003). Sedan dess har många sociolingvistiska studier följt i Aghas fotspår, dels genom att analysera registreringen som process (t.ex. Johnstone, Andrus & Danielson 2006; Beal 2009; Rabb 2016), dels genom att anamma och utgå från teorin om registrering (t.ex. Teinler 2016; Bijvoet 2018; se även Wikner 2019:67–76).

I det följande undersöks när och hur den svenska huvudstadens talspråk började skiljas ut och benämnas som en särskild stadsdialekt. Detta avgränsande och etiketterande analyserar jag som ett led i registreringen av stockholmska (jfr Agha 2003). Ett särskilt huvudstadstalspråk kan förvisso ha betecknats med andra uttryckssätt, innan speciella ord etablerades – lexikaliseras – i skrift, men orden avspeglar i varje fall ett påtagligt ökat intresse för att avgränsa, beskriva och värdera huvudstadens talspråk i förhållande till andra språkliga varieteter (se Beal 2009:141–142).

Utgångspunkten för denna explorativa undersökning är de ord för huvudstadens talspråk som finns upptagna i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB). Hur gamla är dessa ord, i vilka sammanhang förekommer de och i vilka mer specifika betydelser används de? För att kunna analysera

de tidiga beläggen lite närmare och därmed fånga något av den tidens föreställningar och uppfattningar om stockholmskan har jag dels gått till de källor som SAOB anger, dels undersökt de excerpter för orden som finns i arkivet vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund. Med hjälp av Kungliga Bibliotekets digitala söktjänst *Svenska dagstidningar* har också ordens tidigaste förekomster i tidningstext enkelt kunnat kontrolleras.¹³² Jag har även sökt fram orden i det omfattande språkhistoriska verket *Svenska språkets lagar* (Rydqvist 1850–1883) för att få ytterligare prov på den tidiga skriftliga användningen av orden.¹³³

I SAOB finns följande ord upptagna (kronologiskt ordnade efter årtal för förstabelägg): *stockholmska* (1846), *Stockholmsdialekt* (1856), *Stockholms-gatdialekt* (1889), *Stockholms-jargong*, *Stockholms-munart*, *Stockholmsmål* (samtliga 1891), *Stockholms slang* (1906) och *Stockholmsmål* (1941). Samtliga ord utgår som synes från ortnamnet Stockholm, och med undantag av *stockholmska* utgör de sammansättningar med Stockholm som förstaled och ett substantiv som betecknar någon typ av språkart som andraled. Flera av sammansättningarna är med nutida mått av mer tillfällig art (exempelvis *Stockholms-gatdialekt*), medan andra (särskilt *Stockholmsdialekt*) har kommit att bli mer fasta eller lexikaliserade. Ordet *stockholmska* är det enda av orden som är bildat genom avledning (av adjektivet *stockholmsk*, som finns belagt från 1525, i sin tur förstås avlett av ortnamnet Stockholm) och därmed särskilt intressant att studera, jämte *Stockholmsdialekt* som är den äldsta och (sedermera) mest lexikaliserade sammansättningen.

Orden stockholmska och Stockholmsdialekt

Enligt SAOB finns substantivet *stockholmska* i betydelsen 'Stockholms-språk'¹³⁴ belagt sedan 1846:

132. Sedan 21 februari 2024 heter söktjänsten *Svenska tidningar* (<https://tidningar.kb.se/>).

133. Verket finns tillgängligt i digital form.

134. I betydelsen 'kvinnlig stockholmare eller stockholmsbo' finns substantivet *stockholmska* belagt 1817 (SAOB spalt S12035, band 30, 1989). Adjektivet *stockholmsk* är belagt redan 1525 (ibid.).

STOCKHOLMSKA [...] 2) stockholmspråk; jfr **stockholms-dialekt**; förr äv. i uttr. *predika stockholmska*, predika på stockholmspråk. Wi förstå det ej. [...] Han predikar Stockholmska. *BtLdStHerdam.* 10 (1846). Han pratade stockholmska, det kunde jag höra. [...] (SAOB spalt S12035, band 30, 1989)

Sammansättningen *Stockholmsdialekt* påträffas enligt SAOB för första gången ungefär ett decennium senare i *Kungl. Svenska vetenskapsakademien handlingar* från 1855:

STOCKHOLMS-DIALEKT. i Sthm förekommande l. för stockholmare kännetecknande dialekt; jfr -jargong, -munart, -mål, sbst.¹, -språk o. **stockholmska** 2. *VetAH* 1855-56, s. 55. [...] (SAOB spalt S12031, band 30, Tonhöjdsförlopp för rad 1989)

Som framgår av citatet figurerar den första förekomsten av *stockholmska* i uttrycket "predika stockholmska". Det återfinns i en minnestext över biskop Swen Johan Collin (1770-1835), som var kyrkoherde i Osby och Loshults församlingar från 1809 och fram till sin död 1835 (*Bidrag till Lunds stifts herdaminne* 1846). De två meningar som citeras i SAOB ingår i följande sammanhang (S. står för Swen Johan Collin):

I början då S. sjelf predikade var en djup tystnad, en spänd uppmärksamhet, men förf:s physionomi war lika stel, som predikostilen. "Wi förstå det ej. Wi ha ej ha (sic) warit i Stockholm, wi. Han predikar stockholmska;" sade de upprigtigaste bland de annars med sitt modersmål wäl bekante Ousby och Loushults männen. Detta bättrade sig allt mera genom större vana å begge sidor; men ännu efter många år war ej allt afhjelpat. C. hade ett ganska korrekt språk, med konstig period-byggnad. Försats och eftersats hade noga afmätt motsvarig längd, wanligen funnos många, och ofta lika många mellansatser. War en liknelse ifråga, så låg nog en motsvarighet i tanken i de motsvarande mellanmeningarnes ord, liksom i Ciceros perioder. Folket, owant att läsa en sådan högswenska, ett redan swärläsligt skriftspråk, uppbyggdes föga af att höra det, men de myndigaste smickrade sig af anseendet att förstå det och meddelade genom sin yttrade tacksamhet S. den illusionen att han arbetade halfwa weckan wid skrifbordet med verklig frukt på sina periodbyggnader å de wackra Sanningar, han wille meddela. (*Bidrag till Lunds stifts herdaminne* 1846:10)

Ordet ingår alltså i en återgivning av vad några församlingsmedlemmar ("Ousby och Loushults männen") ska ha sagt om Collins predikningar då denne var nytillträdd kyrkoherde. Collin "predikar stockholmska" och männen förstår inte vad han säger. Orsaken till detta anges kort och gott vara att de inte har varit i Stockholm.

Hur är det då med Collins bakgrund, var i Sverige levde och verkade han innan han kom till Osby och Loshult i nordligaste Skåne? Enligt levnadsteckningen i den ovan citerade texten föddes Collin 1770 i Växjö där han också växte upp. Han började studera vid Lunds universitet 1788 och tog examen där 1793, men fortsatte med andra studier efter detta. Därefter fick Collin "condition i eller nära Stockholm i ett hus, som umgicks med X. X. Gr. M. F. Brahe" (ibid.:5). Inte så långt senare (1796) blev Collin lärare vid en elementarskola i Gävle, där han även var privatlärare. Fyra år senare blev Collin prästvigd i Uppsala och 1809 blev han alltså kyrkoherde i Osby och Loshult. Collin bodde alltså på flera olika håll i Sverige, eventuellt även i Stockholm eller i dess närhet, detta dock i högst ett par år. Församlingsmedlemmarna kan givetvis ändå ha uppfattat hans talspråk som typiskt för Stockholm, det kan vi inte veta. Men vi får reda på mer om Collins språk i den text som följer, och med de beskrivningarna som grund tolkar jag betydelsen hos "stockholmska" här som ett komplext, skriftspråksnära talspråk ("högsvenska") som befolkningen i Osby och Loshults församlingar är ovana vid och därför har svårt att förstå.

Ordet *stockholmska* finns emellertid belagt redan 1817, något som uppdagades då jag studerade samtliga excerpter som ligger till grund för SAOB:s artikel om ordet. Jag fann då för det första att det förstabelägg som citeras av SAOB, och som i ordboken alltså getts årtalet 1846, i excerpten dateras avsevärt tidigare – till 1809. För det andra fann jag ett belägg från 1817, vilket ju då föregår SAOB:s förstabelägg så som det daterats i ordboken (1846) med nästan 30 år.¹³⁵ Hur kan detta förstås?¹³⁶

135. Detta kommer att tas i beaktande vid revideringen av SAOB (Bo-A. Wendt, personlig kommunikation).

136. Resonemanget som följer har dryftats med Bo-A. Wendt (huvudredaktör SAOB) och Christian Mattsson (redaktionschef SAOB).

Eftersom ordet *stockholmska* uppges ha använts angående Collins predikningar ”i början” ligger det nära till hands att anta att detta skulle ha skett år 1809 – det år då Collin tillträdde som kyrkoherde i Osby och Loshult. Om vi antar att citatet är ordagrant återgivet kan belägget dateras till 1809. Men eftersom texten inte trycktes förrän 37 år senare, 1846, kan det vara klokt att vara försiktigare i tolkningen av citatet. Kanske yttrade församlingsmedlemmarna verkligen frasen ”predikade stockholmska”, men det kan också vara så att de använde en omskrivning som ”predikade som de gör i Stockholm” eller liknande, och att det var den som höll i pennan trettiosju år senare som fann det naturligt att använda ordet *stockholmska*. Dessutom var denna förmodade förekomst muntlig, medan SAOB enbart anför skriftliga belegg. Den redaktör vid SAOB som skrev artikeln om *stockholmska* hade alltså goda skäl att tidsbestämma belägget till 1846, året då källan trycktes, och inte till 1809, året då ordet uppges ha yttrats. Det som då har missats är att belägget från 1817 rimligen borde ha avancerat till förstabelägg.

Belägget från 1817 är hämtat från en handskrift i tre band av Erik Wilhelm Weste, *Förslag till ordbok utgiven av Svenska Akademien*. När arbetet med ordboken påbörjades i början av 1787 skedde det efter fransk förlaga: liksom vid den franska akademien lottades bokstäver ut bland ledamöterna (Loman 1986:12). Detta tillvägagångssätt visade sig dock inte särskilt framgångsrikt och akademien anlidade därför även andra personer för uppgiften – däribland Weste, som var översättare och lexikograf, och vars förslag omfattade bokstaven s (Ekbo 1965:1–2). Nedan visas stycket om Stockholm, inklusive ordet *stockholmska*.

Ordets betydelse förklaras med omskrivningen: ”Svenska språket sådant som det talas i Stockholm”. Beteckningen *stockholmska* innebär enligt denna beskrivning enbart en geografisk betingad avgränsning av svenska språket. Eftersom inget exempel ges kan vi inte heller veta något om eventuella konnotationer rörande huvudstadsspråkets sociala status eller svårighetsgrad (något som ju däremot kunde uttolkas vid ordets bruk i minnestexten över Collin).

Hur säkra kan vi då vara på att ordet *stockholmska* verkligen var i bruk redan 1817? Enligt Lomans (1986) beskrivning av vad som gällde för akademiledamöterna som blev tilldelade bokstäver var det fritt

fram för dem att "själva uppfinna nya ord, för att belysa svenska språkets förmåga till självförnyelse" (Loman 1986:14). Weste var visserligen inte akademiledamot men kan ändå ha arbetat efter en liknande instruktion. Vi kan alltså inte utesluta att Weste själv "uppfunnit" ordet *stockholmska* efter mönstret för svensk ordbildning. Men hur det än är med den saken, kan inkluderingen av ordet *stockholmska* i varje fall tas till intäkt för att det låg i tiden att särskilja och omtala den svenska som talades i huvudstaden.

Den tidigaste träffen på *stockholmska* i Kungliga bibliotekets digitala söktjänst *Svenska dagstidningar* är från 1837, vilket bekräftar rimligheten av Westes uppteckning av ordet tjugo år tidigare. Ordet ingår i ett slags insändare med humoristisk udd under rubriken "En abderitisk borgarehustrus morgonbön" i *Calmar stads tidning* den 28 juni 1837 (som i sin tur har hämtat texten från *Wisby Weckoblad* den 16 juni 1837):¹³⁷

Milde försonare! Ack den som vore en förnäm dam, en hofdam, eller åtminstone ägde några förnäma bekantskaper, så att jag kunde få lära mig, huru man skall tvätta sig, huru man skall kamma sig, huru man skall lägga sig, huru man skall stiga opp, huru man skall dåna, huru man skall uppvakna. Jag vet ej hur det har sig, jag har finare tyger i min kjol än någon ann, jag klär mig efter sista modjournalen, jag brukar Eau de Cologne och talar Stockholmska, men ändå vill det ej lyckas att synas förnäm. Denna verldenes onsko är stor. Man påstår till och med att mina största beundrare peka fingret åt mig på baken, och likväl skall isynnerhet den delen av min växt vara förtjusande. Men allt är förgängligt under solen, jag vill som en äkta Kristi brud trösta mig i Andanom. Derföre får jag nu ej tid att längre bedja, ty jag måste bränna håret för att gå i Ottesangen och se den nya presten. Karin, skynda dig med hårtången. Amen! (*Wisby Weckoblad* 16 juni 1837)

I meningen där ordet ingår ("Jag vet ej hur det har sig, jag har finare tyger i min kjol än någon ann, jag klär mig efter sista modjournalen, jag brukar Eau de Cologne och talar Stockholmska, men ändå vill det ej lyckas att synas förnäm") räknas *stockholmska* upp som ett av flera attribut som ska signalera förfining. På liknande sätt som i belägget från

137. Delar av detta citat återgavs också i inledningskapitlet.

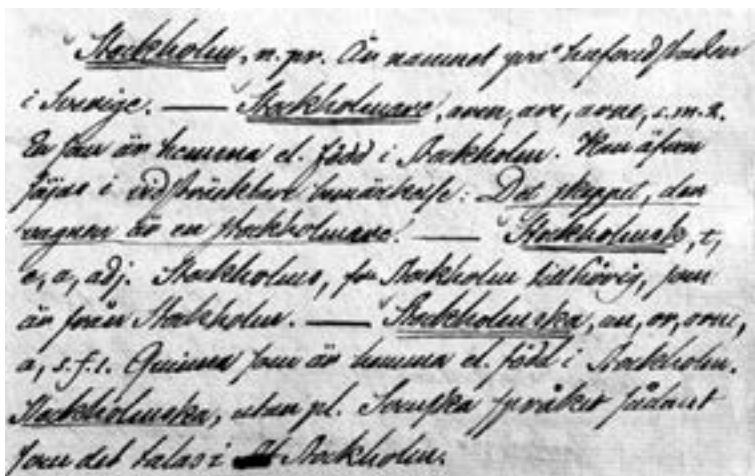

BILD 6.1 Ordet *stockholmska* i Weste (1817).

1846 i *Lunds stifts herdaminne* är det tydligt att huvudstadens talspråk här inte bara särskiljs geografiskt från andra varianter av svenska, utan också socialt och statusmässigt.

Sex år senare (1843) finner vi nästa tidningsträff i *Dagens allehanda*. Ordet *stockholmska* används där i en lång och, mildt uttryckt, negativ recension av första delen av Almqvists *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Recensionen sträcker sig över åtta nummer av tidningen (nummer 76, 78, 84, 86, 91, 97, 116, 138), och *stockholmska* finns med i den tredje samt i den sista delen, där även *Stockholms-dialekt* förekommer (nr 84, 11/4 och nr 138, 17/6 1843). Recensenten är anonym, men sannolikt är det ordboksförfattaren Karl Eduard Kindblad som ligger bakom: ”Numera vet vi så gott som säkert att författaren inte var någon annan än Almqvists konkurrent Kindblad [...]. Kindblad hade förvisso skäl att känna bitterhet mot Almqvist, då denne i en not i början av ordboksinledningen försmädligt avfärdat Kindblads ambitiösa – men havererade – projekt” (Malmgren 2013:xxi).

Den första förekomsten ingår i följande korta sammanhang: ”Föräldrar och flera bekanta upptogo, leende, ordet, och det gick och gällde inom *den* kretsen; men att det derföre kunde anses upptaget i Svenskan

eller ens i Stockholmskan, vill Rec. inte påstå.” Här används ordet endast för att geografiskt avgränsa en delmängd av svenska språket.¹³⁸

Den andra förekomsten av *stockholmska* i recensionen ingår i ett längre stycke där huvudstadens talspråk framställs i mindre fördelaktig dager:¹³⁹

Det finnes en dialekt, som lätt nog skulle kunna bevisas vara den minst intressanta, den minst konsekventa, den minst vackra och den minst riktiga; och det är Stockholmskan – lyten, som tyckas vidlåta hufvudstads-dialekterne i hvarje språk, likasom *drägten* för hufvudstädernas lägre befolkning. De äro en "cento" af *allt*; men denna brokiga cento genomgås ändock af vissa *egenheter*, ty äfven den disparataste massa kan icke länge finnas tillsamman, utan att antaga ett eller annat utmärkande drag, som icke spordes ens hos *någondera* beståndsdeln, *innan* de sammanföstes. (*Dagens allehanda* 17 juni 1843, nr 138)

Här värderas stockholmska påtagligt negativt på flera olika sätt: som ointressant, inkonsekvent, oskön, inkorrekt och (alltför) brokig. Dessa betecknas som "lyten" och likställs med klädseln bland huvudstädernas lägre befolkning vilket gör det uppenbart att det är talet hos Stockholms lägre samhällsklasser som avses.

Direkt därpå följer ett stycke där recensenten går närmare in på stockholmskans, och framförallt stockholmarnas, språkliga oarter, där sammansättningen *Stockholmsdialekt* i stället används:

Bland Stockholms-dialektens utmärkande egenheter är oförmågan att skilja ljuden *ä* och *e*, af hvilken oförmåga varnas äfven i andra språk, besynnerligen franskan, eller rättare vissa dess dialekter (det lägre folket i Tyskland kan icke uppfatta skillnaden mellan tre ljud, eller *ä*, *e* och *ö*; i engelskan kan någon förväxling i detta afseende ej äga rum, då hvarken *e* eller *ö* kunna uttalas af engelsk tunga). På den i fråga varande sammanblandningen, för att icke tala om åtskilligt annat, märkes genast, att Hr A. är Stockholmare, och NB. en stockholmare, som icke förmått arbeta sig ur sin moderdialekt. Orsaken, hvarföre detta sednare ofta är fallet med hufvudstads-infödingar, är högfärd; de anse sitt språk för normal-språk, då däremot en svensk, född i en landsort,

138. Detsamma gäller den enda förekomsten av ordet *stockholmska* som återfinns i den skrift som är ämnet för recensionen, Almqvists *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick* (i artikeln om ordet "abskons"; Almqvist 1842:xx).

139. Delar av detta citat återgavs också i inledningskapitlet.

räknar bland sin *bildnings* fordringar att skilja sig vid egenheterna i sin födelse-orts dialekt och tillegna sig den *allmänna* svenskan. Supinum af verbet "stå" heter t.ex. i skånskan "staud"; men skåningen, som begynner tillegna sig någon svensk språkkänedom, lär sig snart att säga "stått", då deremot stockholmaren skall känna sig tvungen till en verkliga *högre* lingvistik, innan han skiljer sig vid sitt "stajj i", sitt "låga" (legat), sitt "köpi" (köpt). (*Dagens allehanda* 17 juni 1843, nr 138)

Det bekanta sammanfallet mellan ä-ljud och e-ljud framställs här som en "oförmåga" att skilja mellan två olika språkljud i Stockholmsdialekten. Oförmåga uppges också vara skälet till att (den stockholmska) författaren till det recenserade verket håller fast vid den egna dialektens egenheter, i stället för att som landsortssvensken ta till sig "den allmänna svenskan". Denna brist hos stockholmaren och andra "hufvudstads-infödingar" är enligt skribenten i sin tur orsakad av högfärd, sprungen ur en syn på det egna språket som det normala.

I båda styckena framställs huvudstadens dialekt negativt, men på två skilda sätt. Det har förstas inte i första hand att göra med de enskilda orden *stockholmska* och *Stockholmsdialekt*, utan med innehåll och framställning i stort. Men det är noterbart att den sociala sidan ställs i förgrunden i det avsnitt där *stockholmska* används, medan den dialektala aspekten står i fokus i stycket med sammansättningen *Stockholmsdialekt*.

Det sistnämnda gäller även förstabelägget för *Stockholmsdialekt* i SAOB, som alltså finns med i *Kongl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar* från 1855 (utgivna 1858). Ordet används i en uppsats som redogör för ett förslag till fonetisk skrift¹⁴⁰ i ett avsnitt som behandlar "de med tungspetsen uttalade l-ljuden":

En svagare form af samma ljud, som gränsar nära till r-ljuden, och derföre kan benämnas *subtremula*, är vanlig i stockholmsdialekten och serdeles väl uttryckt i ordet: djulgåln (djurgården), såsom det här plägar uttalas bland folkmassan. Det tyckes förekomma blott i vissa ord i stället för r och anses vanligen, liksom det förra, och liksom alla provincialismer, af de bildade classerna, för ett förskämdt eller sjelfsvåldigt uttal. (Sundevall 1858:55)

140. Förslaget blev betydelsefullt som utgångspunkt för det senare utvecklade landsmålsalfabetet (Eriksson 1961:23–24; 27–28).

I kontrast till vad som var fallet för *stockholmska* omskrivs alltså här den dialekt som talas av folkmassan, det vill säga av dem som inte tillhör ”de bildade klasserna”. Genom efterledet *dialekt* är det lätt att tänka sig att sammansättningen gärna används i sammanhang där liksom här den folkliga, dialektala aspekten av stockholmskan lyfts fram, vilket vi ju också såg i tidningstexten ovan från 1843.

Tidiga belägg för ordet *stockholmska* och sammansättningen *Stockholmsdialekt* står även att finna i *Svenska språkets lagar* (Rydqvist 1850–1883).¹⁴¹ I det första bandet, som utkom 1850, förekommer (substantivet)¹⁴² *stockholmska* elva gånger. I det andra bandet (1857) dominerar också substantivet *stockholmska* med sex förekomster, men dessutom finns nu ordet *Stockholmsdialekt* med på tre ställen. I verkets fjärde band (1868) används ordet *stockholmska* tre gånger och *Stockholmsdialekt* två gånger, och i band fem (1874) slutligen förekommer endast *Stockholmsdialekt*, vid ett tillfälle.¹⁴³

Att döma av antalet förekomster av respektive ord föredrar Rydqvist uppenbarligen ordet *stockholmska* framför *Stockholmsdialekt*. Det finns ingen klar betydelseskilnad mellan *stockholmska* och *Stockholmsdialekt* i Rydqvists bruk (det är till exempel inte så att *Stockholmsdialekt* reserveras för en specifik betydelsenyans). Genomgående i *Svenska språkets lagar* framhålls stockholmskans relativa avsaknad av dialektala särdrag, vilket gör den lämplig som ett slags idealtyp för svenska språket, i både uttal och skrift. Samtidigt beskrivs de dialektdrag som trots allt finns i stockholmskan.

Några förekomster av ordet är särskilt intressanta att lyfta fram. I följande två utdrag avses med *stockholmska* det skriftspråksnära språket i huvudstaden: ”Stockholmskan, den nyaste munarten, är för Ny-Svenskan viktigast i så måtto att hon utgör skriftspråkets både grund

141. I bilaga 2 visas samtliga förekomster av orden inklusive den närmaste kontexten (meningen där ordet ingår) för den som önskar en mer detaljerad bild.

142. Ordet *stockholmska* fungerar också som adjektivattribut i nominalfraser som betecknar huvudstadens dialekt (t.ex. *den stockholmska munarten*) på tre ställen i det första bandet och på sex ställen i det andra bandet.

143. *Svenska språkets lagar* består av sex volymer, där det tredje bandet är en innehållsförteckning och det sjätte bandet är en ordbok, vilken inte innehåller några förekomster av orden.

och verkan, ger skriften på samma gång ton och rigtning, som hon sjelf derifrån emottager intryck, till sitt eget ständiga ombildande i fina skiftningar” (Rydqvist 1857:290). I det andra utdraget gör Rydqvist ett slags operationell definition av vad som avses med uttalet i den nuvarande svenskan: ”Då nuvarande Svenskan, utan särskilda bestämningar, blir i fråga om uttalet åberopad, menas dermed Stockholmskan, hvilken, med enskilda oarter och öfverdrifter som icke skola förbises, likväl ensam egnar sig till typ, såsom mest dialektfri, och genom sin nära ställning till skriftspråket och vixelverkan dermed utgörande en sjelfskrifven medlare mellan det talade och det skrifna ordet” (Rydqvist 1868:104).

När stockholmskans dialektala drag fokuseras och beskrivs närmare flyttas tyngdpunkten från varietetens status av riksspråk och täta koppling till skriftspråket till de regionala särdrag som också finns. Både *stockholmska* och *stockholmsdialekt* används i sådana sammanhang. Först ett exempel med *stockholmska* från det andra bandet: ”Det i många dialekter, äfven Stockholmskan, gångbara *hocken* eller *häcken* (på sina ställen *hucken*, *åcken*, *hvicen*, *hvecken*, de 2:ne sista utan hört *h*) är i allmänhet blott interrog., men begagnas ej mindre i indirekt än direkt frågande sats” (Rydqvist 1857:508). Från det fjärde bandet kommer detta exempel med *Stockholmsdialekt*: ”Att öfver hufvud *i* besitter så ansenlig del af sitt gamla område, har man Stockholms-dialekten att tacka, hvilken har förkärlek för det lifliga och friska *i*-ljudet, hvilket ock, med eller utan skäl, slutligen besegrat sin medtäflare uti impf. *fick* och *gick*” (Rydqvist 1868:47).

Rydqvist utpekar i *Svenska språkets lagar* framförallt två olika sidor av huvudstadens svenska, men orden *stockholmska* respektive *Stockholmsdialekt* betecknar dem båda och används alltså inte för att markera denna åtskillnad.

Övriga ord

De i SAOB upptagna sammansättningarna *Stockholms-jargong*, *Stockholmsmunart* och *Stockholmspråk* (SAOB spalt S12032–34, band 30, 1989) är alla belagda för första gången i Tegnér's (1892) klassiska arbete *Om genus i*

svenskan.¹⁴⁴ I den texten förekommer även orden *Stockholmsdialekt* (1892:381) och *stockholmska* (1892:383). Samtliga ord används mer eller mindre synonymt i betydelsen ”den dialekt som talas i Stockholm”, utan några tydliga anspelningar på dess sociala status. Ett exempel: ”Aug. Blanche, som äfven var en infödd och ’inbiten’ stockholmare, och som särskildt egnat sin talang åt skildrandet av lifvet i denna stad, visar sig icke i fråga om genus berörd av Stockholms-munarten” (Tegnér 1892:382).

Ordet *Stockholms-gatdialekt* däremot betecknar till synes en socialt specifik stockholmska. Enligt SAOB betyder det ”(grov) dialekt som brukar höras på stockholms-gatorna”, har ”mer eller mindre nedsättande bibetydelse” och används ”numera blott sällan” (SAOB spalt S12031, band 30, 1989). Belägget som SAOB citerar kommer från Axel Lundegårds roman *Röde prinsen. Ett ungdomslif i stämningar* och används när en av romangestalternas sätt att tala beskrivs: ”’Du ser nervös ut, gamle!’ sade Anjovisen med sin prononcerade Stockholms-gatdialekt” (Lundegård 1889:104). Både beskrivningen och citatet från romanen signalerar att ordet används om någon typ av lågstatusstockholmska – för egen del associerar jag till arbetarklassens eller underklassens stockholmska. Studerar man romanen *Röde prinsen* lite närmare visar det sig dock snarare handla om språket hos någon som rör sig hemtamt i Stockholms gatuliv och krogvärld. Romangestalten med tillnamnet Anjovisen beskrivs så här: ”Den ene var lång, gänglig och ofullgängen, ett praktexemplar af ett stockholmsbarn, sedan sitt sextonde år förtrogen med alla lönliga synder. Han kallades Anjovisen därför, att det såg ut, som om det inte fans ben i honom” (Lundegård 1889:103). Ordet *Stockholms-gatdialekt* är en mer tillfällig sammansättning och som sådan särskilt öppen för variation i betydelsen.

Sammansättningen *Stockholms slang* står enligt SAOB för ”i Stockholm brukad eller från Stockholm kommande slang” (SAOB spalt S12031, band 30, 1989). Förstabelägget för ordet är från 1906 och hämtat från Olof Högbergs historiska Norrlandsroman *Den stora vreden*. Händelserna i den följande passagen utspelar sig år 1713: ”Stor hade rörelsen blifvit

144. Stockholms-jargong (1891:6:382), Stockholms-munart (1891:6:383), Stockholmspråk (1891:6:381).

i staden, vid hofvet och bland ständerna, så att de segrande chefernas namn och 'böndernes *charmanta bravour* på den orten voro allmänneligen *en vogue* under *pluralitetens enthousiasme* till *comparation* med skåningarne under Stenbocken', hette det på Stockholms-slangen, vedervärdig då som nu" (Högberg 1906, 3:207–208; kursivering i originalet). Genom den direkta anföringens många franska inlån och, framförallt, det drastiska omdömet efteråt ges sammansättningen *Stockholms-slangen* en negativ klang. Det är intressant att efterledet *slang* här används för att beteckna ett överdrivet bruk av franska lånord – knappast den betydelse som vanligen förknippas med ordet. I sin avhandling om romanen menar Ingeborg Nordin-Hennel (1976:173) att den är skriven på "en konsekvent arkaiserande och stundom rytmisk prosa". Intressant nog lyfter hon fram just användningen av ordet *Stockholms-slangen* som ett exempel på en av få störande språkliga anakronismer i romanen, som annars utmärks av att ordval och bildspråk ansluter till "skildringens tid, plats och föreställningsvärld" (ibid.).

Ordet *Stockholmsmål*, slutligen, finns enligt SAOB tidigast belagt i novellen *Vox humana* av Gunnar Ekelöf, utgiven 1941. Den skildrar ett möte mellan två arbetare på en spårvagn, den ena klädd i arbetskläder och den andra med bandagerat huvud efter en arbetsplatsolycka: "Först efter en stunds besvärad tystnad inledde den arbetsklädde samtalet, som fördes på så utpräglat Stockholmsmål att det inte kan återges i skrift" (Ekelöf 1941:152). Här är det alltså uttryckligen arbetares språk som avses med beteckningen *Stockholmsmål*. Ordet används dock i skrift redan 1880 i tidskriften *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, i anslutning till det korta skådespelet *På Kornhamnstorg. En Stockholmsbild*, som beskrevs i kapitel 2. Det finns med i introduktionen till skådespelet som också citerades i kapitel 2: "Stycket är tydligen väl mycket 'mättadt', hvilket har sin förklaring i bemödandet att få med så mycket som möjligt af karaktäristiska åskådningssätt och vändningar. Föreningen för Stockholmsmålet har lemnat talrika bidrag" (Molander 1880:607). En av de åtskilliga landsmålsföreningarna i Sverige under andra hälften av 1800-talet var Föreningen för Stockholmsmålet (dess första upplaga var verksam 1878–1879; se avsnitt 2.1) och det är endast med hänvisning till denna förening som ordet används.

Lexikaliseringen och registreringen av stockholmska – summering och diskussion

Att ord som *stockholmska* och sammansättningar som *Stockholmsdialekt* etableras visar att det finns en vilja att särskilja huvudstadens talspråk från andra sorters talat språk. Med lexikaliseringen manifesteras – och förstärks – samtidigt en idé eller föreställning om att det finns ett talspråk som är utmärkande (och eventuellt även unikt) för huvudstaden. Med andra ord utgör lexikaliseringen ett led i registreringen av stockholmska som särskild stadsdialekt.

Hur framställs då denna stadsdialekt mer specifikt, genom de benämningar som upptas i SAOB och de belägg som där anförs samt i de övriga källorna? För det första utgör ortnamnet Stockholm grund för alla orden, och den varietet som registreras – inklusive dess mönster-talare – ges därmed en klar och tydlig koppling till staden Stockholm som plats. Därutöver kan tre olika betydelsegrupperingar urskiljas: ett skriftspråksnära, bildat talspråk, ett folkligt och regionalt talspråk och därtill något mer allmänt – ”talspråket hos stockholmare” – utan närmare precisering. Det är inte riktigt så enkelt att vart och ett av orden står för endast en betydelse, men det finns tendenser. När ett skriftspråksnära talspråk beskrivs används *stockholmska*, när ett folkligt talspråk åsyftas används *Stockholmsdialekt*, *Stockholms-gatdialekt*, *Stockholmsmål* och även *stockholmska*, när den mer allmänna betydelsen är aktuell används återigen *stockholmska*, men också *Stockholms-jargong*, *Stockholms-munart*, *Stockholmsspråk* och *Stockholmslang*. *Stockholmska* är alltså (föga förvånande) det mest mångsidiga ordet, som används i alla tre betydelsena.

Om vi förutsätter att lexikaliseringen av ord som *stockholmska* har att göra med uppkomsten av uppfattningen att det existerar en särskild huvudstadsdialekt, som talas av huvudstadsbor, kan denna uppfattning dateras till tidigt 1800-tal. Men idén om stockholmska som distinkt varietet kan förstås ha funnits innan den började lämna spår i form av särskilda ord i skriftspråket. Och orden kan även ha förekommit tidigare, i det talade språket. Ytterligare en möjlighet är att skriften speglar en tidig användning av ordet hos vissa språkbrukare, och att ordet tog

sig in i skriftspråket innan registreringen slog igenom på bredare front. Sammantaget anser jag det rimligt att utgå från att registreringen av stockholmska som särskild stadsdialekt var mer eller mindre etablerad omkring mitten av 1800-talet.

Intresset för den regionala språkliga variationen i Sverige låg i tiden (Teleman 2003; se även kapitel 1), liksom viljan att avgränsa och benämna den. Ett tydligt prov på det finner vi i Carl Johan Love Almqvists *Språklära* som år 1840 utkom i en tredje upplaga, utökad med kapitlet *Om de svenska Landskapsmålen eller Provinsdialekterna*. Här namnges en rad dialekter med beteckningar bildade på samma sätt som *stockholmska* (substantiverade adjektiv bildade av ortnamn):

Provinsdialekterna eller landskapsmålen i Svea välde äro: Upländska, Södermanländska med Nerikska, Westmanländska, Wermländska, Gestrik-helsingska, Jemtländska och Norrländska (skiftande i Medelpads-, Ångermanlands- och Norrbotten-socknarnes olika utmål); hvartill kommer Dalska, om detta icke räknas för en dialekt, i klass lika högt som hela Svea-språket sjelf. Inom Göta välde: Östgötska, Westgötska med Dal- och Bohusländska, Småländska, Gottländska, Öländska, Blekingska, Halländska, hvartill kommer Skånskan, om detta icke räknas för ett af hufvudspråken. (Almqvist 1840:242–243)

Några av dessa ord finns enligt SAOB belagda redan på 1700-talet (*dalska* 1717, *norrländska* 1793¹⁴⁵, *uppländska* 1752), men majoriteten tycks ha lexikaliserats under det tidiga 1800-talet. Ett antal av orden förekommer här för första gången i skrift enligt SAOB (*bohuslänska*, *blekingska*, *jämtländska*¹⁴⁶ och *halländska*; för *gotländska*, *hälsingska*, *västmanländska* och *öländska* anges i SAOB senare årtal än 1840)¹⁴⁷ medan andra är belagda något tidigare under 1800-talet (*skånska* 1812, *småländska* c. 1812, *södermanländska* c. 1817, *värmländska* 1819, *västgötska* c. 1817, *östgötska* 1807).

145. Det kan vara värt att notera att belägget för *norrländska* från 1793, liksom belägget för *stockholmska* hos Veste 1817, är ett omtal och inte ett regelrätt skriftligt belägg, denna gång från Murbergs (1793) förslag till SAOB. Tack till Bo-A. Wendt som fäste min uppmärksamhet på detta.

146. Den alternativa formen *jämtska* finns enligt SAOB belagd redan 1729.

147. Eventuellt kan man här också räkna med Almqvists *nerikska* som en variant av *närkingska* (förstabelägg 1893 enligt SAOB).

Samtidigt som intresset växte för den regionala variationen frodades en annan form av språklig medvetenhet: normeringen av den talade svenskan till ett gemensamt rikstalspråk (Ståhle 1975:30; 1977:224–225; Teleman 2003; jfr även Tarchys 1955:45–70). Denna normeringsprocess tycks också ha fått konsekvenser för de språkliga särdragen i huvudstadens talspråk.

Med Stockholms ”pigspråk” som utgångspunkt rekonstruerar Ståhle (1977) språksituationen i huvudstaden på 1800-talet. Till sin hjälp tar han skönlitterära och språkvetenskapliga källor från tiden, jämte Tarchys (1955:45–70) analys av 1800-talets normeringsdiskussioner. Under 1800-talet arbetade många kvinnor som hembiträden i huvudstaden. De var uppenbarligen ett märkbart inslag i stadslivet och inte minst deras språkbruk uppmärksammades av samtida skribenter (Ståhle 1977:219). En av dessa var Johan Magnus Rosén, som i romanen *En pfiffig karls missöden. En komisk roman* (1842) tecknar denna scen med två ”Stockholmsjungfrur” (återgiven från Ståhle 1977:219):

- Se där är båga jumfrurna! Har di staji här hela tiden?
- Nej, vi har såta på den här kofforten.
- Jag har låga der nere och läsi i en så vacker bok.

Man kan på den vackra dialekten höra att det var stockholmsjungfrur. Icke så menadt likväl att det blott är jungfrurna i Stockholm som begagna sådane ord som såta, staji, låga osv. – i sådant fall skulle ej dessa språkbruk bli rätt allmänna – men de äro tongifvande.

Det här är givetvis inga dialektuppteckningar utan skönlitterära skildringar, men man kan åtminstone utgå från att författarna strävat efter äkthet och trovärdighet (Ståhle 1977:222). Och jämförelsen mellan de fiktiva gestaltningarna och andra samtida källor visar att de stämmer väl överens. I den citerade dialogen är *di* (de), *båga* (båda), *staji* (stått), *såta* (suttit), *låga* (legat), *läsi* (läst) alla exempel på dialektala former som tycks ha varit vanliga i Stockholm under mitten av 1800-talet. Dessa former finns också beskrivna i dialekter nära Stockholm, särskilt i norra Sörmland och sydvästra Uppland. Så var också de flesta av Stockholms hembiträden (inflyttade) från Mälardalslandskapen (Ståhle 1977:223–224).

Sammanfattningsvis ger Ståhle följande bild av språksituationen i Stockholm i början av 1800-talet (och även i viss mån under 1700-talet). I huvudstadens talspråk, både bland pigor och bland många andra stockholmare, förekom en hel del dialektala böjnings- och uttalsformer. Formerna var inte socialt skiktade utan allmänna i det ledigare talet i Stockholm med omnejd. De återfanns även i närliggande uppsvenska dialekter – det handlar alltså om regionala drag som inte var unika för Stockholm utan gemensamma för ett större område. Men situationen förändrades omkring mitten av 1800-talet, i och med den tilltagande normeringen av den talade svenskan. Dylika uppsvenska regionala former pekades ut som alltför slarviga eller vårdslösa och började anses odugliga i rikstalspråket. Och så även i huvudstadens talspråk: "En mängd av de av Enberg redovisade talspråksformerna har liksom de av M. Schück fördömda vårdslösheterna nu i stort sett försvunnit ur både 'bildad' och 'obildad' stockholmska och ersatts av riksgiltiga uttal, formade efter skriftspråket, ett förlopp som utan tvivel börjat inom en medelklass för vilken den bokliga bildningen var ett väsentligt värde" (Ståhle 1977:225).¹⁴⁸

En jämförbar beskrivning finns hos Teleman (2003:34), som framställer talspråket i huvudstadens "breda lager" vid 1800-talets ingång som "en folklig stockholmska, dvs. en urban dialekt som var präglad av de gamla lokala dialekterna och modifierad av språket hos inflyttade från provinsen eller hos invandrade köpmän och hantverkare från andra länder". De följande 200 åren beskrivs av Teleman som dramatiska för talspråkets del:

Ett nytt relativt enhetligt standardtalspråk etablerades och alltfler medborgare ändrade sitt tal i riktning mot detta. Landsbygdens folk mål levde vidare men miste särskilt under 1900-talet en stor del av sina talare och blev ofta mer eller mindre regionaliserade, dvs. förlorade sina mest karakteristiska drag. Urbana talspråk uppstod och förändrades. I städerna med sin allt större befolkning och sina mera mångskif-

148. Och som Ståhle påpekar i ett annat sammanhang var det givetvis inte bara huvudstadens dialekt som påverkades: "Många av de språkdrag som nu håller på att försvinna eller redan är borta ur det levande Stockholmstalet är också gammal uppländska och även sörmländska – stockholmskan delar de övriga dialekternas öde att trängas undan av ett normerande rikstalspråk" Ståhle (1975:30).

tande kommunikationsförhållanden var invånarnas talspråk tydligare socialt skiktat än förr. (Teleman 2003:34–35)

Under samma period som idén om en särskild stockholmska etablerades fanns alltså överhuvudtaget ett växande intresse för svenskans regionala variation. Parallellt pågick en normeringsprocess av den talade svenskan till ett gemensamt rikstalspråk (som även medförde att regionala former trängdes ut ur huvudstadens talspråk till förmån för riksspråkliga). Den här utvecklingen fortgick även under andra delen av 1800-talet, då intresset för dialekter växte sig ännu starkare (se även kapitel 1).

Flera forskare har påtalat att ett ökat intresse för dialekter tenderar att sammanfalla med att dialekter utjämnas – något som kan verka paradoxalt (Beal 2009; Johnstone 2013). Men i själva verket kan det vara så att de samhällsprocesser som bidrar till utjämning av dialekter också ger upphov till en ökad insikt om, och ett större intresse för, språklig variation. Johnstone (2013:125) menar att de förändringar som följer av globaliseringen (till vilka hon räknar "geografisk rörlighet, befolkningens ökade heterogenitet på lokal nivå och ekonomiska förändringar som nödgar människor att ompröva sin plats i tillvaron") även främjar språklig medvetenhet. Ett förnyat intresse för lokala språkliga varieteter är därför enligt Johnstone inte en efterhandsreaktion på globaliseringens ekonomiska och sociala effekter, utan en ofrånkomlig följeslagare till globalisering. Att dialektala/regionala former tycks ha trängts ut ur huvudstadens talspråk till förmån för riksspråkliga former, samtidigt som det etableras en föreställning om en särskild huvudstadsdialekt, är enligt detta synsätt alltså helt följdriktigt.

6.2 Stockholmska som språk(vetenskap)lig varietet

Vad är det som krävs för att det ska vara språkvetenskapligt berättigat att hävda att en viss språklig varietet "finns"? För min del är det avgörande att det finns en (någorlunda spridd) uppfattning om att stockholmska finns som egen stadsdialekt, även om det förstås inte går att

exakt datera uppkomsten av en sådan uppfattning. Det riskerar att bli missvisande att enbart utifrån språkliga kriterier hävda att talspråket i Stockholms vid en viss tidpunkt skiljer sig så mycket från andra varieteter att det bör avgränsas som egen varietet, utan hänsyn till (det man kan veta om) hur den tidens språkanvändare såg på saken. Som Janson (2012) skriver angående svenska språket:

Så när och hur uppkom språket svenska? Det finns flera sätt att se på det. En del språkvetare anser att det hände när människor i det som nu är Sverige började tala på ett sätt som skilde sig från talet i nuvarande Norge och Danmark. Det tycker jag är fel sätt att se på saken. Frånsett att det är mycket svårt att säga när den tidpunkten skulle vara, innebär det att man applicerar vår nuvarande uppfattning om språk på tider när denna kanske inte alls fanns. Det enda rimliga, enligt min mening, är att hålla sig till vad språkanvändarna själva ansåg. (Janson 2012:55)¹⁴⁹

Föreställningen om stockholmska som en särskild stadsdialekt är alltså ingen enkel återspeglning av språkliga förhållanden. Andra faktorer – kulturella och ideologiska – kan väga tungt, ibland tyngre. Men också språkligt kan det finnas fog för idén om en särskild Stockholmsdialekt under mitten av 1800-talet. I och med att de uppsvenska dialekt dragen blev färre kan huvudstadens talspråk då ha skiljt ut sig skarpare från andra uppsvenska dialekter, samtidigt som det fortfarande avvek från det framväxande rikstalspråket.

Även när stockholmska avgränsas utifrån språkliga eller språkvetenskapliga kriterier och räknas som en egen varietet, är särskiljandet en idé, en abstraktion, eller om man så vill, en konstruktion (se även diskussionen i kapitlets inledning). När språklig variation analyseras som varieteter, exempelvis dialekter, idealiseras och förenklas en språklig verklighet som ofta är full av gränsfall och oregelbundenheter. Just denna idealisering och förenkling kan förstås vara avgörande skäl för att använda varietetsbegreppet. Därmed går det att nå fram till en mer allmängiltig beskrivning, som underlättar exempelvis jämförelser över tid och mellan olika geografiska områden. Precis som vid annan liknande kategorisering och abstrahering är det en balansgång

149. Se även Janson (2010:184–195).

mellan vad man förlorar och vad man vinner på att använda varietetsbegreppet.

I en diskussion av begreppet stadsmål föreslår Nuolijärvi (2001) ett alternativt synsätt på städers språkliga variation. Nuolijärvi vill undvika att tala om varieteter och vill i stället undersöka hur olika språkliga varianter och fenomen förekommer i olika trakter – varietetsbegreppet är alltför snävt och statistiskt för att inrymma den mångfacetterade och ständigt föränderliga språkliga verkligheten i (exempelvis) städer (Nuolijärvi 2001:131; jfr även Wikner 2019:80–82). En jämförbar kritik finns hos Johnstone (2013), men där med större tyngdpunkt på att (regionala) varieteter inte är empiriskt observerbara: det vi kan observera är hur människor uttalar specifika språkljud, och vilka ord och strukturer de väljer när flera alternativ står till buds. I stället för att försöka hitta och beskriva varieteter bör vi enligt Johnstone rikta in oss på att analysera rumsliga eller platsanknutna mönster i talspråksmaterial. Då kommer vi att inse att varieteter är ideologiska objekt, som uppkommer i specifika historiska och materiella kontexter genom specifika diskursiva praktiker (Johnstone 2013:109).

Oavsett om man som forskare väljer att utgå från varieteten som analysenhet eller inte så utgör den en idealisering. Men man måste inte därför avfärda varietetsbegreppet. I stället kan man fråga sig om det i ett visst fall är rimligt och tjänar studiens syften att analysera språklig variation i varietetstermer. Exempelvis visar Quist (2008) med utgångspunkt i två egna tidigare studier av köpenhamnsk multietnolekt att den kan analyseras som en varietet eller som en stilresurs beroende på undersökningens ändamål. Som forskare kan man också välja att studera något som en regional varietet eftersom språkbrukarna själva kategoriserar sitt sätt att tala på det sättet: "Oavsett om det enligt dialektforskaren finns en Pittsburghdialekt eller ej, är Pittsburghdialekten central för Pittsburghbornas sätt att uppfatta sig själva och sin stad" (Johnstone 2013:112).

Talspråket i Stockholm kan rimligen sedan stadens grundande beskrivas som en uppsvensk dialekt (se även kapitel 1). Det som i ett språkvetenskapligt perspektiv talar emot att göra ytterligare avgränsningar och skilja ut en särskild stockholmska är att dess särdrag inte varit unika,

utan också funnits – i varierande utsträckning – i omkringliggande dialekter. Argumentet är här alltså att stockholmskan inte är tillräckligt olik dessa dialekter för att språkligt motivera en geografisk gränslinje mellan Stockholm och angränsande områden. En sådan gränsdragning ger också sken av större enhetlighet inom både Stockholm och de andra områdena än vad som är fallet.

Samtidigt har huvudstadens talspråk hela tiden påverkats av andra dialekter och språk från både när och fjärran på ett sätt som inte har skett i trakterna runtomkring – även om gränserna förstås aldrig är skarpa. I Stockholms talspråk har det troligen sedan länge hörts färre dialektala särdrag och fler regionala eller riksspråkliga drag än i omkringliggande områden. Så har till exempel ett drag som tjockt l-ljud om inte saknats, så åtminstone varit långt mer sällsynt i Stockholm (se även avsnitt 4.10). Den mer genomgripande sociala skiktningen i huvudstadens talspråk än i dialekterna i omkringliggande trakter kan också framhållas som skäl att särskilja stockholmska. Med tanke på att Stockholm redan tidigt utgjorde en socialt differentierad stadsmiljö (Ericson 2001:89–90; se kapitel 1) finns goda skäl att anta att också huvudstadens talspråk sedan länge uppvisat social variation, knuten till olika grupper och även till olika situationer (jfr Widmark 1991) – även om den troligen tilltog markant under 1800-talet, särskilt under dess andra hälft i och med industrialiseringens genomslag (jfr Teleman 2003:34–35; Ståhle 1975, 1977; se ovan).

Om det är lätt att konstatera att stockholmska finns som idé, är det alltså betydligt svårare att på språkliga grunder fastställa om stockholmska ska räknas som en egen varietet. Det går att hitta språkvetenskapliga argument både för och emot den saken. På övergripande nivå kan man betona att talspråket i Stockholm alltid ingått i ett större uppsvenskt dialektkontinuum utan skarpa gränser. Alternativt kan man framhålla att det sedan länge finns en unik blandning av språkdrag i talspråket i Stockholm, inte minst kännetecknad av en avsaknad av vissa dialektdrag som brukas i omkringliggande trakter. Dessutom är huvudstadens talspråk mer socialt skiktat än andra uppsvenska dialekter. Ytterligare en möjlighet är att inte klassificera talspråket i huvudstaden som en dialekt överhuvudtaget, utan som rikstalspråk eller stan-

dardsvenska med regional prägel. Det vore ganska djävt att säga så om huvudstadens talspråk vid mitten av 1800-talet, då det verkar ha haft en hel del dialektala särdrag, men avsevärt mindre vågat att säga detsamma om det talspråk som undersöktes i kapitel 4–5. Men sist och slutligen är också det en bedömningsfråga, som ofrånkomligen är avhängig av vilka kriterier man utgår från.

På språkliga grunder går det alltså att motivera flera olika sätt att se på, och klassificera, huvudstadens talspråk. I denna bok har jag utgått från stockholmska som en särskild varietet av det svenska språket. Det innebär inte att det är den enda – eller ens den bästa – utgångspunkten för studium av den språkliga variationen i Stockholm. Det finns som sagt också stöd för att inte avskilja en särskild stockholmska. En annan intressant möjlighet vore därmed att luta sig mer mot detta och exempelvis utgå från ett antal språkliga variabler som förekommer i Stockholm, och undersöka ”hur olika typer av språkliga varianter lever i olika trakter” (Nuolijärvi 2001:131), eller att i ett större geografiskt område än Stockholm studera ”de rumsliga mönster som framträder” (Johnstone 2013:109).

Mitt val att utgå från stockholmska som en urskiljbar enhet har inte i första hand varit språkligt motiverat. Det som fångat och hållit kvar mitt forskningsintresse är framförallt att det finns en så livskraftig föreställning om stockholmskans existens hos både allmänhet och språkvetare – något som inte minst visat sig genom undersökningen av registreringen av stockholmska i avsnitt 6.1. Men den språkliga sidan av saken saknar inte betydelse. Det måste också finnas språkliga särdrag kopplade till denna uppfattning för att det ska vara berättigat att på språkvetenskaplig grund skilja ut stockholmska som en varietet.

6.3 Vad är stockholmska?

Utifrån undersökningen i avsnitt 6.1 kan framväxten av en föreställning om huvudstadens talspråk som en distinkt stadsdialekt – registreringen av stockholmska – tentativt dateras till mitten av 1800-talet.

Men vad är då stockholmska, närmare bestämt? Svaret beror på vilket slags – eller vilkas – stockholmska som avses. Redan från början har stockholmskan haft dubbla identiteter: å ena sidan folklig, å andra sidan förnäm. Sådana föreställningar lever i viss mån sitt eget liv. Men analyserna av materialet i kapitel 4–5 har också visat att det finns språkvetenskapligt fog för att tala om åtminstone två olika sorters stockholmska – samtidigt som bilden av dessa olika ”stockholmskor” har fått fler nyanser. I bokens avslutande avsnitt skärskådar jag stockholmskans olika sidor med fokus på de båda ytterligheterna överklasstockholmska och Ekensnack. De språkdrag och språkideologiska föreställningar som är förknippade med dessa diskuteras i relation till de resultat som framkommit i kapitel 4–5.

Överklasstockholmska

I det material som analyserades i kapitel 4–5 ingår ett antal talare som kan sägas tillhöra den övre medelklassen, men bara en talare som tillhör den egentliga överklassen (Marcus Wallenberg Jr), om man därmed menar ”den ledande klass i ett samhälle, vilken äger en oproportionerlig del av ett lands förmögenhet, har oproportionerligt höga inkomster och bidrar med ett oproportionerligt antal medlemmar ur den egna klassen till högre institutioner och beslutsfattande centra i samhället”, som journalisten och författaren Annette Kullenberg (1974:9) formulerade saken i sin klassiska skildring av Sveriges överklass. Hur talar då stockholmarna som tillhör samhällets toppskikt?

Flertalet av de variabler som har undersökts i denna bok ingick i Kotsinas (1994) studie av stockholmskt ungdomsspråk. Kotsinas analyserade hur uttalsdragen användes av ungdomar i två Stockholmsförorter med olika social prägel – en överklassförort i norr respektive en arbetarklassförort i söder (se även avsnitt 2.2 och 5.2). Det finns stora olikheter mellan mitt och Kotsinas material och även viktiga skillnader mellan resultaten. Samtidigt kan vi konstatera att de uttalsdrag som främst eller enbart används av det mellersta och det högsta klasskiktet i mitt material till stor del sammanfaller med de drag som framförallt återfinns hos ungdomarna i överklassförorten i Kotsinas (1994) studie:

mer främre och mindre rundat uttal av långt a-ljud, dämpat/surrande i-ljud ("Lidingö-i") samt främre sje-ljud. Dessa drag är alltså tämligen stabila över tid. Stockholmare som tillhör den egentliga överklassen, använder de dessa uttalsdrag?

Elitens språkbruk är knapphändigt undersökt; det saknas i stort sett forskning om detta på svensk mark.¹⁵⁰ Som en första sondering har jag analyserat uttalet hos några av medlemmarna i två stockholmska elitfamiljer: kungafamiljen och familjen Wallenberg.¹⁵¹ Mitt huvudfokus ligger på kungafamiljen. Talarna är alla offentliga personer som i olika utsträckning förekommer i medierna och därmed i redan inspelat material, fritt fram att analysera (se bilaga 3 för en materialförteckning).

Kungafamiljens språk har varit föremål för en del diskussion – till exempel tycks det finnas en rätt spridd föreställning om att prinsessan Madeleine talar överklasstockholmska till skillnad från kronprinsessan Victoria, och att kung Carl XVI Gustafs talspråk har vissa "folkliga" stockholmska inslag. Prins Carl Philips språkbruk däremot har inte kommenterats så mycket, vilket säkert delvis hänger ihop med att han inte stått lika mycket i rampljuset. Hur stämmer dessa uppfattningar överens med resultatet av mina empiriska analyser?

Tämligen väl, visar det sig. I prinsessan Madeleines tal finns mycket riktigt flera av överklassdragen. Framförallt använder hon i det material jag har analyserat ofta tydligt dämpade/surrande i- och y-ljud och ibland ett mer öppet och främre långt a-ljud. Det främre sje-ljudet använder Madeleine däremot inte särskilt ofta. Kronprinsessan Victorias tal utmärks i stället av frånvaron av överklassdrag – hon använder i stort sett aldrig dämpade/surrande i- och y-ljud och inte heller det mer öppna och främre långa a-ljudet. Främre sje-ljud förekommer, men hon använder oftare det bakre uttalet. Inte heller hos prins Carl Philip hörs överklassdragen. Något som däremot avviker från referensuttalet är hans uttal av det långa ä-ljudet och det långa ö-ljudet. Carl Philip uttalar bägge dessa

150. Boken *Fiint språk* (Melin & Melin 2005) utgör ett populärvetenskapligt undantag, och där berörs även kungafamiljens uttal kortfattat (ibid.:21; 102–103). På amerikansk mark finns exempelvis Krochs (1996) studie av överklassen i storstadsområdet Philadelphia.

151. Denna studie har tidigare redovisats i *Språktidningen* (Öqvist 2015).

ljud mer öppet än referensuttalet. Som jag skrev i avsnitt 4.11 är det mer öppna långa ä-ljudet ett uttal som de senaste decennierna har spridit sig bland yngre generationer i Stockholmstrakten, såväl som i andra storstadsområden, och ett liknande mönster påvisades för det långa ö-ljudet (Leinonen 2010). Även prinsessan Madeleine använder ofta detta ”nyöppna” uttal. Kronprinsessan Victoria däremot håller sig även här till referensuttalet av såväl ä-ljudet som ö-ljudet.

I fråga om ä-ljudet finns ännu ett uttal representerat i familjen Bernadotte – kung Carl XVI Gustaf använder nämligen det äldre, mer slutna ä-uttalet. Som vi sett är detta uttal mycket utbrett hos talarna i det material jag har undersökt, oavsett social bakgrund. Med tanke på kungafamiljens samhällsposition kunde man tänka sig att kungens språk helt skulle sakna regionala särdrag. Men han använder alltså Stockholms-e i princip genomgående, även i de årliga jultal som sänds i Sveriges Radio och Sveriges Television, och som måste betraktas som uppläsningar av skrivna manus snarare än talspråk. Det faktum att kungen (fortfarande) använder detta uttal kan möjligen tolkas som ett utslag av folklighet, eller kanske snarare konservatism, eftersom allt tyder på att det är ett drag på utdöende (se även avsnitt 4.11). När det gäller överklassdragen är det endast det främre sje-ljudet som kan höras i kungens tal, men inte genomgående. Han använder även det bakre uttalet.

De fyra talarna i kungafamiljen som har analyserats uppvisar alltså fyra delvis olika uttalsmönster. Ålderskillnaden mellan kungen och hans tre barn är rimligen en viktig faktor för skillnaderna i ä-ljudets uttal. Men hur ska vi förstå skillnaderna mellan prinsessornas uttalsmönster? Med andra ord, hur kan det komma sig att kronprinsessan Victoria talar standardnära medan prinsessan Madeleines tal har tydliga inslag av överklasstockholmska, men också av nya mer allmänt spridda uttalsdrag? Det ligger nära till hands att koppla skillnaderna till systrarnas skilda roller och uppgifter.

Victoria Bernadotte är första tronarvinge och har många officiella plikter. Kronprinsessan har sedan barnsben tränats in i sin roll som framtida monark. I denna position är det viktigt att hon åtnjuter förtroende och legitimitet, det vill säga att hennes lämplighet som stats-

chef inte blir ifrågasatt. Som yngst i syskonskaran hamnar Madeleine Bernadotte efter såväl kronprinsessan och hennes barn som prins Carl Philip och hans barn i tronföljden. Prinsessan Madeleine har mycket mindre ansvar och långt färre åligganden än kronprinsessan Victoria, och hon syns inte alls lika ofta i officiella sammanhang och i medier. Av medierna har Madeleine tidigare ofta tilldelats rollen som glamorös partyprinsessa med stort modeintresse – en roll som också tonar ned maktdimensionen i hennes position.

I sin studie av den ekonomiska eliten i Sverige under 1940-talet framhåller ekonomhistorikern Niklas Stenlås (1998:293–335) just legitimitet som en nyckel till den ekonomiska elitens självbild. För att kunna behålla sin position måste eliten försöka legitimera den. Det innebär exempelvis att de gärna på olika sätt söker framställa sig som vanliga människor med båda fötterna på jorden (se även Mills 1971: 8–9, 69–70, 132). Att visa upp sin höga status kan vara kontraproduktivt. Skulle eliten framstå som medlemmar av en mycket liten, privilegierad grupp som innehar höga maktpositioner och lever i sin egen värld riskerar de att tappa sin legitimitet. Därmed skulle de också förlora sin elitposition.

Uttalet kan analyseras som en del i ett sådant "legitimitetsbygge". Att tala på ett sätt som inte sticker ut för mycket kan vara ett sätt att tona ned sin makt och sin privilegierade ställning och i stället försöka framstå som mer anspråkslös och alldaglig. Denna beskrivning stämmer även in på kusinerna Jacob och Marcus Wallenberg (födda 1956), bägge företagsledare och två av de ledande medlemmarna i den inflytelserika Wallenbergfamiljen. I Jacob Wallenbergs tal hörs inget av överklassdragen, medan Marcus Wallenberg ibland använder det främre uttalet av sje-ljudet, men däremot inte något annat av dragen.

Att använda mer neutrala uttalsdrag och samtidigt undvika överklassmarkörer kan alltså vara ett sätt att stärka legitimiteten.

Materialet som jag har använt utgörs av offentligt tal, hämtat från medier och alltså framställt för en publik (se även avsnitt 3.2 om materialtyp). En möjlig invändning mot att använda denna typ av material för analys av en persons uttal är att offentligt talspråk kan vara förberett i olika grad, och till och med utgå från manus. Och även om vi kan analysera hur en person talar i offentligheten, vet vi ingenting om

hur samma person talar med exempelvis familj och vänner, kollegor och underordnade. Men sett ur en annan synvinkel är materialet intressant just därför att det rör sig om offentligt tal. Om vi betraktar elitens framträdanden i det offentliga som (bland annat) ett sätt att försöka legitimera positionen som elit – då är deras offentliga språk i själva verket av särskilt intresse.

Språket i offentliga sammanhang kan alltså exempelvis tjäna talarrens syfte att framstå som vanlig och folklig. I stället för uttalsdrag som företrädesvis används av högre klasskikt och som signalerar överklass, kan drag som används av flertalet, med mer neutral social status, komma väl till pass.

Analysen av kungafamiliens offentliga uttal kastar ljus på den komplexa kopplingen mellan uttal och klass. De tre syskonen Bernadotte tillhör onekligen samma sociala klass – de ingår ju till och med i samma familj. Men de använder inte samma uttal.

Samtidigt som kungafamiljen är ett speciellt, eller rentav extremt, exempel, åskådliggör det något mer allmänt som även gäller de andra talare som har analyserats i denna bok: klass har uppenbarligen betydelse för hur vi talar, men vår sociala klasstillhörighet gör inte att vi per automatik talar på ett visst sätt. Som språkbrukare formas vi av vår sociala bakgrund, samtidigt som vi utformar vårt språk i samspel med andra i många olika sociala sammanhang, när vi utför en rad olika sociala handlingar.

Riktig stockholmska?

Den mer folkliga stockholmskan finns till skillnad från överklasstockholmskan väl representerad i det undersökta materialet på så vis att en anseelig del av talarna tillhör det lägsta klasskiktet (se 3.3). Därmed inte sagt att de informanter som tillhör ”den riktiga arbetarklassen” alla talar den utpräglade form av stockholmska som vi såg prov på i näranalysen i kapitel 5. Denna informants uttalsmönster är snarare undantag än regel i materialet. Däremot ligger detta sätt att tala mycket nära schablonbilden av den folkliga stockholmska som går under namn som Södersnack, Söderslang eller Ekensnack. Det förknippas också med en

speciell typ, ibland kallad Ekenkis eller Söderkis, en figur som inte sällan får stå som symbol inte bara för den folkliga stockholmskan, utan för den mest "äkta" stockholmskan överhuvudtaget.

I en tidigare studie (Öqvist 2010b) undersökte jag hur det kan komma sig att Ekensnacket har denna speciella status. I detta syfte såg jag närmare på ett mindre urval gestaltningar av stockholmska och stockholmare i populärkulturen i några utvalda filmer, musikalnummer och sketcher (se även 2.2). Språkligt sett stämmer dessa gestaltningar väl överens med den bild som framkommit genom analyserna i kapitel 4–5 (liksom med tidigare forskning om stockholmska och om Ekensnacket). Utöver uttal nyttjas även lexikala resurser i form av rikliga mängder slangord och slanguttryck. Dragen realiserar ofta på ett övertydligt, närmast stilerat sätt, och flera olika drag förekommer också ofta i nära anslutning till varandra. Två särdrag finns med i samtliga gestaltningar: Stockholms-e och lexikala drag. Dessutom är flera prosodiska drag markanta, inte minst en språkmelodi med påfallande höga tontoppar – det vill säga det prosodiska särdrag som närstuderades i kapitel 5.

Ekensnacket har uppenbarligen ett flertal språkliga drag som lätt låter sig skiljas ut och gestaltas. Men ännu viktigare är att detta "snack" har lagts i munnen på en viss sorts typ. Den här figuren, oftast en man eller pojke, är en hygglig prick som samtidigt är gatusmart, snabbkäftad och rentav lite fräck. Han har någon typ av mindre kvalificerat arbete och hamnar ibland i trassel av något slag, kanske blir han till och med involverad i kriminell verksamhet, men i slutändan visar han sig alltid ha hjärtat på rätta stället. Den bakomliggande verkligheten var avsevärt mindre pittoresk, med fattigdom, arbetslöshet, bostadsbrist och marginalisering (jfr Kotsinas 1991). (Informanten som intervjuas i inspelningen som näranalyserades i kapitel 5 vittnar till exempel om en rad umbäranden.) Men i populärkulturens framställningar har detta blivit en underhållande, i grunden ofarlig och oförarglig figur som de flesta kan ta till sig.

Ett viktigt skäl till att föreställningen om Ekensnacket som "den riktiga stockholmskan" har varit så stark och seglivad är, menar jag, att den har kopplats till denna småfräcka, charmiga –och tämligen harmlösa – *underdog*. Ekensnacket har därigenom både registrerats som en särskild

variant av stockholmska och autentiserats som den mest äkta varianten. Bucholtz (2003:408) framhåller att autenticitet inte är något givet – autentiseringen av exempelvis Ekensnacket är något som åstadkoms i kulturella och sociala praktiker människor emellan. När idéer av typen att det bara är Söderkisar som snackar riktig stockholmska kommer till uttryck är det just en sådan språkideologisk process som pågår.

Då en viss språklig varietet eller variant blir autentiserad blir den (implicita eller explicita) följden även att andra varieteter inte ses som lika äkta och genuina. Och därmed anses vissa språkbrukare, men inte andra, vara legitima representanter för en viss grupp (Bucholtz 2003:400). Med detta som bakgrund – vad innebär det att Ekensnacket ses som den autentiska stockholmskan och Ekenkisen/Söderkisen som dess typiska talare?

Också stockholmska i den andra änden av klasspektrumet kan vara tämligen färgstark med framträdande uttalsdrag, varav vissa dessutom verkar vara äldre än Ekensnackets (se ovan samt kapitel 4). Det finns dessutom schabloner och mönstertalare även för överklasstockholmskan. Men det är svårt att tro att överklasstockholmskan någonsin skulle få status som den riktiga stockholmskan; varken den övre medelklassen eller överklassen tycks tillskrivas (språklig) autenticitet – något som är intressant i sig, men som jag inte fördjupar mig i här.

Rör vi oss framåt i tiden till det som är dagens närmaste motsvarighet till Söderkisar, talare av "förortsstockholmska" i vissa Stockholmsförorter (Kotsinas 1988a, 1989, 2005), saknas det verkligen inte stereotypa uppfattningar om dessa talargrupper (jfr Bijvoet 2018; Bijvoet & Senter 2021; Senter 2022). Men de föreställningarna handlar knappast om att de talar "äkta" stockholmska eller om att de skulle vara legitima representanter för stockholmare eller stockholmska i stort (jfr Young 2019:303–304).

Är det alltså förbehållet vita män i arbetarklassen att bli emblematiska för "riktig stockholmska"? Åtminstone verkar det ha varit så hittills i språkhistorien. Tiden får utvisa om exempelvis förortsstockholmska kommer att betraktas som "den riktiga stockholmskan", och om en framtida mönstertalare rentav kommer att vara en kvinna. För Ekenkisens och Ekensnackets dragningskraft beror inte minst på att

både gestalten och språket framförallt figurerar i förfluten tid. Sedda i backspegeln, på bekvämt avstånd, kan Ekenkisen och Ekensnacket bli sinnebilder för det hyggliga, äkta och genuina i ett svunnet Stockholm, det vill säga ingå i en idealbild av ett Stockholm som knappast någon sin har existerat i sinnevärlden – men som likafullt fortsätter att ha betydelse för vår uppfattning om stockholmare och om stockholmska.

Perspektiv på stockholmska

Med utgångspunkt i de arkivinspelningar som har undersökts i den här boken motsvarar en typisk talare av äldre stockholmska knappast bilden av Ekenkisen – om vi med typisk menar vanlig. Nej, en typisk talare av äldre stockholmska har en mer begränsad uttalsrepertoar. De mest allmänt förekommande stockholmska uttalsvarianterna i inspelningsmaterialet är ett slutnare uttal av ä-ljudet (Stockholms-e), ett vibrationslöst (frikativt eller halv vokalisert) uttal av r-ljudet jämte ett bakre sje-ljud.¹⁵² De återfinns även i Ekensnacket, men skillnaden är att det där dessutom förekommer ett antal socialt skiktade varianter med mer begränsad användning. Att Ekensnacket har blivit emblematiskt för stockholmskan i stort, snarare än en slätstrukturerad variant, är knappast något som förvånar – stereotyper tecknas vanligtvis med markanta drag. Poängen är bara att den variant som autentiserats som den riktiga stockholmskan inte är den mest typiska stockholmskan.

Samtliga uttalsvarianter som ingår i den äldre stockholmskans uttalsrepertoar visas i tabell 6.1 (i fallande ordning utifrån deras frekvens i materialet). Med uttalsrepertoar menar jag den uppsättning särskiljande uttalsresurser som finns i den äldre stockholmskan i förhållande till (det jag kallat) referensuttal, alltså ungefär äldre standardsvenska, och även i förhållande till andra regionala varianter och varieteter av svenska.¹⁵³

152. Bakre sje-ljud är visserligen referensuttal, men eftersom det i stockholmskan kontrasterar mot det främre uttalet blir det ändå betydelsefullt.

153. Termen "språklig repertoar" (*verbal repertoire*) introducerades av Gumperz, för vilken det stod för "the totality of linguistic forms regularly employed in the course of socially significant interaction" (Gumperz 1964:137). Mitt eget, snävare bruk av

TABELL 6.1 Den äldre stockholmskans uttalsrepertoar

Språkljud	Exempelord	Uttal
/ɛ:/	<i>räv</i>	mer slutet (Stockholms-e) ≈ <i>rev</i>
/r/	<i>rock, fyra, bra, mer, förr</i>	vibrationslöst; frikativt eller halv-vokaliskt (vibrantiskt = referensuttal)
/h/	<i>sjuk</i>	främre (bakre = referensuttal)
/d, l, n, s, t/ supradentaler	<i>bard, porla, korn, farsa, sport</i>	dentalt ≈ <i>bad, påla, kon, fassa, spott</i>
/ɑ:/	<i>tal</i>	mer främre, mindre rundat mer slutet och rundat
/o:/	<i>mås</i>	mer öppet, mindre rundat mer slutet och rundat
/i:/	<i>fin</i>	dämpad, "surrande" klang (Lidingö-i)

När man synar uttalsdragen samlade kan frågan återigen inställa sig: Ska stockholmska anses vara en egen varietet? Rent språkligt kan underlaget te sig något magert. Men som jag ser det är det inte särskilt meningsfullt att se på saken "rent språkligt". Precis som jag skrev i början av kapitel 4 är skillnaderna mellan den äldre stockholmskans uttal och referensuttalet inte speciellt stora. Samma sak gäller skillnaderna mellan olika varianter av stockholmska – det handlar om förhållandevis små nyanser. Men uppenbarligen uppfattar vi dessa nyanser. Att stockholmska skiljs ut har ju, som vi sett i detta kapitel, inte alls bara att göra med språkliga särdrag. Den språkliga repertoaren är sammanflätad med föreställningar om talarna och om den plats – Stockholm – som dessa talare associeras med. Och dessa föreställningar har i sin tur konsekvenser för hur de språkliga dragen uppfattas och bedöms.

På ett eller annat sätt verkar klass spela in när det gäller (bilden av) stockholmska. Det finns en saklig grund för detta – Stockholm har rent faktiskt en stor klassmässig variation eftersom det är en storstad, men också eftersom det är en huvudstad. Samtidigt som makt, rikedom och prestige koncentreras till Stockholm, tillhör flertalet av huvudstadens

"uttalsrepertoar" ligger nära Benors (2010:161) definition av *repertoire* som "the arsenal of distinctive resources used by a particular group".

invånare andra grupperingar som befinner sig mer eller mindre långt ifrån de högre samhällsskikten. Att Stockholm och stockholmska förknippas med sociala hierarkier och skillnader mellan grupper tror jag bidrar till att öka stockholmskans urskiljbarhet. Även vad som kan tyckas vara små skillnader i uttal kan kopplas till olika grupper eller snarare till föreställningar om olika grupper, figurer, typer. Vi hänger upp uttalsskillnaderna på mönstertalare som får representera de här olika grupperna och skillnaderna. På så sätt blir också uttalsdragen mer märkbara.

Referenser

Arkiv

Arkivet vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund.

Weste, Erik Wilhelm. 1817. *Förslag till ordbok utgiven av Svenska Akademien*, band 1–3. Handskrift.

Institutet för språk och folkminnen (Isolf), Uppsala

Bd10090. Digitaliserad vaxrulle, förmodligen inspelad 1897 eller 1898. Talare: Axel Erdmann, Adolf Noreen och Hugo Pipping. Speltid 1 minut och 47 sekunder.

ULMA 20. Föreningen för Stockholmsmålet, efterlämnade samlingar.

ULMA 20:3:45. Protokoll från föreningsmöten.

ULMA 20:5:56. Anteckningar till en ”slang”-ordbok. Ord på -is. Särtryck ur Fyris 1897 nr 50, 30 april.

ULMA 573. Föreningen för Stockholmsmålet, efterlämnade samlingar.

ULMA Arkivdagbok DIIIA:3 16 augusti 1916.

SMDB, Svensk mediedatabas vid Kungliga biblioteket

smdb.kb.se/catalog/id/001494191/2. Hjalmar Brantings tal i rösträttsfrågan vid urtima riksdag 1918. Intalat af Hjalmar Branting. Inspelad i Stockholm, Hotel Continental, den 28 maj 1919.

smdb.kb.se/catalog/id/002618397. Veckorevy 1936-10-15/19. Stockholms Enskilda Banks 80-årsjubileum. Kortfilm av Nils Jerring.

Litteratur

Agha, Asif. 2003. The social life of cultural value. I: *Language & Communication* 23 (3). 231–273.

Agha, Asif, 2005. Voice, footing, enregisterment. I: *Journal of linguistic anthropology* 15 (1). 38–59.

Ahlberg, Gösta. 1958. *Stockholms befolkningsutveckling efter 1850*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Almqvist, Carl Jonas Love. 1840. *Svensk språklära. 3. uppl., öfversedd och tillökad med samlingar öfver tio svenska landskapsdialekter*. Stockholm: M. Wirsell.
- Almqvist, Carl Jonas Love. 1842. *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Första delen. Örebro: N. M. Lindhs boktryckeri.
- Andersson, Aksel. 1884. *Om Johan Salbergs Grammatica Svetica. Ett bidrag till kännedomen om 1600-talets svenska*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, Lars-Gunnar. 2019. *Göteborgsgrammatik*. Stockholm: Morfem.
- Audacity, fritt tillgängligt ljudredigeringsprogram (<http://audacityteam.org/>).
- Aurivillius, Ericus. 1693. *Cogitationes de lingvæ Svionicæ recta scriptura et pronuntiatione*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Babyak, Michael A. 2004. What you see may not be what you get. A brief, nontechnical introduction to overfitting in regression-type models. I: *Psychosomatic medicine* 66. 411–21.
- Barmark, Mimmi & Göran Djurfeldt. 2009. Logistisk regression. I: Göran Djurfeldt och Mimmi Barmark (red.), *Statistisk verktyglåda 2 – multivariat analys*. Lund: Studentlitteratur. 125–148.
- Barmark, Mimmi & Göran Djurfeldt. 2015. *Statistisk verktyglåda 0 – att förstå och förändra världen med siffror*. Lund: Studentlitteratur.
- Barth-Weingarten, Dagmar, Elisabeth Reber & Margret Selting (red.). 2010. *Prosody in interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- Beal, Joan C. 2009. Enregisterment, commodification, and historical context. "Geordie" versus "Sheffieldish". I: *American Speech* 84 (2). 138–156.
- Benor, Sarah Bunin. 2010. Ethnolinguistic repertoire. Shifting the analytic focus in language and ethnicity. I: *Journal of Sociolinguistics* 14 (2). 159–183.
- Bergman, Gösta. 1934. Ur en Stockholms-nasares ordförråd. I: *Nysvenska studier* 14. 56–70.
- Bergman, Gösta. 1951. *Språket på Söder*. Stockholm: Skolan för bokhantverk.
- Bergman, Gösta. 1968. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Prisma.
- Bergsten, Karl Erik. 1951. *Sydsvenska födelseortsfält*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar 20. Lund: Gleerups.
- Bidrag till Lunds stifts herdaminne. Utgifvet af ett sällskap*. 1846. Lund: Gleerups förlag.
- Bijvoet, Ellen. 2003. Attitudes towards "Rinkeby Swedish", a group variety among adolescents in multilingual suburbs. I: Kari Fraurud & Kenneth Hyltenstam (red.), *Multilingualism in Global and Local Perspectives*. Stockholm: Rinkeby Institute of Multilingual Research. 307–316.
- Bijvoet, Ellen. 2018. Förortssvenska i grindvaktens öron. Perceptioner av migrationsrelaterad språklig variation bortom inlärarspråk och förortsslang. I: *Språk och stil* NF 28. 142–175.
- Bijvoet, Ellen & Kari Fraurud. 2010. Rinkeby Swedish in the mind of the beholder. Studying listener perceptions of language variation in multilingual Stockholm. I: Pia Quist & Bente Ailin Svendsen (red.), *Multilingual urban Scandinavia. New linguistic practices*. Bristol: Multilingual Matters. 170–188.

- Bijvoet, Ellen & Kari Fraurud. 2011. Language variation and varieties in contemporary multilingual Stockholm. An exploratory pilot study of young people's perceptions. I: Roger Källström & Inger Lindberg (red.), *Young urban Swedish. Variation and change in multilingual settings*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. 1–34.
- Bijvoet, Ellen & Kari Fraurud. 2012. Studying High-Level (L1-L2) Language development and use among young people in multilingual Stockholm. The role of perceptions of ambient sociolinguistic variation. I: *Studies of Second Language Acquisition* 34 (2). 291–319.
- Bijvoet, Ellen & Kari Fraurud. 2016. What's the target? A folk linguistic study of young Stockholmers' constructions of linguistic norm and variation. I: *Language Awareness* 25 (1–2). 17–39.
- Bijvoet, Ellen & Karin Senter. 2021. Förortsförankrat tal – ett inifrån och ett utifrån-perspektiv. I: *Språk och stil* NF 31:1. 166–200.
- Björseth, Bertil. 1958. *Göteborgsspråket*. Stockholm: Svenska bokförl.
- Boberg, Charles. 2004. Real and apparent time in language change. Late adoption of changes in Montreal English. I: *American Speech* 79. 250–69.
- Bockgård, Gustav. 2004. *Syntax som social resurs. En studie av samkonstruktionssekvensers form och funktion i svenska samtal*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet.
- Bockgård, Gustav. 2007. Syntax och prosodi vid turbytesplatser. Till beskrivningen av svenskans turtagning. I: Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen (red.), *Interaktion och kontext. Nio studier av svenska samtal*. Lund: Studentlitteratur. 139–183.
- Bockgård, Gustav. 2010a. Skapandet av den ideala dialektinspelningen. I: Erik Magnusson & Lena Rogström (red.), *Studier i svensk språkhistoria 10. Språkhistoria – hur och för vem?* Göteborg: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning, Göteborgs universitet. 67–76.
- Bockgård, Gustav. 2010b. Ursårat samtal. Analys av en märklig dialektinspelning. I: *Folkmålsstudier* 48. 37–76.
- Bockgård, Gustav. 2010c. Samkonstruktion i dialektintervjuer. I: Camilla Lindholm & Jan Lindström (red.), *Språk och interaktion 2*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet. 73–101.
- Bockgård, Gustav. 2011. "Dä ä inte frågan åm nå annat än den gamle dialekten". En samtalsanalytisk och ideologikritisk studie av en märklig dialektintervju. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 51–74.
- Bockgård, Gustav & Jenny Nilsson. Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduktion till interaktionell dialektologi. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 7–50.
- Bockgård, Gustav & Niklas Norén. 2011. Pivåkonstruktioner i svenska dialektintervjuer. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 75–130.

- Bodén, Petra. 2005. The sound of "Swedish on multilingual ground". I: Anders Eriksson & Jonas Lindh (red.), *Proceedings Fonetik 2005. The XVIIIth Swedish Phonetics conference*. Göteborg: Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet. 37–40.
- Bodén, Petra. 2010. Pronunciation in Swedish multietnolect. I: Pia Quist & Bente Ailin Svendsen (red.), *Multilingual urban Scandinavia. New linguistic practices*. Bristol: Multilingual Matters. 65–78.
- Bodén, Petra. 2011. Adolescents' pronunciation in multilingual Malmö, Gothenburg and Stockholm. I: Roger Källström & Inger Lindberg (red.), *Young urban Swedish. Variation and change in multilingual settings*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. 5–48.
- Boyd, Sally. 2010. Vems svenska ska beskrivas? Problem med att använda termen *native speaker* om ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer och termen *varietet* om deras språkbruk. I: Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm (red.), *Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid trettionde sammankomsten för svenskans beskrivning*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 13–36.
- Britain, David. 2002. Space and spatial diffusion. I: Jack. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (red.), *The handbook of language variation and change*. Malden/Oxford: Blackwell. 603–637.
- Britain, David. 2010. Language and space. The variationist approach. I: Peter Auer & Jürgen Erich Schmidt (red.), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation*. Berlin: Mouton de Gruyter. 142–163.
- Britain, David. 2013. Space, diffusion and mobility. I: Jack. K. Chambers & Natalie Schilling-Estes (red.), *The handbook of language variation and change* (2 uppl.). Malden: Wiley-Blackwell. 471–500.
- Bruce, Gösta. 1977. *Swedish word accents in sentence perspective*. Lund: Liber.
- Bruce, Gösta & Eva Gårding. 1978. A prosodic typology for Swedish dialects. I: Eva Gårding, Gösta Bruce & Robert Bannert (red.), *Nordic Prosody*. Lund: Institutionen för lingvistik, Lunds universitet. 219–228.
- Bruce, Gösta. 2010. *Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal*. Lund: Studentlitteratur.
- Bruun, Kettel. 1985. Kön och klass. I: Kettel Bruun & Per Frånberg (red.), *Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Stockholm: Prisma. 298–317.
- Bucholtz, Mary. 2003. Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. I: *Journal of Sociolinguistics* 7 (3). 398–416.
- Börjesson, Mikael. 2005. Om att definiera sociala eliter och att undersöka deras utbildningsstrategier. Bidrag till sessionen Eliternas utbildningsstrategier, Svenska Historikermötet 2005, Uppsala 22–24 april 2005.
- Börjesson, Mikael & Mikael Palme. 2001. Social klassificering – analys av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala gruppers karaktäristika. Paper presenterat på Workshop "Kulturellt kapital och sociala klasser", Uppsala universitet, 12–14 okt 2001.

- Callou, Dinah, João Moraes & Yonne Leite. 1998. Apagamento do R Final no Dialeto Carioca. Um Estudo em Tempo Aparente e em Tempo Real. I: *DELTA. Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada* 14.
- Carlsson, Sten. 1950. *Svensk ståndscirkulation 1680–1950*. Uppsala: J.A. Lindblads förlag.
- Cedergren, Henrietta. 1987. The spread of language change. Verifying inferences of linguistic diffusion. I: Peter H. Lowenberg (red.), *Language spread and language policy. Issues, implications and case studies*. Georgetown: Georgetown university press.
- Columbus, Samuel. 1678. *En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt*. Skriven ca 1678, utgiven med kommentar och inledning av Sylvia Boström 1963. Nordiska texter och undersökningar 20. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth. 2009. A sequential approach to affect. The case of "disappointment". I: Markku Haakkana, Minna Laakso Jan & Lindström (red.), *Talk in interaction. Comparative dimensions*. Helsinki: Finnish Literature Society. 94–123.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth. 2012. Exploring affiliation in the reception of conversational complaint stories. I: Anssi Peräkylä & Marja-Leena Sorjonen (red.), *Emotion in interaction*. Oxford: Oxford University Press. 113–146.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margret Selting. 2018. *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge university press.
- Crompton, Rosemary. 2010. Class and employment. I: *Work, Employment and Society* 24 (1). 9–26.
- Crompton, Rosemary. 2014. *Klass och stratifiering* (1 uppl.). Stockholm: Liber.
- Cukor-Avila, Patricia. 2002. She say, she go, she be like. Verbs of quotation over time in African American vernacular English. I: *American Speech* 77. 3–31.
- Cukor-Avila, Patricia & Guy Bailey. 2013. Real time and apparent time. I: Jack. K. Chambers & Natalie Schilling-Estes (red.), *The handbook of language variation and change* (2 uppl.). Malden: Wiley-Blackwell. 239–262.
- Dalin, Anders Fredrik. 1850–1853. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm: A.F. Dalin.
- Danielsson, Ejnar. 1914. Svensk matrosslang. II. Skeppsholmsslang. I: *Språk och stil* 14. 87–93.
- Djurfeldt, Göran. 2009. Lögner, statistik och politik. I: Göran Djurfeldt & Mimmi Barmark (red.), *Statistisk verktyglåda 2 – multivariat analys*. Lund: Studentlitteratur. 9–24.
- Djurfeldt, Göran, Rolf Larsson & Ola Stjärnhagen. 2003. *Statistisk verktyglåda. Samhällsvetenskaplig orsaksanalys med kvantitativa metoder*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Doggelito, Dogge & Ulla-Britt Kotsinas. 2004. *Förortsslang*. Stockholm: Norstedts ordbok.

- Drew, Paul. 1998. Complaints about transgressions and misconduct. I: *Research on language and social interaction* 31. 295–325.
- Drew, Paul & John Heritage (red.). 1992. *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope. 2000. *Linguistic variation as social practice. The linguistic construction of identity in Belten High*. Oxford: Blackwell.
- Eckert, Penelope. 2003. The meaning of style. I: Wai-Fong Chiang, Elaine Chun, Laura Mahalingappa & Siri Mehus (red.), *Salsa 11*. Texas Linguistics Forum 47.
- Eckert, Penelope. 2004. Variation and a sense of place. I: Carmen Fought (red.), *Sociolinguistic variation. Critical reflections*. Oxford: Oxford University Press. 107–120.
- Eckert, Penelope. 2008. Variation and the indexical field. I: *Journal of sociolinguistics* 12 (4). 453–476.
- Eckert, Penelope. 2012. Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. I: *Annual Review of Anthropology* 41. 87–100.
- Eckert, Penelope. 2016a. Third wave variationism. I: *Oxford Handbooks Online*. Oxford University Press.
- Eckert, Penelope. 2016b. Variation, meaning and social change. I: Nikolas Coupland (red.), *Sociolinguistics. Theoretical debates*. Cambridge: Cambridge University Press. 68–85.
- Ekelöf, Gunnar. 1941. Promenader. Småprosa. Stockholm: Bonnier.
- Elert, Claes-Christian. 1966. *Allmän och svensk fonetik*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Engstrand, Olle. 2004. *Fonetikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Engstrand, Olle, Sven Björnsten, Björn Lindblom, Gösta Bruce & Anders Eriksson. 2000. Hur udda är Viby-i? Experimentella och typologiska observationer. I: *Folkmålsstudier* 39. 83–95.
- Erdmann, Axel. 1898. Redogörelse för undersökningen af Upplands folkmål år 1897. I: *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 4 (19). 80–91.
- Ericson, Lars. 2001. *Stockholms historia under 750 år*. Lund: Historiska media.
- Eriksson, Lena. 2004: *Arbete till varje pris. Arbetslinjen i 1920-talets arbetslöshetspolitik*. Stockholm studies in History 75. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Eriksson, Manne. 1948. Upplands folkmål. I: *Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. D. 3 Björklinge, Bälinge, Lena, Skuttunge, Tensta, Vaksala, Åkerby och Ärentuna socknar samt Gamla Uppsala församling av Uppsala stad*. Uddevalla: Hermes.
- Eriksson, Manne. 1961. Svensk ljudskrift 1878–1960. En översikt över det svenska landsmålsalfabetets utveckling och användning huvudsakligen i tidskriften Svenska landsmål. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1961* (bilaga 62). 1–185.
- Eriksson, Mats. 1988. Ju, väl, då, va, alltså. En undersökning av talaktsadverbial

- i stockholmskt talspråk. I: *Studier i stockholmspråk 1*. (MINS 26.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 75–120.
- Eriksson, Mats. 2002. Syntaxens sociala sida – en inledande diskussion av tur-tillägg i samtal. I: *Språk och stil* NF II. 5–24.
- Ford, Cecilia & Sandra A. Thompson. 1996. Interactional units in conversation. Syntactic, intonational, and pragmatic resources for the management of turns. I: Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson (red.), *Interaction and grammar*. Studies in interactional sociolinguistics 13. Cambridge: Cambridge University Press. 134–184.
- Franzon, Johan. 2009. *My Fair Lady på skandinaviska. En studie i funktionell sångöversättning*. Helsinki University Translation studies Monographs 5. Helsingfors: Helsingin yliopisto.
- Fredriksson, Viktor (red.). 1971. *Svenska folkskolans historia. Del 6. Skolutvecklingen 1942–1962. Grundskolans förhistoria*. Stockholm: Stiftelsen för förvaltning av Sveriges allmänna folkskollärareförenings tillgångar.
- Ganuza, Natalia. 2008. *Syntactic variation in the Swedish of adolescents in multilingual urban settings. Subject-verb order in declaratives, questions and subordinate clauses*. Dissertations in bilingualism 15. Stockholm: Centre for research on bilingualism, Stockholm University.
- Gauchat, Louis. 1905. L'unité phonétique dans le patois d'une commune. I: Ernest Bovet m.fl. (red.), *Aus romanischen Sprachen und Literaturen. Festschrift Heinrich Morf*. Halle: Niemeyer. 175–232.
- Geijerstam, Gustaf af. 1897. Arbetareförhållanden. I: Erik Wilhelm Dahlgren (red.), *Stockholm. Sveriges hufvudstad skildrad med anledning af Allmänna konst- och industriutställningen 1897 enligt beslut af Stockholms stadsfullmäktige*. Stockholm: J. Beckman. 60–80.
- Gjerdman, Olof. 1918. *Studier över de sörmländska stadsmålen kvalitativa ljudlära 1*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeri Aktiebolag.
- Gjerdman, Olof. 1927. *Studier över de sörmländska stadsmålen kvalitativa ljudlära 2*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeri Aktiebolag.
- Gjerdman, Olof. 1949. Stockholmspråket nu och för sjuttio år sedan. Opublicerat föreläsningsmanuskript. Olof Gjerdmans efterlämnade samlingar, ULMA 26250:1:21. Maskinskrivet, 37 blad A5.
- Gjerdman, Olof. 1954. En trådupptagning av Stockholmsuttal. Några upplysningar av Olof Gjerdman. I: *Språkvård. Redogörelser och studier utgivna till Språkvårdsnämndens tioårsdag 1954*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, II. Stockholm: Svenska bokförlaget. 167–176.
- Gjerdman, Olof & Hilma Henningsson. 1933. *Svensk uttals- och välläsningslära*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Gregersen, Frans, Marie Maegaard & Nicolai Pharao. 2009. The long and short (æ)-variation in Danish – a panel study of short (æ)-variants in Danish in real time. I: *Acta Linguistica Hafniensia* 42. 64–82.
- Gross, Johan. 2012. [lɛ:sa] eller [læ:sa]? Stockholms- och göteborgsdomars

- deltagande i en uttalsförändring. Magisteruppsats i lingvistik, Göteborgs universitet.
- Gross, Johan, Sally Boyd, Therese Leinonen & James A. Walker. 2016. A tale of two cities (and one vowel). Sociolinguistic variation in Sweden. I: *Language Variation and Change* 28. 225–247.
- Gumperz, John J. 1964. Linguistic and social interaction in two communities. I: *American anthropologist* 66 (2). 137–153.
- Gustafson, Uno. 1976. *Industrialismens storstad. Studier rörande Stockholms sociala, ekonomiska och demografiska struktur 1860–1910*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Gustavson, Herbert. 1948. Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt. 2. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1948* (bilaga 50). 1–239.
- Gårding, Eva. 1964. Några observationer rörande tryckförhållanden i stockholmskt talspråk. I: Claes-Christian Elert (red.), *Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning 1. Första sammankomsten*. Stockholm: Inst. för allmän och tillämpad språkvetenskap. 15–18.
- Gårding, Eva. 1967. Prosodiska drag i spontant och uppläst tal. I: Gösta Holm (red.), *Svenskt talspråk*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 40–85.
- Gårding, Eva. 1977. *The Scandinavian word accents*. Lund: Gleerups.
- Gårding, Eva & Per Lindblad. 1973. *Constancy and variation in Swedish word accent patterns*. (Lund working papers 7.) Lund: Lund University, Phonetics Laboratory. 36–110.
- Gårding, Eva. 1988. Focal deformations of Stockholm accent patterns and their functions. I: *Papers from the second Swedish phonetics conference on phonetics held at Lund, May 5–6 1988*. Working Papers 34. Lund: Lund University, Department of Linguistics. 46–50.
- Hansen, Sandra, Christian Schwarz, Philipp Stoeckle & Tobias Streck (red.). 2012. *Dialectological and folk dialectological concepts of space. Current methods and perspectives in sociolinguistic research on dialect change*. Berlin: De Gruyter.
- Hedblom, Folke. 1961. The tape recording of dialect for linguistic sound archi-ves. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1961* (årgång 84). 51–100.
- Hedblom, Folke. 1979. Fonogrammet 100 år. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1978–1979* (årgång 101–102). 114–170.
- Heinemann, Trine & Veronica Traverso. 2009. Complaining in interaction (Editorial). I: *Journal of Pragmatics* 41(12). 2381–2384.
- Heritage, John. 1984a. *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity press.
- Heritage, John. 1984b. A change-of-state token and aspects of its sequential placement. I: John Maxwell Atkinson & John Heritage (red.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 299–345.
- Heritage, John. 1985. Analyzing news interviews. Aspects of the production

- of talk for an overhearing audience. I: Teun A. van Dijk (red.), *Discourse studies. A multidisciplinary introduction. Volume 2. Discourse as social interaction*. London: Sage. 95–119.
- Heritage, John. 2003. Designing questions and setting agendas in the news interview. I: Phillip Glenn, Curtis D. Lebaron & Jenny Mandelbaum (red.), *Studies in language and social interaction. In honor of Robert Hopper*. Mahwah: Erlbaum. 57–90.
- Heritage, John & David Greatbach. 1992. On the institutional character of institutional talk. The case of news interview interaction. I: Deirdre Boden & Don H. Zimmerman (red.), *Talk and social structure. Studies in ethnomethodology and conversation analysis*. Berkeley: University of California Press. 93–137.
- Hesselman, Bengt. 1905. Preteritum af *gråta, låta* (sonare) och utvecklingen av samnordiskt *ē*. I: *Språk och stil* 5. 101–120.
- Hesselman, Bengt. 1906. Om *e-* och *ä-*ljuden i uppländskan. I: *Språk och stil* 6. 54–73.
- Hesselman, Bengt. 1911. Studier i svensk formlära. Slutartikeln *-en*. I: *Språk och stil* 11. 81–171.
- Hesselman, Bengt. 1918. Stockholmska. I: *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, band 27. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag. 30–33.
- Hiärne, Urban. 1716–1717. *Orthographia Svecana eller den retta svenska bookstafweringen stelt i ett samtal emellan Neophilum och Eustathium*. Stockholm.
- Hockett, Charles. 1950. Age-grading and linguistic continuity. I: *Language* 26 (4). 449–457.
- Hof, Sven. 1753. *Swänska språkets rätta skrifsätt*. Finns även utgiven i: *Sven Hof's Swänska språkets rätta skrifsätt (1753). Med ordstatistik och flera register i ny utgåva av Mats Thelander*. 1985. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Hof, Sven. 1772. *Dialectus Vestrogothica*. Stockholm: typis & impensis Joh. Arv. Carlbohm.
- Holmberg, Bengt. 1976. *Språket i Göteborg*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 59. Stockholm: Esselte studium.
- Holmqvist, Berit. 1972. Från en undersökning av Stockholmspråket. I: *Språkvård* 2. 19–21.
- Hutchby, Ian & Robin Wooffitt. 1998. *Conversation analysis. Principles, practices and applications*. Cambridge: Polity press.
- Högberg, Olof. 1906. *Den stora vreden. Nordsvenska öden ur häfd och sägen*. Stockholm: Idun.
- Janson, Tore. 1983. Sound change in perception and production. I: *Language* 59 (1). 18–34.
- Janson, Tore. 2010. *Språkens historia. En upptäcktsresa i tid och rum*. Stockholm: Norstedts.
- Janson, Tore. 2012. Vad är svenska? I: *Språktidningen* 2012/2. 52–56.

- Jefferson, Gail. 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. I: John Maxwell Atkinson & John Heritage (red.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.
- Jefferson, Gail. 1988. On the sequential organization of troubles-talk in ordinary conversation. I: *Social Problems* 35 (4). 418–441.
- Jefferson, Gail. 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. I: Gene H. Lerner (red.), *Conversation analysis. Studies from the first generation*. Amsterdam: John Benjamins. 13–23.
- Jefferson, Gail & John R.E. Lee. 1981. The rejection of advice. Managing the problematic convergence of a "troubles-telling" and a "service encounter". I: *Journal of Pragmatics* 5 (5). 399–422.
- Jernudd, Björn H. & Tommy Willingsson. 1968. A sociolectal study of the Stockholm region. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1968* (årgång 91). 140–147.
- Johnstone, Barbara. 2004. Place, globalization, and linguistic variation. I: Carmen Fought (red.), *Sociolinguistic variation. Critical reflections*. Oxford: Oxford University Press. 65–83.
- Johnstone, Barbara. 2009. Pittsburghese shirts. Commodification and the enregisterment of an urban dialect. I: *American Speech* 84 (2). 157–175.
- Johnstone, Barbara. 2013. Ideology and discourse in the enregisterment of regional variation. I: Peter Auer, Martin Hilpert, Anja Stukenbrock & Benedikt Szmrecsanyi (red.), *Space in language and linguistics. Geographical, interactional, and cognitive perspectives*. Berlin: Walter De Gruyter. 107–127.
- Johnstone, Barbara, Jennifer Andrus & Andrew E. Danielson. 2006. Mobility, indexicality, and the enregisterment of "Pittsburghese". I: *Journal of English linguistics* 34 (2). 77–104.
- Johnstone, Barbara & Scott Kiesling. 2008. Indexicality and experience. Exploring the meanings of /aw/-monophthongization in Pittsburgh. I: *Journal of Sociolinguistics* 12 (1). 5–33
- Jonsson, Gösta. 1934. Befolkningens fördelning med hänsyn till bostad i inre Stockholm åren 1910 och 1930. I: Hans W:son Ahlmann (red.), *Ekonomisk-geografisk undersökning av nutida Stockholm med förorter. D.1 Stockholms inre differentiering*. Stockholm: Geografiska institutet, Stockholms Högskola.
- Jonsson, Åke. 1989. Språkvård i praktiken. Norm och tradition i etermediernas språk. I: Ulla Carlsson (red.), *Språket i massmedierna. En antologi från NORDICOM-Sverige*. Göteborg: Nordiska dokumentationscentralen för masskommunikationsforskning. 61–74.
- Kern, Frederike & Margret Selting. 2013. Conversation analysis and interactional linguistics. I: Carol A. Chapelle (red.), *The encyclopedia of applied linguistics*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Klintberg, Bengt af. 1991. *En tjottablängare mellan lysmaskarna. Något om ekensnacket i litteratur och folklore*. Stockholm: Höjering.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1988a. Stockholmspråk i förändring. I: Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria 1*. Lund: Lund university press. 133–147.

- Kotsinas, Ulla-Britt. 1988b. Ekenssnack från Sibirien till Flempan. Om betydelseförändringar och orddöd i Stockholms slang. I: *Ingemar Olsson 25 augusti 1988*. (MINS 28.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1988c. Rinkebysvenska – en dialekt? I: Per Linell, Viveka Adelswärd, Torbjörn Nilsson & Per A. Petersson (red.), *Svenskans beskrivning 16. Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning, volym 1*. (SIC 21a.) Linköping: Tema Kommunikation, Linköpings universitet. 264–278.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1989. Stockholmspråk genom 100 år. I: *Tijdschrift voor skandinavistiek* 10 (1–2). 14–37.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1990. Svensk, invandrarvensk eller invandrare? Om bedömning av ”främmande” drag i ”ungdomsspråk”. I: Gunnar Tingbjörn (red.), *Andra symposiet om svenska som andraspråk i Göteborg 1989*. Stockholm: Skriptor. 244–275.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1991. Attityder till Stockholmspråk. I: Kjell Lars Berge & Ulla-Britt Kotsinas (red.), *Storstadsspråk och storstadskultur i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*. (MINS 34.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 163–184.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1994. *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1995. Stockholm: Dialekt. I: *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd*, band 27 (Smy–Syrem). Höganäs: Bra böcker.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1996. *Stockholms slang. Folkligt språk från 80-tal till 80-tal*. Stockholm: Norstedts.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 2000. Pidginization, creolization and creoloids in Stockholm, Sweden. I: Britt-Louise Gunnarsson, Staffan Hellberg & Kerstin Svartholm (red.), *Kontakt, variation och förändring – studier i Stockholmspråk. Ett urval uppsatser av Ulla-Britt Kotsinas*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 160–190.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 2001. *Lever Ekenssnacket? Om äldre och nyare Stockholms slang*. Uppsala: Gustav Adolfs akademien.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 2005. Om förändringar i Stockholmspråk. I: Ulla Börjestam & Britt-Louise Gunnarsson (red.), *Språk och kultur i det multietniska Sverige*. TeFa nr 44. Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. 7–25.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 2008. Stockholmspråk. I: *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet*. Stockholm: Signum. 424–451.
- Kroch, Anthony. 1996. Dialect and style in the speech of upper class Philadelphia. I: Gregory R. Guy, John Baugh, Deborah Schiffirin & Crawford Feagin (red.), *Towards a social science of language. Papers in honor of William Labov Volume 1. Variation and Change in Language and Society*. Philadelphia: John Benjamins. 23–45.
- Kullenberg, Annette. 1974. *Överklassen i Sverige*. Stockholm: Tiden.

- Källskog, Margareta, Gerd Eklund, Bo Danielsson, Kristina Hagren, Anna Westerberg, Rune Västerlund & Maj Reinhammar. 1993. *Uppländska. Språkprov med kommentar*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Labov, William. 1963. The social motivation of a sound change. I: *Word* 19. 273–309.
- Labov, William. 1966. *The social stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Labov, William. 1994. *Principles of linguistic change. Volume 1. Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Lager, Birgitta. 1966. Stockholms befolkning på 1500-talet. I: Ingrid Hammarström (red.), *Historia kring Stockholm. Vasatid och stormaktstid*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. 13–34
- Langenfelt, Gösta. 1953. *Staden vid de ljusa vattnen. Sjuhundra år i Stockholm*. Stockholm: KF.
- Lappalainen, Hanna. 2004. Språklig variation och interaktion – nya perspektiv inom den fennistiska dialektforskningen. I: *Folkmålsstudier* 43. 57–79.
- Lappalainen, Hanna. 2011. Förändring, variation och variationens funktioner. En fallstudie av variationen i bruket av personliga pronomen på en finsk landsbygdsort. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 159–198.
- Leinonen, Therese. 2010. *An acoustic analysis of vowel pronunciation in Swedish dialects*. Groningen dissertations in linguistics 83. Groningen: Rijksuniversiteit.
- Lerner, Alan Jay. 1956. *My fair lady*. London & New York: Penguin books.
- Lerner, Alan Jay. 1959. *My fair lady* (till svenska av Gösta Rybrandt). Stockholm: Bonniers.
- Lilja, Sven. 1995. Stockholms befolkningsutveckling före 1800: Problem, metoder och förklaringar. I: *Historisk tidskrift* 1995 (3). 304–337.
- Lindström, Jan. 2008. *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Lindström, Anna & Marja-Leena Sorjonen. Affiliation in conversation. I: Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.), *The handbook of conversation analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell. 350–369.
- Linell, Per. 1998. *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Philadelphia: John Benjamins.
- Linell, Per. 2011. *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället. Volym 1*. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Lindgren, Birgitta. 2007. Gösta Bergman. I: Birgitta Lindgren (red.), *Nämnd, inte glömd. Historik över Nämnden för svensk språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95. Stockholm: Svenska språknämnden. 90–100.

- Lindgren, Per Ludvig. 1972. *22 transkriptioner med språklig kommentar*. Studier i stockholmskt talspråk 1. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Ling, Britt. 1970. En undersökning av Stockholmsungdomars uttalsvanor. I: *Språkvård* 1970 (4). 3–4.
- Local, John & Gareth Walker. 2008. Stance and affect in conversation. On the interplay of sequential and phonetic resources. I: *Text & Talk* 28 (6). 723–747.
- Loman, Bengt. 1986. "En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring". I: Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts. 1–141.
- Lundegård, Axel. 1889. *Röde prinsen. Ett ungdomslif i stämningar*. Stockholm: Hæggström.
- Lundell, Johan August. 1879. Det svenska landsmålsalfabetet. Tillika en öfversikt af språkljudens förekomst inom svenska mål. I: *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif 1878* (årgång 1). 11–158.
- Lundell, Johan August. 1886. *Om rättstafningsfrågan. Tre föreläsningar*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Lundell, Johan August. 1910. *Grundlinjer till praktisk fonetik*. (3. uppl.) Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Lyttkens, Ivar Adolf & Fredrik Wulff. 1885. *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent*. Lund: Gleerups.
- Lyttkens, Ivar Adolf & Fredrik Wulff. 1889. *Svensk uttals-ordbok*. Lund: Gleerups.
- Malmgren, Sven-Göran. 2013. Inledning. I: Carl Jonas Love Almqvist, *Samlade verk. 17, Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet. vii–xxvi.
- Melin, Lars & Martin Melin. 2005. *Fiunt språk. Språket som förhöjer, förför och förargar*. Stockholm: Svenska förlaget.
- Mills, C. Wright. 1971. *Makteliten*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Moberg, Lena. 1989. *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 58. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Moberg, Sven. 1951. *Vem blev student och vad blev studenten?* Lund: Gleerups.
- Molander, Harald. 1880. På Kornhamnstorg. En Stockholmsbild. I: *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif 1879–1880* (årgång 1). 606–625.
- Molander, Harald. 1897. Från Konhamnstorg. Busgruff i 1 akt. I: *Söndags-Nisses* julnummer 1897.
- Montgomery, Chris & Emma Moore (red.) 2017. *Language and a sense of place. Studies in language and region*. Cambridge: University of Cambridge.
- Myrberg, Sara. 2010. *The intonational phonology of Stockholm Swedish*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Nationalencyklopedin*, webbversion (www.ne.se).
- Nationalencyklopedins ordbok*. 1995–1996. Höganäs: Bra böcker.
- Nilsson, Jenny. 2011. Dialektal anpassning i interaktion. I: Gustav Bockgård

- & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 223–250.
- Nilsson, Jenny. 2015a. Stabilitet och förändring i norra Värmland – dialekten i Torsbyområdet 1940-tal och 2010-tal. I: *Folkmålsstudier* 53. 167–198.
- Nilsson, Jenny. 2015b. Dialect accommodation in interaction. Explaining dialect change and stability. I: *Language & Communication* 41. 6–16
- Nilsson, Jenny & Susanne Nylund Skog. 2019. Dialekter, platser och identiteter. Språk- och kulturvetenskapliga förklaringar till språklig förändring och stabilitet i Torsby och Edsbyn. I: *Språk och stil* NF 29. 203–232.
- Nilsson, Jenny, Therese Leinonen & Lena Wenner. 2019. Tracking change in social meaning. The indexicality of damped /i/ in rural Sweden. I: Juan-Andrés Villena-Ponsoda, Francisco Díaz-Montesinos, Antonio-Manuel Ávila-Muñoz & Matilde Vida-Castro (red.), *Language variation. European perspectives VII. Selected papers from the ninth international conference on language variation in Europe (ICLaVE 9)*. Amsterdam: John Benjamins. 145–157.
- Nilsson, Jenny, Lena Wenner, Therese Leinonen & Eva Thorselius. 2021. New and old social meanings in urban and rural Sweden. The changing indexicalities of damped /i/. I: Arne Ziegler, Stefanie Edler & Georg Oberdorfer (red.), *Urban matters. Current approaches of international sociolinguistic research*. Studies in Language Variation. Amsterdam: John Benjamins.
- Nordberg, Bengt. 2014. Några problem inom historisk sociolingvistik. I: Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.), *Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. 143–152.
- Nordin-Hennel, Ingeborg. 1976. *Den stora vreden. Studier i Olof Högborgs prosa-epos*. Umeå: Umeå universitet.
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi, innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp*. 1876–1899. Stockholm: Expeditionen af Nordisk familjebok.
- Nordisk familjebok, konversationslexikon och realencyklopedi, ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga*. 1904–1926. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Noreen, Adolf. 1903–1907. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Första bandet*. Lund: Gleerups.
- Nuolijärvi, Pirkko. 2001. Begreppet stadsmål och den urbana dialektologin. I: Marianne Blomqvist, Mirja Saari & Peter Slotte (red.), *Våra språk i tid och rum*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. 123–133.
- Ochs, Elinor. 1992. Indexing gender. I: Alessandro Duranti & Charles Goodwin (red.), *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press. 335–358.
- Ogden, Richard. 2010. Prosodic constructions in making complaints. I: Dagmar Barth-Weingarten, Elisabeth Reber & Margret Selting (red.), *Prosody in interaction*. Amsterdam: John Benjamins. 81–103.

- Ogden, Richard & Sara Routarinne. 2005. The communicative functions of final rises in Finnish intonation. I: *Phonetica* 62. 160–175.
- Ogden, Richard & Traci Walker. 2013. Phonetic resources in the construction of social actions. I: Beatrice Szczepek Reed & Geoffrey Raymond (red.), *Units of talk – Units of action*. Amsterdam: John Benjamins. 277–312.
- Ohlsson, Stig Örjan. 1992. *Språkforskaren Urban Hiärne. Jämförande studier mot europeisk och skandinavisk bakgrund*. Lund: Ambla.
- Otterup, Tore. 2005. "Jag känner mej begåvad bara". Om flerspråkighet och identitetskonstruktion bland ungdomar i ett multi-etniskt förortsområde. Göteborgs-studier i nordisk språkvetenskap 2. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Persson, Martin. 1997. Om Rinkebysvenskans uttal. C-uppsats i svenska. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet
- Pomerantz, Anita. 1986. Extreme case formulations. A way of legitimizing claims. I: *Human Studies* 9. 219–229.
- Pomerantz, Anita, & Barbara J. Fehr. 1997. Conversation analysis. An approach to the study of social action as sense making practices. I: Teun A. van Dijk (red.), *Discourse studies. A multidisciplinary introduction. Volume 2. Discourse as social interaction*. London: Sage. 64–91.
- Preston, Dennis R. 1996. Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. I: *Language Awareness* 5 (1). 40–74.
- Quist, Pia. 2008. Sociolinguistic approaches to multiethnolect. Language variety and stylistic practice. I: *International Journal of Bilingualism* 12 (1–2). 43–61.
- Rabb, Viveca. 2016. Från landsbygdsdialekter till Vasasvenska. Tecken på dialektutjämning och registrering av en stadsvarietet i fyra steg. I: *Språk och stil* NF 26. 38–68.
- Riad, Tomas. 2014. *The phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- Richardson, Gunnar. 2010. *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu* (8:e reviderade upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Rietveld, Toni & Aoju Chen. 2006. How to obtain and process perceptual judgement of intonational meaning. I: Stefan Sudhoff (red.), *Methods in empirical prosody research*. Berlin: Walter de Gruyter. 283–320.
- Rosén, Johan Magnus. 1842. *En pfiffig karls missöden. En komisk roman*. Stockholm.
- Ruusuvuori, Johanna. 2013. Emotion, affect and conversation. I: Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.), *The handbook of conversation analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell. 331–349.
- Rydqvist, Johan Erik. 1850–1883. *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling*. Band 1–6. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. I: *Language* 50 (4). 696–735.
- Sankoff, Gillian. 2005. Cross-sectional and longitudinal studies. I: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier & Peter Trudgill (red.), *Socio-*

- linguistics/Soziolinguistik. An international handbook of language and society. Volume 2.* Berlin: De Gruyter. 1003–1013.
- Sankoff, Gillian. 2006. Age. Apparent time and real time. I: Keith Brown (red.), *Encyclopedia of language & linguistics*, andra upplagan. Amsterdam: Elsevier. 110–116.
- Sankoff, Gillian, Hélène Blondeau & Anne Charity. 2001. Individual roles in a real-time change. Montreal (r>R) 1947–1995. I: Hans van de Velde & Roeland van Hout (red.), *ratics. Sociolinguistic, phonetic and phonological characteristics of /r/*. Bryssel: Etudes & Travaux. 141–158.
- Sankoff, Gillian & Héléne Blondeau. 2007. Language change across the life-span. /r/ in Montreal French. I: *Language* 83 (3). 560–588.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1893–2023. www.saob.se
- SCB. 1982. *Socioekonomisk indelning (SEI)*. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik 1982:4. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB. 2000. *Svensk utbildningsnomenklatur. SUN 2000. Standard för klassificering av svensk utbildning*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Schegloff, Emanuel A. 1996. Turn organization. One intersection of grammar and interaction. I: Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson (red.), *Interaction and grammar*. Studies in interactional sociolinguistics 13. Cambridge: Cambridge University Press. 52–133.
- Schegloff, Emanuel A. & Harvey Sacks. 1973. Opening up closings. I: *Semiotica* 8. 289–327.
- Schmidt, Jürgen Erich & Peter Auer (red.). 2010. *Language and space. An international handbook of linguistic variation. Volume 1. Theories and methods*. New York: De Gruyter Mouton.
- Selting, Margret. 2004a. The "upward staircase" intonation contour in the Berlin vernacular. An example of the analysis of regionalized intonation as an interactional resource. I: Elisabeth Couper-Kuhlen & Cecilia E. Ford (red.), *Sound patterns in interaction. Cross-linguistic studies from conversation*. Amsterdam: John Benjamins. 201–231.
- Selting, Margret. 2004b. Dresden fallbogen contours as an example of regionalized German intonation. I: *The Canadian Journal of Linguistics / La revue canadienne de linguistique* 49 (3). 289–326.
- Selting, Margret. 2010. Affectivity in conversation storytelling. An analysis of displays of anger or indignation in complaint stories. I: *Pragmatics* 20 (2). 229–277.
- Selting, Margret & Elizabeth Couper-Kuhlen (red.). 2001. *Studies in interactional linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Senter, Karin. 2022. *Att göra förort. Om språkliga resurser hos gymnasieungdomar med mångspråkig f orortsbakgrund*. Studia philologiae Scandinavicae Upsalensia 24. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sidnell, Jack. 2010. *Conversation Analysis. An introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell.

- Sidnell, Jack & Tanya Stivers (red.). 2014. *The handbook of conversation analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Silverstein, Michael. 1976. Shifters, linguistic categories, and cultural description. I: Keith H. Basso & Henry A. Selby (red.), *Meaning in anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico Press. 11–55.
- Silverstein, Michael. 1985. Language and the culture of gender. At the intersection of structure, usage and ideology. I: Elizabeth Mertz & Richard Parmentier (red.), *Semiotic mediation. Sociocultural and psychological perspectives*. New York: Academic Press. 219–259.
- Stensig, Jakob. 2001. *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus.
- Stenlås, Niklas. 1998. *Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949*. Arkiv avhandlingsserie 48. Lund: Arkiv förlag.
- Stivers, Tanya. 2008. Stance, alignment, and affiliation during storytelling. When nodding is a token of affiliation. I: *Research on language and social interaction* 41 (1). 31–57.
- Stivers, Tanya & Federico Rossano. 2010. Mobilizing response. I: *Research on language and social interaction* 43 (1). 3–31.
- Stivers, Tanya & Federico Rossano. 2012. Mobilising response in interaction. A compositional view of questions. I: Jan-Peter De Ruiter (red.), *Questions. Formal, functional and interactional perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 58–80.
- Strindberg, August. 1888. Slangord och Bångmål (kap. xv). I: Claes Lundin & August Strindberg (red.), *Gamla Stockholm*. Stockholm. 528–524.
- Ståhle, Carl-Ivar. 1965. "Mötet uppnas på sundag". I: *Språkvård* 1965 (3). 3–8. (Även i Ståhle 1981b.)
- Ståhle, Carl-Ivar. 1966. Verbböjningstyper och verbfrekvens i stockholmskt berättarspråk. I: Sture Allén (red.), *Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning* 3. Göteborg: Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet. (Även i Ståhle 1981b.)
- Ståhle, Carl-Ivar. 1975. En undersökning av stockholmspråk. I: *Humanistisk forskning* 1975 (2). 29–34. (Även i Ståhle 1981b.)
- Ståhle, Carl Ivar. 1977. Om "pigspråk" i 1800-talets Stockholm. I: Claes-Christian Elert, Stig Eliasson, Sigurd Fries & Sture Ureland (red.), *Dialectology and sociolinguistics. Essays in honor of Karl-Hampus Dahlstedt*. 219–233. (Även i Ståhle 1981b.)
- Ståhle, Carl Ivar. 1980. Kungsan, Fiskis och Stegan. Ord på -an och -is i stockholmskan – och en Bellmansstrof. I: *Nysvenska studier* 1979/80 59/60. 362–384. (Även i Ståhle 1981b.)
- Ståhle, Carl-Ivar. 1981a. Stockholmspråket och finlandssvenskan. I: *Folkmålsstudier* 27. 1–13. (Även i Ståhle 1981b.)
- Ståhle, Carl-Ivar. 1981b. *Stockholmsnamn och Stockholmspråk*. Stockholm: Norstedts.

- Sundevall, Carl J. 1858. Om fonetiska bokstäfver. I: *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar 1855–1856*, första bandet, första häftet. Stockholm: P. A. Norstedt & söner. 25–92.
- Sundgren, Eva. 2002. *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Sundt, Eilert. 1850. *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Bidrag till kundskab om de laveste Samfundsforholde*. Christiania: Wulfsberg.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson. 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Svensk mediedatabas (smdb.kb.se/catalog/id/001494191/2).
- Svenska språknämndens uttalsordbok*. 2003. Stockholm: Norstedts.
- Svenskt biografiskt lexikon*, webbversion (nad.riksarkivet.se/sbl/start.aspx).
- Sweet, Henry. 1879. *Sounds and forms of spoken Swedish*. London: Philological Society. (Även i: H.C. Wyld (red.), *The collected papers of Henry Sweet*. Oxford: Clarendon 1913. 362–447.)
- Swedberg, Jesper. 1722. *En kortt Svensk Grammatica*. Stockholm.
- Tarschys, Karin. 1955. "Svenska språket och litteraturen". *Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Tegnér, Esaias. 1892. *Om genus i svenskan*. Svenska Akademiens handlingar 6. Stockholm: P. A. Nordstedt & söner.
- Teinler, Jannie. 2016. *Dialekt där den nästan inte finns. En folklingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråknära område*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Teleman, Ulf. 2002. *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Teleman, Ulf. 2003. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Thelander, Mats. 1982. Språklig variation och förändring – om sociolingvistiska metoder att belysa språkets nutidshistoria. I: Mirja Saari & Marika Tandefeldt (red.), *Förhandlingar vid trettonde sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. 45–68.
- Thesleff, Arthur. 1912. *Stockholms förbrytarspråk och lägre slang 1910–1912*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsell, Sofia. 2007. *Reflexivt och personligt pronomen. Anaforsisk syftning hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer*. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 8. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Tiällmann, Nils. 1696. *Grammatica Suecana eller en svensk språk- och skrif-konst*. Stockholm.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Basil Blackwell.
- Trudgill, Peter. 1988. Norwich revisited. Recent linguistic changes in an Eng-

- lish urban dialect. I: *English world-wide. A journal of varieties of English* 9. 33–49.
- Uhrström, Wilhelm. 1910. *Stockholms skolpojkspråk*. Stockholm: P. A. Nordstedt & söner.
- Uhrström, Wilhelm. 1911. *Stockholmska. Slang, vulgarismer och skämtord*. Stockholm: P. A. Nordstedt & söner.
- Vaattovaara, Johanna. 2012a. Spatial concerns for the study of social meaning of linguistic variables – an experimental approach. I: *Folkmålsstudier* 50. 175–209.
- Vaattovaara, Johanna. 2012b. Making sense of space – on dialect production and perception at the Finland-Sweden border. I: Sandra Hansen, Christian Schwarz, Philipp Stoeckle & Tobias Streck (red.), *Dialectological and folk dialectological concepts of space. Current methods and perspectives in sociolinguistic research on dialect change*. Berlin: de Gruyter. 119–141.
- Vem är det. Svensk biografisk handbok*. Webbversion (runeberg.org/vemardet/).
- Vem är vem? Första upplagan. 1945–1950*. Stockholmsdelen 1945. Webbversion (runeberg.org/vemarvem/).
- Vem är vem? Andra upplagan. 1962–1968*. Stor-Stockholm 1962. Svealand utom Stor-Stockholm 1964. Webbversion (runeberg.org/vemarvem/).
- Victorin, Alfred. 1880. Landsmålsföreningarnes tredje allmänna fest (redog.). I: *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif 1879–1880* (årgång 1). 450–458.
- Wagner, Suzanne Evans & Gillian Sankoff. 2011. Age grading in the Montréal French inflected future. I: *Language variation and change* 23. 1–39.
- Wainger, Bertrand M. 1930. Henry Sweet. Shaw's "Pygmalion". I: *Studies in Philology* 27 (4). 558–572.
- Wessén, Elias. 1941. *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordbildningslära*. Stockholm: Filologiska föreningen vid Stockholms högskola.
- Wessén, Elias. 1958. *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordbildningslära, femte upplagan*. Stockholm studies in Scandinavian philology 17. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Widmark, Gun. 1991. Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk. I: *Språk och stil* NF 1. 157–198.
- Widmark, Gun. 1999. Hovspråket – en talarts uppgång och fall. I: *Språk och stil* NF 9. 21–34.
- Wikner, Sara. 2019. *Svenskan i Helsingfors. Uppfattningar, perception och variation*. Åbo: Åbo Akademi.
- Young, Nathan J. 2019. *Rhythm in Late-modern Stockholm. Social stratification and stylistic variation in the speech of men*. London: Department of Linguistics, Queen Mary, University of London.
- Young, Nathan J. 2022. The sociolectal and stylistic variability of rhythm in Stockholm. I: *Language & Speech* 65 (4). 1034–1070.
- Åbrink, Håkan. 2014. Om teatersvenska som målspråk vid början av 1800-talet.

- I: Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.), *Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. 252–261.
- Åbrink, Håkan. Kommande. *Teatersvenska som språkligt ideal*.
- Öqvist, Jenny. 2009. Capital style. The Stockholm dialect in Swedish popular music. Paper presenterat vid *The 5th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 5), Köpenhamn, Danmark*.
- Öqvist, Jenny. 2010a. "Står där och väntar på tricken". Stockholmska i svensk populärmusik. I: Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm (red.), *Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid trettionde sammankomsten för svensks beskrivning*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 388–398.
- Öqvist, Jenny. 2010b. Riktig stockholmska? Ekenssnacket som varietet och fenomen. I: Maj Reinhammar (red.) under medverkan av Lennart Elmevik, Staffan Fridell, Mats Thelander & Henrik Williams, *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*. Stockholm: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. 253–260.
- Öqvist, Jenny. 2011. Förhöjda tontoppar som interaktionell resurs i traditionell stockholmska. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. 307–341.
- Öqvist, Jenny. 2013. Intonation in interaction. Heightened pitch peaks as an interactional resource in the traditional Stockholm dialect. I: Alena Barysevich, Alexandra D'Arcy & David Heap (red.), *Proceedings of the fourteenth international conference on methods in dialectology*. Bamberg Studies in English Linguistics. Pieterlen: Peter Lang. 25–34.
- Öqvist, Jenny. 2015. Stockholmska i en klass för sig. *Språktidningen* 2015 (8). 26–33.
- Östergren, Olof. 1919–1979. *Nusvensk ordbok*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Bilaga 1. Transkriptionsnyckel

Inspelningen i kapitel 5 har transkriberats med en modifierad variant av det transkriptionssystem som från början utvecklades inom *Conversation Analysis* (CA) av Gail Jefferson (se t.ex. Jefferson 2004) och omfattar nedanstående symboler.

Symbol	Innebörd
[Överlappande tal börjar
]	Överlappande tal slutar
(0.3)	En paus, mätt i tiondels sekunder
(.)	En mikropaus, kortare än 0,2 sekunder
.	Tydligt sjunkande grundton i slutet av en intonationsenhet
?	Tydligt stigande grundton i slutet av en intonationsenhet
¿	Svagt stigande grundton i slutet av en intonationsenhet
,	Relativt jämn grundton i slutet av en intonationsenhet
↑	Startpunkten för en förhöjd tontopp
samtal	Betonad stavelse
:	Tydlig förlängning av ett ljud
°nä°	Låg ljudstyrka jämfört med det omgivande talet
+nej+	Hög ljudstyrka jämfört med det omgivande talet
> <	Det inramade talet har ett snabbare tempo än det omgivande talet
< >	Det inramade talet har ett långsammare tempo än det omgivande talet
allså-	Ett tvärt avbrott i talflödet
=	Ett yttrande följer direkt på det föregående, utan den korta paus som normalt föreligger mellan två yttranden
hh .hh	Hörbar utandning respektive inandning
heh, ha etc	Skrattpartiklar
jaha	Skratt i rösten
(sällan)	Tolkningen är osäker
()	Något sägs men innehållet går inte att uppfatta eller tolka
(dra)/(va)	Möjliga alternativa tolkningar
((tuggar))	Transkriberarens kommentar till eller beskrivning av något i samtalet

Bilaga 2. Excerpter ur *Svenska språkets lagar*

Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling. Av Johan Erik Rydqvist. Första bandet, 1850.

sidnr	ord eller fras	meningen där ordet ingår
83	stockholmskan	Landskaps-målen hafva delvis bibehållit den gamla böjningen; men i den lagstiftande Stockholmskan är hon i det närmaste förnött.
95 fotnot	stockholmskan	Det i många nordligare dialekter, bland dem Stockholmskan , befintliga impf. <i>lag</i> (lade) är förmodligen en stympling af detta <i>lagde</i> .
113	stockholmskan	Folkspråket, som i många landsorter troget återgifver betydelsens fina skiftningar och öfvergångar i fornspråket, i riksspråket och Stockholmskan till större delen förlorade, har jemväl bevarat den gamla flexionen, i hvilken dock part. preter. ofta vill närma sig i konjug.
159	stockholmskan	Tjällmann har impf. <i>såt</i> ; äfven brukas <i>sått</i> i några Svea dialekter, bland hvilka Stockholmskan .
232	stockholmskan	Hos nyare lexikografer ser man dock angifvet: »ryka, bättre <i>röka</i> » hvilken förblandning, den visserligen Schlyter (se Gloss. till Upl. L. och Westm. L.) icke låtit komma sig till last, härleder sig derifrån, att i några Svea dialekter, framför allt Stockholmskan , gemenligen <i>röka</i> nyttjas äfven för ryka; så att man lika väl säger <i>det röker in</i> (i st. f. <i>det ryker in</i>), som <i>röker fläsk m. m.</i>
362	stockholmskan	Dessa öfverensstämma emellertid med bokskriften derutinnan, att de äro fria från allt öfvergångs-ljud, och blott i andra omständigheter förete något eget; såsom i Stockholmskan , och vissa andra Svea brytningar, <i>ficke, gicke, vurte</i> (vorde, blefve).
408	stockholmskan	I yngre folkspråk, såsom Stockholmskan , får man ofta höra de förstärkande uttrycken <i>kolande mörkt</i> (kol mörkt), <i>dödande sjuk</i> (döds-sjuk); der <i>kolande, dödande</i> troligen icke äro tagna omedelbart ur verben <i>kola, döda</i> , utan ur subst. <i>kol, död</i> framstått genom en dunkel idé-förbindelse, i hvilken väl partic. möjligen torde hafva ingått, men kanske icke utgjort hufvudbegreppet.
433	stockholmskan	Till de vid detta tillfälle, äfvensom förut (s. 77, 84, 287), förevisade afvikelser hos dessa verb*** må läggas, att äldsta Danskan eger, enligt Petersen, icke blott <i>haft</i> och <i>havat</i> , men jemväl <i>havit</i> (Dan. Spr. Hist. l. 114); af hvilket sist nämnda Stockholmskan må hända fått sitt hafvi, på samma gång som sitt i skriftspråket öfvergångna <i>bagare</i> och andra danismer.
448	stockholmskan	Uttalet, förr måhända modifieradt af den oftast begagnade neutrala formen, är nu icke bestämdt för <i>t</i> , och vore för öfrigt icke tillförlitligt i ett talspråk som den ton-gifvande Stockholmskan , utomordentligt känslig för brukets omskiften, hvilka nästan hvarjtionde verka en lätt rörelse på ytan.

461	stockholmskan	En misstanke åt detta håll kan så mycket hellre rättfärdigas, som ett af våra in hemska språk-förhållanden alstradt behof synes ha bort blifva mera allmänneligen erkändt och motsvaradt, än nu varit fallet, då hufvudstaden, med all sin rika inflytelse på språket i det hela, i denna punkt sett sitt valde inskränkt till närmaste trakter, och till den del af allmänheten i särskilda landsorter, som i hvardags-tal tillägnat sig Stockholmskan , här af skriftstället öfvergifven.*
490	stockholmskan	Det fordom af ett följande <i>er</i> skyddade <i>-d</i> i part. preter. blir deremot hos oss alltid oförkränkt; men i de flesta nordliga munarter (icke öfver hufvud i Göta språken), särskildt Stockholmskan , blir det supinala <i>-t</i> litet eller intet hörbart efter vokal; likväl oftare i de svaga verben af 1 konjug. (t. ex. <i>kallat, kalla</i>), än i de starka (t.ex. <i>tagi</i>), eller de så behandlade svaga af 2 konjug. (t.ex. <i>köpi</i> ; jfr. s. 435, 460).

Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling. Av Johan Erik Rydqvist. Andra bandet, 1857.

sidnr	ord eller fras	meningen där ordet ingår
102	stockholmskan	Göta landskapen ega ännu <i>tak, takelott</i> o. s. v.; men Stockholmskan , liksom skriftspråket, har tillägnat sig det Dan. <i>tag</i> (...).
113	stockholmskan	I en del dialekter, särdeles de sydliga, är neutr. oförändrad; i andra gäller fem.; i Stockholmskan säges (liksom i Danskan) <i>frosten, stark frost</i> , och så hos Gyllenborg I. 233 <i>en lycklig frost</i> , Oxenstjerna I. 51 <i>följd av frosters kyla</i> .
215	Stockholmsdialekt	<i>hiupa</i> (rosa canina, njupon, nypon)? Det enda mig bekanta ställe ur fornskrift är Ivan 264 <i>hans haar var hwast som hiwpona thorn</i> (nypon-torn, törne), hvarest <i>hiwpona</i> snarare kan tydas som gen. pl. (för <i>hiupna</i>) af <i>hiupa</i> än af <i>hiupon</i> , alldenstund det neutrala <i>-on</i> , i frukt- och bärnamn, synes vara temligen ungt och för Stockholmsdialekten egendomligt (jfr. <i>fika, ploma</i> , längre fram pæra); ; hvaremot <i>hiupa</i> sammanträffar med Norska <i>hiupa</i> (nypon) och F. Hög-T. <i>hiufa</i> (tistel), Med. Hög-T. <i>hiefe</i> (nypon), Ang. Sax. <i>hiepe</i> eller <i>heope</i> .
290	stockholmskan	Stockholmskan , den nyaste munarten, är för Ny-Svenskan viktigast i så måtto att hon utgör skriftspråkets både grund och verkan, ger skriften på samma gång ton och riktning, som hon sjelf derifrån emottager intryck, till sitt eget ständiga ombildande i fina skiftningar.
295	stockholmska	2. a (Isl. a): öga, öra, hjerta) dricka (Stockholmska , * annars drick, m. *), göra (jfr. I. 500); samt ord af Grek. Lat. ur sprung, såsom <i>drama, thema, schema, paradigma, panorama</i> .
299	stockholmskan	Annars hafva Götamålen ofta maskulint bildade subst., der det nya Svea-språket (d. v. s. Stockholmskan och dess afarter) har feminint bildade, hvilket är händelsen med ett större antal svaga subst. (jfr. s. 201—2); och bland dem en del yngre och utifrån hitlända, t. ex. <i>penne, packe, trase</i> ; jemväl de starka <i>palt</i> (Svea <i>palta</i> , Dan. <i>pjalt, trasa</i>), <i>käng</i> (Svea <i>känga</i>).

341	Stockholmsdialekt	Skall man tro Hof s. 52, var detta <i>-en</i> Stockholmsdialekt på hans tid.
469	Stockholmsdialekt	Komparativens <i>-re</i> är i allmänhet oböjligt, men icke i <i>flere, förre, nedre, öfre, undre</i> , dem Stockholmsdialekten vanligen, skriftspråkets i många fall, utbyter mot <i>flera, öfra</i> o. s. v.
508	stockholmskan	Det i många dialekter, äfven Stockholmskan , gångbara <i>hocken</i> eller <i>häcken</i> (på sina ställen <i>hucken, äcken, hwicken, hveckan</i> , de 2:ne sista utan hördd <i>h</i>) är i allmänhet blott interrog., men begagnas ej mindre i indirekt än direkt frågande sats.

Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling. Av Johan Erik Rydqvist. Fjärde bandet 1868.

sidnr	ord eller fras	meningen där ordet ingår
104	stockholmskan	Då nuvarande Svenskan, utan särskilda bestämningar, blir i fråga om uttalet återopad, menas dermed Stockholmskan , hvilken, med enskilda oarter och öfverdrifter som icke skola förbises, likväl ensam egnar sig till typ, såsom mest dialektfri, och genom sin nära ställning till skriftspråket och vaxelverkan dermed utgörande en sjelfskrifven medlare mellan det talade och det skrifna ordet.
158	stockholmskan	Stockholmskan , lika med skriftspråket, utgör en förmedling af den mera dialektfria Sörmländskan och Upländskan, från hvilken senare hon hemtat flere af sina oarter (...).
480	stockholmskan	Sådan som ä ej sällan uttalas i Stockholmskan låter det verkligen något bråkande, och infödingen i hufvudstaden har svårt, ofta omöjligt, att uttala rent <i>e</i> (se här förut s. 40—1), hvarifrån väl oviljan mot denne bokstaf härleder sig.

Bilaga 3. Material överklasstockholmska

Material familjen Bernadotte

Program och mediekanal	Sänt år	Längd	Undersökta talare
Från trontillrådet (svt).	1973	100 min	Carl XVI Gustaf (f. 1946)
Året med kungafamiljen 1997 (svt).	1998	60 min	Kronprinsessan Victoria (f. 1977)
Året med kungafamiljen 2000 (svt).	2001	60 min	Carl XVI Gustaf (f. 1946) Kronprinsessan Victoria (f. 1977) Prinsessan Madeleine (f. 1982)
Tre dygn med Victoria (dokumentär med intervjuer av Linda Nyberg; tv4).	2004	50 min	Kronprinsessan Victoria (f. 1977)
"Ung och kunglig" (intervju av Peter Jihde; svT).	2005	30 min	Kronprinsessan Victoria (f. 1977) Prins Carl Philip (f. 1979) Prinsessan Madeleine (f. 1982)
Madeleine Bernadotte och Jonas Bergström förlovar sig, presskonferens (Expressen tv).	2009	9 min	Prinsessan Madeleine (f. 1982)
Madeleine Bernadotte och Chris O'Neill förlovar sig (Hovet, egenproducerad video).	2012	50 sek	Prinsessan Madeleine (f. 1982)
Året med kungafamiljen 2011 (svT).	2012	60 min	Carl XVI Gustaf (f. 1946) Kronprinsessan Victoria (f. 1977)
Kungens jultal 2011, 2012, 2013 (SR och svT).	2011–2013	36 min	Carl XVI Gustaf (f. 1946)

Material familjen Wallenberg

Program	Sänt år	Längd	Undersökta talare
Millenniet jorden runt: Jacob och Marcus Wallenberg i studion (svT)	1999	16 min	Jacob Wallenberg jr (f. 1956) Marcus Wallenberg jr (f. 1956)
Wallenbergs, dokumentärserie i tre delar av Gregor Nowinski (svT)	2007	180 min	Peter Wallenberg (f. 1926) Jacob Wallenberg jr (f. 1956) Marcus Wallenberg jr (f. 1956)

Reven som gick över *vegen* och *rekor* som man *eter* – så kallat Stockholms-e har för många blivit en symbol för huvudstadens dialekt. Men hur vanligt var egentligen Stockholms-e i äldre stockholmska, och vilka andra uttalsdrag fanns det? I den här boken beskrivs vad som kännetecknar den äldre stockholmskans uttal, hur uttalet skiljer sig åt mellan olika grupper och hur det har förändrats över tid.

Beskrivningen bygger på analyser av närmare hundra timmars ljudinspelningar med stockholmare födda mellan 1862 och 1946. I ett kapitel sätts en enskild inspelning under luppen för en närstudie av språkmelodin i äldre arbetarklasstockholmska. *Perspektiv på stockholmska* rymmer även en analys av överklassens stockholmska med fokus på kungafamiljen, och en mindre studie av hur och när stockholmska uppkom som idé och begrepp. I boken diskuteras också olika uppfattningar som finns om stockholmska och om stockholmare. Varför anses till exempel det så kallade ekensnacket ofta vara den mest "äkta" stockholmskan?